

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

HİSARARDI MAHALLESİ
(YATAĞAN-MUĞLA) AĞZINDA KAVRAM ALANLARIYLA İLGİLİ

SÖZ VARLIĞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
MÜŞERREF ERSOY

DANIŞMAN
PROF. DR. ALİ AKAR

OCAK - 2019

MUĞLA

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

HİSARARDI MAHALLESİ
(YATAĞAN-MUĞLA) AĞZINDA KAVRAM ALANLARIYLA İLGİLİ
SÖZ VARLIĞI

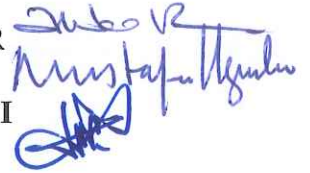
YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
MÜŞERREF ERSOY

Sosyal Bilimler Enstitüsünce
Tezli Yüksek Lisans
Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 24/01/2019
Tezin Sözlü Savunma Tarihi: 28/12/2018

Tez/Proje Danışmanı : Prof. Dr. Ali AKAR
Jüri Üyesi: Prof. Dr. Mustafa UĞURLU
Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Ali İhsan YAPICI

Enstitü Müdürü : Prof. Dr. Tuncay ÖĞÜN

OCAK-2019
MUĞLA

TUTANAK

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 28.11.2018 tarih ve 865/2 sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 24/6 maddesine göre, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Müşerref ERSOY'un "Hisarardı Mahallesi (Yatağan-Muğla) Ağzında Kavram Alanlarıyla İlgili Söz Varlığı" adlı tezini incelemiş ve aday 28.12.2018 tarihinde saat 10.00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 90 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin ...**KABUL**..... edildiğine **DY.BİRLİĞİ**.. ile karar verildi.

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ali AKAR

Üye
Prof. Dr. Mustafa UĞURLU

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Ali İhsan YAPICI

YEMİN

Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak sunduğum “Hisarardı Mahallesi (Yatağan-Muğla) Ağzında Kavram Alanlarıyla İlgili Söz Varlığı” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

24.01.2019

MÜŞERREF ERSOY

İMZASI

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN

Soyadı : Ersoy

Adı : Müşerref

Referans No: 10231610

TEZİN ADI

Türkçe : Hisarardı Mahallesi (Yatağan-Muğla) Ağzında Kavram Alanlarıyla İlgili Söz Varlığı

Y. Dil : The Lexicology Relevant to Concept Areas in the Dialect of Hisarardı Region (Yatağan-Muğla)

TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans

Doktora

Sanatta Yeterlilik

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ

Üniversite : Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Fakülte : Edebiyat Fakültesi

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Diğer Kuruluşlar:

Tarih :

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayımlayan :

Basım Yeri :

Basım Tarihi :

ISBN :

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı : Akar, Ali

Ünvanı :Prof. Dr.

TEZİN YAZILDIĞI DİL : Türkçe

TEZİN SAYFA SAYISI:112

TEZİN KONULARI :

1. Hisarardı Mahallesi Ağzındaki Kavram Alanları
2. Kavram Alanı Oluşumu
3. Ağızlardaki Söz Varlığı

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELEER:

1. Ağızlar
2. Ağızlardaki Kavram Alanları
3. Kavram Alanlarıyla İlgili Söz Varlığı

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELEER:

1. Dialects
2. Concept Areas in Dialects
3. The Lexicology Relevant to Concept Areas

- 1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum.
- 2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir.
- 3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir.

Yazarın İmzası :

Tarih : 24./01/2019

ÖZET

HİSARARDI MAHALLESİ (YATAĞAN-MUĞLA) AĞZINDA KAVRAM ALANLARIYLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI

Ağızlarda, yazı diline kıyasla çok daha fazla söz varlığı vardır. Bu yüzden ağızlar dil araştırma ve incelemelerinde önemli bir veri kaynağı durumundadır. Muğla bölgesi ağızları, Türkiye Türkçesi ağızları içinde önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada, Hisarardı Mahallesi ağızı temel alınmıştır. Mahalle ağızında var olan söz varlığının anlamlarına ve yapılarına göre sınıflandırması yapılmıştır. Ağızlarda yaşayan söz varlığının tespiti açısından bu tür çalışmalar önemlidir. Çünkü bu söz varlığı, Türkçenin kavramlaştırma gücünü ve kavramlaştırma sırasında başvurulan anlatım yollarını ortaya koymaktadır. Çalışmanın malzemesini alan araştırmaları sırasında tuttuğumuz notlar oluşturmaktadır.

İnceleme sahamız olan Hisarardı Mahallesi ağızında sekiz ayrı kavram alanından (araç gereçler, bitkiler, doğa olayları, giyecekler, hayvanlar, mimari, organlar ve tarım) tespit ettiğimiz sözcükler üzerinde adbilimi ve gramer inceleme yöntemlerine göre dil incelemesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ağızlar, Ağızlardaki Kavram Alanları, Kavram Alanlarıyla İlgili Söz Varlığı.

ABSTRACT

THE LEXICOLOGY RELEVANT TO CONCEPT AREAS IN THE DIALECT OF HİSARARDI REGION (YATAĞAN-MUĞLA)

In dialects, there are so many vocabularies by comparison with the written language. Therefore dialects are in position of an important source of data. The dialects of Muğla Region in the dialects of Turkish of Turkey, have an important place. The study which was done is based on Hisarardı Region's dialect. The vocabulary which is situated in region dialect, is classified according to their concept areas and structures. In terms of the fixing of vocabulary, which lives in dialects, this kind of studies are important. Because this vocabulary put forths the power of the conceptualization of Turkish and expression ways which are applied during conceptualization. The notes, were taken during field researches, are composed of materials of study.

In the dialect of Hisarardı Region where is our examination field, on the words which we detected from the eight different concept area (tools, plants, natural events, clothings, animals, architecture, organs, agriculture) according to examination methods of onomastics and grammar, language examination was performed.

Keywords: Dialects, Concept Areas in the Dialect, The Lexicology Relevant to Concept Areas

ÖN SÖZ

Bu yüksek lisans çalışmasında Muğla'nın Yatağan ilçesine bağlı Hisarardı Mahallesi ağızı esas alınarak, dildeki kavram alanları üzerinde çalışılmıştır. Muğla bölgesi ağızları, Türkiye Türkçesi ağızları içinde önemli bir yere sahiptir. Yüzyıllarca, coğrafi bakımdan yalıtılmış bir bölgede yaşayan Muğla ağız konuşurlarının dilinde, Hazar ötesinden ve burada oluşturulan birçok farklı kavram alanından pek çok söz varlığı bulunmaktadır. Çalışma sahası olarak belirlediğimiz Hisarardı Mahallesi, eski bir yerleşim yeridir ve gençlerin sürekli göç etmesiyle –belki de 20 yıl sonra yaşayan hiç kimse kalmayacak– terk edilmeye yüz tutmuştur.

Türkçenin kavramlaştırma gücünü ve kavramlaştırma sırasında başvuru anlatım yollarını ortaya koymaya çalıştığımız bu çalışmada, alan araştırması yapılarak mahalle ağızındaki kavramlar tespit edilmiş, anlamları ve yapıları bakımından gruplandırılmıştır. Belirlenen her bir kavram alanı için –Türkçenin geçmişten bugüne önemli eserleri olan– Orhun Abideleri, Eski Uygur Metinleri, Divânu Lügâti't-Türk ve Yeni Tarama Sözlüğü de incelenerek buralardaki söz varlıklarından örnekler de verilmiştir. Çalışmamızın genelinde isim soylu sözcükler üzerinde durulmuş, sadece son bölümünde (tarım) bazı fiillere yer verilmiştir. Tespit edilen tüm kavramlar için çalışmanın sonuna dizin eklenmiştir.

Son olarak bu çalışmanın hazırlanmasında ilgi ve emekleriyle bana destek olan annem Ülkü ÇAKIR ve babam Mehmet ÇAKIR'a, kayınpederim Hüsnü ERSOY ve kayınvalidem Meral ERSOY'a; her konuda, her zaman yanımda olan eşim Yücel ERSOY'a; yüksek lisans öğrenimim boyunca bilgi ve tecrübelerinden faydalandığım hocalarım Doç. Dr. Cahit BAŞDAŞ ve Prof. Dr. Mustafa UĞURLU'ya; bilgi birikimini ve sabrını benden esirgemeyen, eleştirileriyle bana yol gösteren, öğrencilerimle iletişimimde bana ilham veren Sayın Hocam Prof. Dr. Ali AKAR'a teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

MUĞLA, 26.11.2018

Müşerref ERSOY

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER	II
TABLolar DİZİNİ	IV
KISALTMALAR	V
ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ	VI
GİRİŞ	1
HİSARARDI MAHALLESİ	1
DİLDE KAVRAM ALANLARI VE KAVRAM ALANI OLUŞUMU	2
BİRİNCİ BÖLÜM.....	6
1. KAVRAM ALANLARI VE AĞIZLAR.....	6
2. AĞIZLARDA KAVRAM ALANI VERİLERİ.....	8
İKİNCİ BÖLÜM	9
HİSARARDI MAHALLESİ AĞZINDA KAVRAM ALANLARI	9
1. ARAÇ GEREÇLER	9
1.1. Araç gereçlerin kavram alanları bakımından tasnifi.....	10
1.2. Araç gereç adlarının yapıları bakımından tasnifi	20
2. BİTKİLER	23
2.1. Bitkilerin kavram alanları bakımından tasnifi.....	24
2.2. Bitki adlarının yapıları bakımından tasnifi	29
3. DOĞA OLAYLARI	33
3.1. Doğa olaylarının kavram alanları bakımından tasnifi.....	34
3.2. Doğa olaylarının yapıları bakımından tasnifi	37
4. GİYECEKLER	39
4.1. Giyeceklerin kavram alanları bakımından tasnifi	40
4.2. Giyecek adlarının yapıları bakımından tasnifi	43
5. HAYVANLAR.....	46
5.1. Hayvanların kavram alanları bakımından tasnifi	48
5.2. Hayvan adlarının yapıları bakımından tasnifi.....	51
6. MİMARİ	54
6.1. Mimari ile ilgili adların kavram alanları bakımından tasnifi.....	54
6.2. Mimari ile ilgili adların yapıları bakımından tasnifi.....	58
7. ORGANLAR	60
7.1. Organların kavram alanları bakımından tasnifi	62
7.2. Organ adlarının yapıları bakımından tasnifi.....	65
8. TARIM.....	68
8.1. Tarımla ilgili adların kavram alanları bakımından tasnifi.....	69
8.2. Tarımla ilgili adların yapıları bakımından tasnifi.....	72
SONUÇ	74

DİZİN.....	80
KAYNAKÇA.....	95
ÖZ GEÇMİŞ	98

TABLULAR DİZİNİ

Tablo 1.....	22
Tablo 2.....	32
Tablo 3.....	38
Tablo 4.....	45
Tablo 5.....	53
Tablo 6.....	59
Tablo 7.....	67
Tablo 8.....	73
Tablo 9.....	79

KISALTMALAR

bk.	:	bakınız
Çin.	:	Çince
DLT	:	Divânu Lügâti't-Türk
Haz.	:	Hazırlayan
Moğ.	:	Moğolca
Skr.	:	Sanskriçe
s.	:	sayfa
ss.	:	sayfalar
vb.	:	ve başkası, ve başkaları, ve benzeri, ve benzerleri
YTS	:	Yeni Tarama Sözlüğü

ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ

ÜNLÜLER

ā: Normalden uzun a

ä: a-e arası açık e

ē: Normalden uzun e

è: e-i arası kapalı e

ī: Normalden uzun ı

î: Normalden uzun i

ō: Normalden uzun o

ö: Normalden uzun ö

ū: Normalden uzun u

ü: Normalden uzun ü

ÜNSÜZLER

Ç: Yarı tonlu c-ç arası ünsüz

ğ: Tonlu orta damak g ünsüzü

^k: Patlayıcı k ünsüzü

K: Tonsuz ön damak (g'ye yakın) ünsüzü

ķ: Tonsuz orta damak patlamalı ünsüzü

Ḳ: Patlamasını kaybetmiş orta damak (ğ'ya yakın) ünsüzü

ñ: Damaklı geniz ünsüzü

P: Yarı tonlu b-p arası ünsüz

^t: Patlayıcı t ünsüzü

T: Yarı tonlu d-t arası ünsüz

GİRİŞ

Hisarardı Mahallesi

Muğla'nın Yatağan ilçesine bağlı olan Hisarardı Köyü, 2016 yılında yapılan düzenlemeyle Mahalle konumuna geçmiştir. Hisarardı Mahallesi il merkezine 42, ilçe merkezine ise 16 kilometre uzaklıktadır.

2016 yılındaki nüfus sayımına göre Hisarardı Mahallesi'nde 178'i kadın, 158'i erkek olmak üzere toplam 336 kişi yaşamaktadır. Yeni yerleşmelerin olmadığı mahallede yaşlı nüfus çoğunluktadır. Gençler, mahallenin bağlı bulunduğu ilçe ve il merkezini tercih ettikleri gibi, yakın çevredeki diğer il merkezlerine de göç etmişlerdir.

Mahallede, dağınık ve düzensiz bir yerleşim görülmektedir. Mahalle halkının büyük kısmı büyükbaş hayvancılıkla geçimini sağlamaktadır. Bunun yanında zeytincilik de önemli bir geçim kaynağı durumundadır.

Mahallede sağlık ocağı bulunmamaktadır. 90'lı yıllara kadar faaliyette olan okul binası yıkılmaya yüz tutmuş hâledir.

Dilde Kavram Alanları ve Kavram Alanı Oluşumu

“Kavram” bugüne kadar düşünürler, ruhbilimciler ve dilciler tarafından uzun uzadıya üzerinde durulan, açıklanmaya ve tanımlanmaya çalışılan bir terimdir. Bu konuyla ilgili var olan sorunu çözmeye aşamasında hep problemlerle, tartışmalarla karşılaşmaktadır. “Dil ve düşünce ilişkisi”ne dair yaşanan bu tartışmalar –dil olmadan düşünmenin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği- sorunun temelini oluşturmaktadır.

Yukarıda bahsedilen “dil olmadan düşüncenin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği”ne dair tartışma için şunlar söylenebilir: *Ad bilimi*, dil bilimi açısından; kavramdan, nesneden ya da gösterilenden hareket ederek isimleri, gösterenleri inceleyen anlam bilimi dalıdır. Ad bilimin çalışma sahaları genel olarak “özel adlar” ve “tür adları”dır. Bunlardan “tür adları” alanı, söz-kavram ilişkisi üzerine çalışmaktadır. Bu alanda kavramların dillerde nasıl ifade edildiği, hangi yolla adlandırıldığı araştırılmaktadır. “Tür adları” alanı kavramlar üzerinde çalıştığı için anlam bilimi ile yakın ilişki içerisindedir. İnsan, karşılaştığı her yeni nesne ve hareketi, belleğindeki eski varlık ve olaylarla karşılaştırmakta ve benzer olanları kümelemektedir. Bu sayede insan, çevresini karmaşık bir şekilde sarmış olan nesnelere ve hareketleri düzenleyerek onları kavranabilecek bir sayıya indirir ve nesnelere ile olguları kümeleyerek “kavramaya” çalışır. Çevresindeki nesne ve olayları, içinde bulunduğu şartların ve ihtiyaçların etkisiyle zihninde “benzer görüntüler”den oluşan kümeler karşılık gelen “kavram”lara dönüştüren insan, bir sonraki adımda nesnelere kavramlarını adlandırır. Dil, bunlar gibi birtakım zihinsel süreçlerle oluşur.

Dünyanın daha anlaşılır hâle gelmesi için varlıklar, öncelikle küçük gruplara ayrılarak kümelenmektedir. Kümeleme işi, zihnin “kavramlaştırma” gücüyle ilgilidir, çünkü kavramlarla kümeleme yapılmaktadır. Bu sürecin son basamağında ise kümelenen unsurlar adlandırılmaktadır. Varlıklar insanlar tarafından kavranmıştır. Sonrasında kavranan varlıklar, insanlar tarafından adlandırılmıştır. Yani insanlar göstergeler oluşturabilmişlerdir. Nesne ve olayların insan zihninde “gerçek” hâle gelmesi adlandırma ile gerçekleşmiştir. İşte bu yüzden dil olmadan düşünce, düşünce

olmadan da insanları bir araya getirip toplum olmalarını sağlayan dilin olması mümkün görünmemektedir (Karataş, 2013: 22-25).

“Kavram” sözcüğünün terim anlamı için birbirinden küçük farklarla da olsa bazı tanımlar yapılmaktadır.

“Kavram” terimi, “Sözcükler değişse de aynı kalan şey.” olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımın dayandığı temel kanı, eş anlamlı sözcüklerin duyuldukları anda zihinde aynı şeyi tasarlıyor olmalarıdır (Aksan, 2009b: 150). Örneğin Türkçedeki “fare” ve “sıçan” kelimeleri aynı varlığı zihinde tasarlatmaktadır. Oysaki *sıçan*, *fareden* daha iri ve zararlı pek çok türü bulunan hatta bu tür kemirgenlerin genel adı olan memeli bir hayvandır.

Türkçe sözlükte *kavram*, “Bir nesnenin veya düşüncenin zihindeki soyut ve genel tasarımı, mefhum, fehva, nosyon.” olarak da tanımlanmaktadır (Akalin, 2009a: 1111). “Bir nesne veya düşüncenin her yönünü anlamak, iyice anlamak.” şeklinde tanımlanan *kavramak* fiili ve “Anlama, algılama.” olarak nitelenen *kavrama* ismi göz önünde bulundurulduğunda kavram kelimesinin düşünme ve anlama ile olan ilişkisi inkâr edilememektedir.

Anlambiliminde “kavramlaştırma” ise bir nesneyi, bir eylemi, bir olayı zihnimizde bir ses bileşimine, bir göstergeye bağlama; bir kavramı bir *gösterge* ile dile getirme anlamlarıyla kullanılmaktadır (Aksan, 2009a: 97).

Yukarıdaki tanımda karşımıza çıkan “gösterge” terimi, *dil göstergesi* (ya da *dilsel gösterge*; Fr. linguistique signe, İng. linguistic sign) olarak XX. yüzyılın başlarında Ferdinand de SAUSSURE tarafından kuramsallaştırılmış bir kavramdır. Dil göstergesi, *gösteren* ve *gösterilen* olmak üzere iki düzlemden oluşur. “Gösteren” kulağımızda duyduğumuz ses, işitim imgesi iken; “gösterilen”, zekâmızla, deneyimlerimizle kazandığımız “kavram”dır. “Çiçek” için göstergeyi açacak olursak; kulağımızla duyduğumuz /ç//i//ç//e//k/ sesleri “gösteren”i, bu sesin zihnimizdeki tasavvuru ise “gösterilen”i yani kavramı oluşturmaktadır (Kıran, 2002: 55). Özetle *gösteren*, duyduğumuz şey; *gösterilen* ise zihnimizde oluşturduğumuz şey olan “kavram”dır.

Birey içinde yaşadığı toplumun kendisine sunduğu hazır kavramları alır. Kavramların karşılığı olan anlamlı gösterenleri kavramlarla birlikte edinir. Örneğin Türkçede /k/, /ş/, /a/ ses birimleri “kaş”, “aşk” şeklinde gösteren olduklarında birer kavrama yani gösterilene işaret ederken; “şka”, “kşa” şeklindeyken herhangi bir gösterilene işaret etmezler (Kıran, 2002: 56).

Kişiler için göstergedeki ses birliklerinin aynı olması iletişimin gerçekleşmesini sağlamaktadır. Türklerin “kuş” adını vererek genel kavram niteliği kazandırdıkları canlı türü başka dillerde, başka şekillerde gösterge hâline gelmiştir (örneğin İngilizcede, *bird*; Almancada, *Vogel*; Rusçada, *ptitsa*; Macarcada, *madar*) (Aksan, 2009a: 31).

Sonuç olarak denilebilir ki *kavram*, dış dünyada var olan somut ya da soyut nesnelerin veya durumların kişilerin zihninde ortaya çıkardıkları algıların dilde anlatım bulmuş hâlidir. Bir göstergenin kişinin zihninde uyandırdığı *tasavvuru* (görünümü), o göstergenin *mahiyeti* (öz niteliği), *kişinin göstergeyle ilgili deneyimleri* (değer+çağrışım) kavramı oluşturmaktadır.¹

İnsan, evreni algılama, yorumlama ve tasnif etme yetisine ana dili sayesinde ulaşır, çünkü insanlar evreni gözleriyle değil, dilleriyle görürler. Örneğin babanın erkek kardeşi Türkçede *amca*, annenin erkek kardeşi de *dayı* adını alarak iki ayrı kavram meydana getirmiştir. Türkçenin konuşulduğu bir coğrafyada doğan bebek bu ayrımı doğduğu günden itibaren farkında olmadan öğrenmekte yani bu dili edinmektedir. Fakat aynı bebek Hint-Avrupa dillerinden biri olan İngilizceyi öğrenmek istediğinde bu iki kavramın karşılığı olarak tek bir kavram öğrenecektir: *uncle* (Aksan, 2009a: 97).

Evrendeki algılarımız dil tarafından şekillendirilir. Bir Türk için “buzağı, düve, inek” derecelendirmesi başka hiçbir dilde öğrenemeyeceği bir şekilde, ana dilinde mevcuttur. Her toplum kendi algıları çerçevesinde dilini şekillendirir. Eskimolarda

¹ Mustafa UĞURLU, 2012-2013 Eğitim Öğretim Yılı Güz Dönemi Genel Dilbilim Dersi, Basılmamış Ders Notları, Haz: ERSOY Müşerref, Muğla.

'kar'ın, Araplarda 'deve'nin onlarca adının olması ve yine aynı şekilde Kazaklarda atın her yaşta bir başka adla anılması buna örnek olarak gösterilebilir.

Evreni çok iyi bölümlenmiş bir şekilde kavrayan insan, niteliklidir. Bu kişi evreni algılayıp yorumlama yeteneğine ana dili sayesinde ulaşmıştır. Dünyayı dilinin penceresinden görür; ırmaktan geçerse boğulacağını, özden geçerse boğulmayacağını bilir. *Kavramlar ve kavram alanları*, o dile özgüdür. Örneğin Türkçede yıkama işleminin değişik sözcükleri olan *yıkamak, çalkalamak, durulamak, şartlamak* kavramlarının tümünüyle aynını başka bir dilde bulmak kolay değildir (Aksan, 2009a: 43). Dilinde boş oda olmayan ve kavramları dolgun olan kişi kavramlarının dolgunluğu kadar evrene hâkimdir.

Dilbiliminde kavramın oluşma süreci yukarıda belirtildiği gibi doğadaki nesnelere ve hareketlerin insan zihninde kavramlaştırılmasıyla oluşmaktadır. Dilin temelini de bu kavramlaştırma süreçleri meydana getirmektedir. Toplumların değer yargıları ve hayatı algılama biçimleri kavramlaştırmanın temel etkenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu kavram alanlarının oluşmasında, dilin genel söz havuzu olan konuşma dillerinin -ağızların- rolü büyüktür. Ağızlardaki binlerce söz varlığı genel dilin kavram alanlarını beslemektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Kavram Alanları ve Ağızlar

Her insan bir dil toplumunda doğar, büyür. Bu süreçte o toplumda konuşulan dilin özelliklerini ve kurallarını edinir. Kişi, çevresindeki bütün olayları ve nesnelere adlandırmada, içinde doğduğu dil dünyasının söz varlığını kullanır. Çevresini algılamada da bu kavram dünyasından yararlanır. Bir dilin zenginliği de bu noktada kendini gösterir.

Her dil konuşuru; içinde bulunduğu sosyal, kültürel ve coğrafi ortamdan doğrudan etkilenir. İnsanlar yaşadıkları yerin coğrafyasına, iklimine, diğer toplumlarla ilişkilerine, yaşam şartlarına göre çevrelerini algırlar. Ekvatorial iklimde yaşayan bir toplumun sıcaklıkla ilgili kavramlarıyla, kutuplarda yaşayan insanların sıcaklıkla ilgili kavramları sayıca ve nitelikçe birbirinden oldukça farklıdır.

Türk dili de Türklerin yaşadıkları sosyal, kültürel ve coğrafi çevreden etkilenmiştir. Türkler yaşadıkları geniş Avrasya coğrafyasında farklı kültür ve medeniyetlerle karşılaşmışlar, bu kültür ve medeniyetlerle büyük ölçüde kavram ve kelime alışverişinde bulunmuşlardır. Bu söz varlıklarının bir bölümü yazı dillerinde korunurken, daha büyük bir bölümü ağızlarında yaşamaya devam etmektedir.

Her dilin söz varlığını oluşturan sözcüklerden büyük bir bölümü –özellikle yazı dilinde- zamanla, dil içi ve dil dışı çeşitli etkenlerle unutulmaktadır. Ne var ki yazı dilinde unutilan söz varlıkları ağızlarında yaşamaya devam etmektedir. Bu bağlamda Türkiye Türkçesi ağızlarında da Türk dilinin birçok zenginliği saklıdır. Ağızlarında yazı diline kıyasla çok daha fazla söz varlığı ve Türkçenin unutilmuş birçok eski morfolojik unsuru da bulunmaktadır. Bu yönüyle ağızlar, dil araştırma ve incelemelerinde önemli bir veri kaynağı durumundadır.

Türkiye Türkçesi ağızlarının zengin bir damarını oluşturan Muğla bölgesi ağızları; söz varlığı, eski morfolojik unsurlar ve yeni oluşturulan kavramlar bakımından oldukça zengindir. Yüzyıllarca, coğrafi bakımdan yalıtılmış bir bölgede yaşayan Muğla ağız konuşurlarının dilinde Hazar ötesinden ve burada oluşturulan birçok farklı kavram alanından pek çok söz varlığı bulunmaktadır. Bölge ağızlarında yer

alan kavramların alanlarına göre bölümleniş ve zenginliği de dikkat çekmektedir. Bu yüzden, bu bölgeyle ilgili yapılacak *kavram alanı* çalışmalarında ortaya konulacak veriler hem Türkiye Türkçesinin hem de Türkiye Türkçesi ağızlarının kavram alanı oluşturma mantığını ve yönünü saptamaya katkı sağlayacaktır.

Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarında, genellikle belirli konular (*ölüm, doğum, düğün, yemek tarifi, anılar...*) çerçevesinde metinler derlenmektedir. Oysa bu konuların dışında farklı alanlarda da tahminlerin çok üzerinde söz varlığı bulunmaktadır. Bunlar ağız araştırmalarında “gizli kayıp” olarak adlandırılmaktadır. İşte bu gizli kayıpların ortaya konulması bakımından kavram alanı çalışmaları oldukça önemlidir.

2. Ağızlarında Kavram Alanı Verileri

Bir ana dilde sözcüklerin bir bölümünü temel sözcükler oluşturur. Her dilde kuşaktan kuşağa aktarılan bu sözcükler insanın yaşamında birinci derecede önemli olan, insana ve çevresine ilişkin önemli kavramları yansıtan sözlerdir. Başta *baş, göz, kulak, el, ayak* gibi organların adları olmak üzere; ana besin maddesi olarak sayabileceğimiz *su, buğday, et, balık* gibi nesnelere insanın yakın ilişki içinde bulunduğu *at, inek, koyun* gibi hayvanlar; tarım araçları; insanların en çok kullandıkları *doğ-, yaşa-, öl-, al-, ver-, ye-, iç-, git-, gel-* gibi fiiller; *bir, iki, beş, on, yüz, bin* gibi sayı adları; *ben, sen, o, biz, siz, onlar* zamirleri örnek olarak gösterilebilir.

Dilde temel sözcükler dışında, insan hayatının değişik bilgi ve tecrübe alanlarına ait çok sayıda sözcük, terim ve kavram da bulunmaktadır. Dilin oluşumunda önemli bir yere sahip olan kavram alanları, temel sözcükler dışında insanların gündelik hayatta kullandıkları *araç gereçler*; temel besin kaynağı olan *bitkiler*; dış etkenlerden korunmasını sağlayan *giyecekler*; kendi hayatında beslenme, ulaşım ya da gücünden yararlandığı *hayvanlar* gibi daha pek çok alanda önemli ölçüde söz varlığına sahiptir.

İKİNCİ BÖLÜM

HİSARARDI MAHALLESİ AĞZINDA KAVRAM ALANLARI

İnceleme sahamız olan Hisarardı Mahallesi ağzında sekiz ayrı kavram alanından (araç gereçler, bitkiler, doğa olayları, giyecekler, hayvanlar, mimari, organlar, tarım) tespit ettiğimiz sözcükler üzerinde adbilimi ve gramer inceleme yöntemlerine göre dil incelemesi yapılmıştır.

1. Araç Gereçler

Araç gereçler çağın gereklerine uygun olarak güncellenseler de tarihin her döneminde beslenme ve barınma tüm insanlar için temel iki ihtiyaçtır. Fizyolojik devamlılık için insanoğlu araç gereçlere muhtaçtır. Değişen dünya, özellikle günlük ihtiyaçlarımızı karşılayabilmemiz için her gün yeni bir materyal üretmekte ve bunun sonucu olarak da her gün dilimize yeni bir kavram ilave etmektedir. Sözelimi 500 yıl önceki insanların da ihtiyaç duymuş olabileceği ancak o dönemlerde düşünülmüş olsa bile elektrikle hayal edilemeyen “çırpıcı” ya da “karıştırıcı”lar (İngilizce’de ‘mikser’ ya da ‘blender’) değişen dünya ile hanımların mutfaklarında ellerinden düşürmedikleri araç gereçlerdendir.

Dünyada yayılım alanı en geniş dillerden biri olan Türkçe gerek coğrafi gerek tarihi bakımdan zengin bir kültür mirasına sahiptir. Geçmişten günümüze, sahip olduğu zenginliği metinlerle takip edebildiğimiz Türkçe için ortaya konan çalışmalar da gün be gün artmaktadır.

Tez çalışmamıza da kaynaklık eden Türkiye Türkçesi ağızları, Türkçenin ne denli zengin bir dil olduğunun yaşayan örnekleridir. Anadolu insanının günlük yaşamını her açıdan yansıtmaları bakımından araç gereç isimleri de tek başlarına birer kültür ögesidir.

Çalışma sahamızdaki araç gereçlerin kavram sınıflandırmasını yapmadan önce, çalışmamıza dâhil etmediğimiz ancak Orta Asya’dan bu yana atalarımızın günlük yaşamlarında şimdiye kıyasla daha çok yer etmiş olan savaş aletlerinin isimlerini belirtmeyi uygun görmekteyiz. Bunun için *Orhun Abideleri*’nde, Uygur dönemine ait

eserlerde ve *Dîvânu Lügâti't-Türk'te* (DLT) yer alan savaş araç gereçlerinden birkaçını şöyle sıralayabiliriz: *Orhun Yazıtları*'nda yer alan savaş aletleri *ok*, *süngü* “mızrak, süngü”, *yarık/yarağ* “zırh, zırh ve kalkan, silah” (Ergin, 2008); Uygur metinlerinde yer alan savaş aletlerinin isimleri *bintipal* “mızrak (< Skr. *bhindipala*)”, *bögdä* “hançer”, *çıda* “süngü, mızrak”, *çurnı* “barut (< Skr. *cūrna*)”, *söngi/söngü* “süngü”, *tuğluğa* “zırh” (Caferoğlu, 1993); DLT’de *başak* “okun veya mızrağın ucuna geçirilen demir, temren”, *büdge/bükte* “hançer”, *kaçut* “kısa mızrak”, *kalkan*, *kiş kurman* “ok ve yay konan kap” (Atalay, 1986).

1.1. Araç gereçlerin kavram alanları bakımından tasnifi

Hisarardı Mahallesi ağızında yer alan araç gereç isimleri kavram alanları bakımından “Ekincilik Araç Gereçleri”, “Mutfak Araç Gereçleri”, “Yapı ve Dekorasyon İşleriyle İlgili Araç Gereçler” ve “Evin Genel İhtiyacı Olan Araç Gereçler” olmak üzere dört başlık altında gruplandırılacaktır.

1.1.1. Ekincilik araç gereçleri

Uygurlar’dan beri ekip biçen Türk toplulukları Anadolu topraklarında da bu işe devam etmişlerdir. Yerleştikleri coğrafyanın tarım için elverişli sulak arazilere sahip olmasının sonucu olarak Anadolu insanı tarımla geçimini sağlamıştır. Tarım ürünleri yakın zamana kadar insan gücüyle üretilirken, bilimsel ve teknik sahalardaki gelişmelerle bu gücü makinelere devretmiştir.

Türkçenin bilinen en eski yazılı metinleri olan *Orhun Yazıtları*’nda Köktürkler ile ilgili pek çok kültürel bilgi vardır. Fakat yazıtların kapsamı itibariyle ekincilikle ilgili araç gereç isimlerine rastlanmamaktadır.

Köktürlere kıyasla, Uygurlardan günümüze kalan eser sayısı daha fazladır. Yerleşik hayata geçmeleri ve tarımla uğraşmaları neticesinde Uygur metinlerinde ekincilikle ilgili araç gereç isimleri karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birkaçı şöyle sıralanabilir: *çingartğu* “zil, çingirak”, *drzul* “Yabaya benzer üç dişli alet.” (< Skr. *trisula*), *idär* “at eyeri”, *irpak* “bıçkı, kesme aleti”, *kitmän* “kazma, bel”, *küri* “1. Litre, ölçek, kile. 2. Kürek.”, *orğak* “orak”, *sapan* “saban”, *tin* “yular”, *üzängü* “üzengi” (Caferoğlu, 1993).

Türkçenin ilk sözlük çalışması olan *Dîvânu Lügâti't-Türk*'te ekincilikle ilgili yer alan araç gereç isimlerinden bazıları şunlardır: *adaklık* “üzüm çardaklarına ayak yapılacak ağaç”, *adrı* “buğday temizlemek için kullanılan araç, yaba, çatal”, *ardım* “eğerin altına iki yana konan keçe”, *arçı* “heybe”, *bagırçak* “eşek semeri”, *baldu* “balta”, *baştar* “orak”, *berge* “kamçı”, *bukursı* “sapan demiri”, *çefşeñ* “koyun kırılan makas, kırkı”, *çigne* “mala, çiftçilerin ‘sürgü’ dedikleri aygıt”, *çitken* “eyer örtüsü”, *eder* “hayvan eyeri”, *eliglik* “eldiven, elcik”, *keçe* “karpuz ve hıyara benzer şeylerin taşındığı sele ve sepet”, *kısmak* “üzenginin iki yanında bulunan kayış, ilmikli ip, kement”, *kö müldürük* “at göğüslüğü”, *kundıgu* “döven”, *küben* “deve havudunun altına konan çul”, *küvüç yügün* “küçük yular”, *orgak* “orak”, *örgeñ* “urgan” (Atalay, 1986).

Yeni Tarama Sözlüğü'nde (YTS) ekincilikle ilgili önemli sayıda söz varlığı verisine rastlanmaktadır. YTS'de yer alan araç gereç isimlerinden bazıları şunlardır: *cılav* “gem, dizgin, yular”, *cit* “çuval”, *çîñrağı* “çingirak”, *çultar* “at örtüsü, eyer örtüsü”, *digren* “harmanda biçilmiş tahıl saplarını toplamaya yarayan aygıt”, *dişindirik* “ipten yapılan gem, yular”, *egbe* “heybe”, *ekevül* “dögen”, *ellik* “eldiven”, *gö müldürük* “palan ve eyer geri kaçmasın diye hayvanların göğüslerine geçirilen göğüslük”, *işkelek* “heybe ağzını kapamaya yarayan, karşılıklı halkalardan her biri karşısındaki halkaların içerisinden geçirildikten sonra bunların ortalarına sokulan ağaç”, *kapın* “büyük terazi”, *karar* “harar, kıldan örülmüş büyük çuval”, *kelter* “sepet”, *köpen* “deve çulu”, *nacak* “kazma”, *ögendire* “sığır sürmeye yarayan ucu sivri değnek”, *reşme* “hayvan başlığında burun üzerine gelen zincir”, *tağav* “nal”, *tutağ* “saban okunun elle tutulacak yeri, saban kulağı”, *üzegü* “üzengi”, *yapuk* “eyerde üzerine oturtulacak, beşikte içine yatılacak yer”, *zanbık* “sepet”, *zengü* “üzengi” (Dilçin, 1983).

Kültürün taşıyıcısı olan “dil”, standart dile kıyasla ağızlarda çok daha fazla ögeye sahiptir. Muğla bölgesi ağızları içinde yer alan Hisarardı Mahallesi ağızında da ekincilikle ilgili çok sayıda araç gereç adı vardır.

Çalışma bölgemiz olan Hisarardı Mahallesi ağızında ekincilik araç gereçleriyle ilgili kavramlar: *arıK çapası* “ark çapası”, *bel* “toprağı aktarmaya veya işlemeye yarayan,

uzun saplı, ayakla basılacak yeri tahta, ucu sivri kürek veya çatal biçiminde bir tarım aracı”, *bēšbāmaK* “arabaya ekin yüklemekte veya harman savurmakta kullanılan beş parmaklı, uzun saplı araç”, *biçēdōvē* “ekin biçen, döven, taneleri ayıran, samanı deste veya balya durumuna getiren makine, biçerdöver”, *biz* “katı bir şeyi dikerken iğne geçirecek yeri delmek için kullanılan, çelikten yapılmış, sivri uçlu ve ağaç saplı araç, tığ”, *boyunduruK* “çift süren veya arabaya koşulan hayvanların birlikte yürümelerini sağlamak için boyunlarına geçirilen bir tür ağaç çember”, *çaPa* “tarlalarda toprağı işlemek için kullanılan ağaç veya demir saplı kazı aracı”, *çoval* “çuval”, *çuvaldız* “çuval vb. dokumalar dikmekte kullanılan, ucu yassı ve eğri, büyük iğne”, *dedete* “zararlı böcekleri öldüren bir tür ilaç”, *dīmiK* “tırmık”, *dibeK daşı* “bulgur yapmakta kullanılan taş düzen”, *dingil* “tekerleklerin merkezinden geçen ve taşıtın altına enlemesine yerleştirilmiş mil, eksen, aks”, *dirgen* “harmanda sapları yaymaya yarayan demir ya da tahtadan yapılmış ucu çatallı tarım aygıtı”, *dolu* “kile denilen ve 24 kilo buğday alan bir tahıl ölçeği”, *döğen* “harmanda ekinlerin sapı ve tanelerini ayırmak için kullanılan, önüne koşulan hayvanlarla çekilen, alt yüzünde keskin çakmak taşları dikine çakılı bulunan, kızak biçiminde araç”, *el_arıbası* “elarabası”, *elciK* “ekin biçerken sol elin parmaklarına geçirilen, eldiven şeklinde tahtadan yapılan bir araç”, *eldēmeni* “buğday, mısır gibi tahılların bulgur kıvamında öğütülmesine yarayan ve elle çevrilen değirmen”, *ganTā* “tartılacak kütle alttaki çengele takıldığında sarmal bir yaya bağlı olan ve normal olarak sıfırı gösteren bir okun, yanlarda gösterilmiş ağırlık birimleri hizasına gelmesiyle kütle ağırlığını belirleyen bir tür tartı aleti, el kantarı”, *gazma* “kazma”, *geye* “ağacın dalını asılmaya yarayan ağaç çubuk”, *ğıran* “tırpan”, *ğırmandal* “yaş tütün dizilerini kurutmak için kullanılan, kazıklara gerilmiş tellerden oluşan düzen”, *harā* “çoğu kıldan dokunmuş, büyük çuval, harar”, *harım* “tarla ve bahçe çevresindeki çit”, *havıt* “deve semeri”, *hēbe* “heybe”, *işgile* “eşek semerinin arkasındaki kanca”, *kaPaK* “fidelere konulan ince gübre”, *keletī* “iki kulplu küfe biçiminde büyük sepet, keletir”, *keten* “çuldan dokunmuş çuval”, *kılçan çoval* “keçi kılından yapılmış keçeden yapılan çuval”, *kile* “genellikle tahıl ölçmede kullanılan belirli hacimdeki kap, ölçek”, *köfün* “büyük sepet, küfe”, *köK çapası* “özellikle sebzelerin ve tütünün ilk kez çapalanacağı zaman kullanılan küçük çapa”, *kusgun* “hayvanın kuyruğu altından geçirilerek eyere bağlanan, eşek semerinin dengeleyen kayış”, *kühe* “genellikle söğüt veya başka ağaç

dallarından örülen, yük taşımaya yarayan, kaba ve dayanıklı sepet, küfe.”, *küreK* “toprak, kömür vb.ni bir yerden bir yere alıp atmaya, taşımaya yarayan ve yayvan bir bölümü, buna bağlı uzun bir sapı bulunan araç”, *manā* “balta”, *markoÇ* “hortum”, *motū* “traktör”, *nacaK* “sapı kısa, küçük odun baltası”, *oban* “değirmen suyunun taşındığı oluk”, *oraK* “yarım çember biçiminde yassı, ensiz ve keskin metal bir bıçakla, buna bağlı bir saptan oluşan ekin biçme aracı”, *ölçeK* “tahıl ölçmeye yarar kap, kile”, *övendī* “çift süren öküzü dürtmek için kullanılan sopa”, *özenKi* “üzengi”, *palanK* “eşek eyeri.”, *paldim* “yük ve binek hayvanının, semer veya eyerinin ileri kaymasını önlemek için arka ayaklarının kaba etleri üzerinden geçirilen kayış”, *palTa* “balta”, *saban* “çift süren hayvanların koşulduğu demir uçlu tarım aracı”, *salmı çapası* “bir tür büyük çapa”, *saplıK* “balta, çapa ve benzeri araçlara sap yapmakta kullanılan odun”, *semē* “semer”, *sepeT* “saz, kamış veya ince dallardan örülerek yapılan, genellikle sapı olan, yiyecek ve eşya taşımak için kullanılan kap”, *sūgū* “sürülmüş tarlayı bastırmak ve düzeltmek için kullanılan, taştan veya ağaç kütüğünden tarım aracı, tapan”, *tāra* “odun keskisi, satır”, *terezi* “terazi”, *tıKtıK çapası* “sulandıktan sonra tavllanmış tarladaki sebzeleri çapalamak için kullanılan küçük çapa”, *tırPan* “uzun bir sapın ucuna tutturulan, ot, ekin vb.ni biçmeye yarayan, hafifçe kıvrık, uzun çelik bıçak”, *tonguraK* “davar ya da köpeklerin boynuna takılan çan.”, *urġan* “keten, kenevir, pamuk, jüt gibi türlü dokuma maddelerinden yapılan ince halat”, *üş çatal* “harman savurmakta kullanılan, üç uçlu çatal biçiminde araç”, *yabı* “tınazı savurmaya yarayan tahtadan yapılmış büyük çatal”, *yalıñ yüzlü çapa* “bir tür tek yüzlü çapa”, *yulā* “bir yere bağlamak veya çekerek götürmek için hayvanın başlığına veya tasmaına bağlanan ip”, *zehdiyan* “semer derisi.”, *zembil sepeTi* “söğüt ağacının dallarıyla örülen, kapağı olan sepet”.

1.1.2. Mutfak araç gereçleri

Beslenme, fizyolojik bir ihtiyaçtır. Bir arada yaşayan insan toplulukları, buldukları coğrafyanın doğa koşullarına bağlı olarak bu ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Avcı toplayıcı olan ilk insanlardan günümüze beslenme şekli oldukça farklılaşmıştır.

Anadolu sahasında pek çok farklı kültürle bir araya gelen Türk toplulukları doğal olarak bu kültürlerden etkilenmişler ve elbette bu kültürleri etkilemişlerdir. Türkler

özellikle Osmanlı Döneminde özenli ve bir o kadar lezzetli yemekleriyle mutfak kültüründe ün salmışlardır.

Mutfağın bu kadar önemli olduğu kültürümüzde, bu alanda kullanılan araç gereç sayısı da oldukça fazladır.

Orhun Yazıtları'nda Köktürkler ile ilgili pek çok kültürel bilgi olmasına rağmen yazıtların kapsamı itibariyle mutfakla ilgili araç gereç kavramlarına rastlanmamaktadır.

Uygur dönemine ait metinlerinde mutfakla ilgili araç gereç isimleri mevcuttur. Bunlardan birkaçı şöyle sıralanabilir: *ägdü* “eğri bıçak”, *äsiç* “tencere, kazan”, *bıçaq* “bıçak”, *bukaç* “tencere”, *burnaç* “gügüm, ibrik”, *çanak* “çanak, kap, ölçü kabı”, *kamiç* “kepçe, kaşık”, *qarıç* “ölçek”, *kaşuq* “kaşık”, *küp* “küp, kap”, *küzäç* “testi, kazan, çömlek, çanak”, *suvluk* “su kabı” (Caferoğlu, 1993).

Türkçenin ilk sözlük çalışması olan *Dîvânu Lügâti't-Türk*'te mutfakla ilgili yer alan araç gereç isimlerinden bazıları şunlardır: *aftabı* “kova”, *andıg* “elek, kalbur gibi şeylerin kasnağı”, *añut* “içecek şeylerde kullanılan huni”, *ayak* “çanak, kâse, kadeh”, *bart* “su içilen bardak”, *bıçgu/biçek* “bıçkı, bıçak”, *bukaç* “su kabı, topraktan yapılan çömlek ve benzeri şeyler”, *butık* “küçük testi”, *çanak*, *çeşkel* “çanak çömlek”, *çömçe* “kepçe”, *esiç* “tencere, çömlek”, *eskü* “kalbur, elek”, *ıwrık* “ibrik”, *idiş* “kadeh”, *kamiç* “kepçe, kaşık”, *kaşık/kaşuk*, *kendük* “küp gibi topraktan yapılan büyükçe bir kap”, *kıñrak* “et ve hamur kesilen satıra benzer büyük bıçak”, *kova*, *könek* “matara, ibrik, su tulumu”, *közeç* “bardak, testi”, *közüç* “çömlek”, *örküç* “sacayağı” (Atalay, 1986).

Yeni Tarama Sözlüğü'nde mutfakla ilgili yer alan araç gereç isimlerinden bazıları şunlardır: *çanacuk* “çanakçık, küçük çanak”, *çatalca* “bazlama pişirmek için kullanılan bir çeşit sacayağı”, *çingil* “küçük bakraç”, *çomça/çömçe* “kepçe”, *çömlek* “çömlek”, *dutacaq* “ocak üzerindeki tencereyi tutup indirmek için kullanılan bez parçası”, *ergiveç* “saç üstünde pişirilen ekmeği döndürecek yassı ağaç”, *gözer* “iri gözlü kalbur”, *helke* “bakır tencere, bakraç”, *hereni* “küçük kazan”, *ılgıdır* “geniş delikli kalbur”, *ilegen* “leğen”, *qab qac* “kap kacak”, *qazgan* “kazan”, *qıf* “kadeh,

bardak”, *koḡa/koḡfa* “kova”, *saḡrañ* “içine süt sağılan kap”, *señek* “ağaçtan ya da topraktan yapılmış su kabı, testi”, *řoya* “çakı, bıçak”, *řüře* “řiře”, *şancıra* “tencere”, *řavi* “tava”, *tavıcık* “küçük yağ tavaşı”, *terek* “tabak”, *yağdan* “yağ kabı, yağdanlık”, *zenen* “küçük çömlek” (Dilçin, 1983).

Türkçenin zenginliğinin ispatı için başvurulabilecek ilk alan durumundaki Türkiye Türkçesi ağızlarında mutfakla ilgili pek çok araç gerek ismi bulunmaktadır. Çalışma bölgemizde yazı dilinden ve diğer ağızlardan farklı olarak kullanılan “ğabığa”, “güdreç” ve “nelbenK” sözcükleri dikkat çekicidir.

Hisarardı Mahallesi ağzında mutfak araç gereçleriyle ilgili kavramlar: *altlıK* “tabak, bardak vb. nesnelerin altına konulan řey”, *bādaK* “bardak”, *baKreç* “çoğunlukla bakırdan yapılan küçük kova”, *baKı* “bakır kova”, *billor* “cam su bardağı, billur”, *çanaK* “toprak, metal vb. bir maddeden yapılmış yayvan, çukurca kap”, *çana^klıK* “küçük tabak çanakların konulduğu raf”, *çömbeK* “bakır tencere, çömlek”, *dePme* “içinde yađ, salça gibi besin maddeleri saklanan çömlek”, *desTi* “testi”, *dian* “içinde sıvı nesnelere kaynatılan, yađ eritilen kap”, *dibeK daşı* “bulgur yapmakta kullanılan tař düzen”, *döveş daşı* “çay kenarından bulunan parlak ve yuvarlak olan, sarımsak dövmeye yarayan tař”, *eleK*, “taneli veya un gibi toz durumunda olan şeyleri yabancı maddelerden ayıklamak veya incisini kabasından ayırmak için kullanılan, tahta bir kasnak ve tek tarafa gerilmiş, gözenekli tel, kıl, bez vb.nden oluşan araç”, *ğabığa* “huni”, *ğalbı* “kalbur”, *ğalē* “kalaylanmış derin tencere”, *ğama* “kama”, *ğaP ġacaK* “kap kacak”, *ğavinoz* “kavanoz”, *ğayna^{ma}* “küçük, kulpsuz çamaşır kazanı”, *ğazan* “kazan”, *gePci* “kepçe”, *ğovan* “yayık”, *ğūm* “gūğūm”, *ğüdreç* “ağzı açık, toprak küp”, *hapaz* “saçta pişirilen yufkayı, ekmeği çevirmeye yarayan tahta araç”, *haranı* “büyük tencere”, *huncan* “fincan”, *hoKġu hincan* “kulpsuz kahve fincanı”, *ıbrıK* “su koymaya yarayan kulplu, emzikli kap”, *ımbık* “damıtmaya yarayan, damıtma işinde kullanılan araç, damıtıcı”, *ısrın* “teknelerdeki hamuru kazımaya yarayan araç”, *ilgen* “leğen”, *kaşnaK* “yemek yerken tepsinin altına konulan enli çember”, *keşgire* “kevgir”, *masaT* “bıçak bilemeye yarayan çelikten, çubuk biçiminde araç”, *millangaz* “tüplü ocak”, *nelbenK* “bakırdan yapılmış yayvan tabak”, *oklangeç* “oklava”, *piron* “çatal”, *sacaK* “sacayak”, *sān* “sahan”, *sehē tası* “sefer tası”, *sele* “yufka ekmeği koymaya yarayan yayvan, geniş, kulpsuz sepet”, *sini* “tepsi”, *süzgeç/süzgü* “delikli

çanak”, *taPğa* “cepte taşınan tütün veya sigara kutusu”, *tas* “maşrapa”, *tavı* “tava”, *tencire* “tencere”, *tePsi* “tepsi”, *yādanlık* “yağ koymak için kullanılan kap”, *yassigeÇ* “üstünde hamur açılan tahta”, *yedeK* “kahvehanelerde su kaynatılan kazan”, *zivāne* “huni”, *zohralık* “yemek yerken tepsinin altına serilen örtü”.

1.1.3. Yapı ve dekorasyon işleriyle ilgili araç gereçler

Barınma da beslenme gibi fizyolojik ihtiyaçlardan biridir. İnsan, neslinin devamı için barınma ihtiyacını karşılamak zorundadır. Bunun için ise her türlü hava koşulunda içinde rahatlıkla yaşayabileceği yapılar inşa etmiştir.

Barınma konusunda ilk insanların mağaralarından çadırlara, saraylara ve hatta günümüz teknolojisiyle üretilen yapılara kadar oldukça büyük bir değişiklik söz konusudur. Çünkü 21. yüzyılda barınma zorunluluğunun da ötesindedir. Günümüzde tüketim toplulukları, yapıları statü göstergesi olarak görmekte ve buna göre yapılar inşa etmektedir. Dilde yapı ve dekorasyonla ilgili kavramlar mevcuttur ve her geçen gün bu kavramların sayısı artmaktadır. Söz gelimi “görüşü, ışığı engellemek, bir şeyi gizlemek için pencereye veya bir açıklığın önüne gerilen örtü” olan *perde* kavramı bile işlevi aynı kalmasına rağmen pek çok farklı şekle bürünmüş ve her yeni şekil için yeni bir kavram (bu kelimeyle ilgili türetilen kavramlardan birkaçı: *stor perde*, *ip perde*, *jaluzi*) türetilmiştir. Farklı şekillere bürünürken, farklı kavramlar türetilmesi de dil için oldukça doğal bir süreçtir.

Uygur dönemine ait metinlerinde yapı ve dekorasyon işleriyle ilgili araç gereç isimleri mevcuttur. Bunlardan birkaçı şöyle sıralanabilir: *askuğ* “askı, çardak”, *bodug* “çivit, boya, kına, heykel”, *kärpiç* “kerpiç”, *kasuğ* “çivi”, *talğuk* “kazık, çivi”, *tam* “duvar” (< Skr. *tama*), *tingçan* “kandil, lamba”, *tünlük* “pencere”, *yula* “meşale” (Caferoğlu, 1993).

Türkçenin ilk sözcük çalışması olan *Dîvānu Lügâti't-Türk*'te yapı ve dekorasyon işleriyle ilgili yer alan araç gereç isimlerinden bazıları şunlardır: *badıç* “asma çardağı”, *bodug* “renk, boya”, *cüvüt/çüvüt* “boya, çivit”, *çekük* “çekiç”, *çit* “kamıştan veya dikenden yapılmış duvar veya hüğ, çardak”, *kapug* “kapı”, *kerki* “keser”,

kerpiç, *kirit* “anahtar, kilit”, *kiwiz/küvüz* “yaygı, halı, kilim gibi şeyler” (Atalay, 1986).

Yeni Tarama Sözlüğü'nde yapı ve dekorasyon işleriyle ilgili yer alan araç gereç isimlerinden bazıları şunlardır: *çeküç* “çekiç”, *çırakba/çırakma/çırakman* “şamdan”, *çörleñ* “su oluşu, çörten”, *egri doma* “kapı saçağı, sundurma”, *egseri* “çivi, demir çivi”, *ev depesi* “tavan”, *ev örtüsü* “çatı”, *germe* “sur, duvar”, *günlük* “şemsiye, gölge yapmaya yarayan perde”, *ilimken* “şamdan”, *kalı* “halı”, *kara demür* “balta”, *kayrak* “döşeme taşı”, *kepkep* “küçük demir çivi”, *kerevet* “asma çardağı”, *kesgü* “kesmeye yarar aygıt, keski”, *salaç* “çardak”, *siyeç* “çit”, *terek* “raf”, *tozluç* “çadır kapısına asılan perde”, *töşek* “döşek, yatak”, *zili* “halı, kilim” (Dilçin, 1983).

Türk insanı yerleştiği yerlere yapılar inşa etmekten geri durmamıştır. Bu yapılar için dilde var olan kelimeler ağızlarda da kullanılmaktadır. Hisarardı Mahallesi ağızında yapı ve dekorasyon işleriyle ilgili araç gereç kavramıyla ilgili olarak karşımıza çıkan sözcükler: *alma* “büyük taş”, *bādeti* “odaları ayırmak için zemine ağaçları çapraz olarak yerleştirme ve üzerine taş duvar örme işlemi”, *badına* “duvarları boyamak için kullanılan sulandırılmış kireç veya boya”, *bāre* “taş kırma, kazık çakma vb. işlerde kullanılan, çok iri, iki ucu az keskin, ağır çekiç, varyos, balyoz”, *boya* “renk vermek, dış etkilerden korumak için eşyanın üzerine sürülen veya içine katılan renkli madde”, *burğu* “anahtar”, *burma* “musluk”, *çekiç* “çivi çakma, madenleri dövme vb. işlerde kullanılan saplı bir el aleti”, *çiviT* “eskiden çivit otundan, bugün yapay yollarla elde edilen, mavi renkli, sarılığını gidermek için çamaşırın son suyuna karıştırılan toz boya”, *desTire* “testere”, *dıbizan* “merdivenlerin kenarlarındaki korkuluk, trabzan”, *ğandil* “içinde sıvı bir yağ ve fitil bulunan aydınlatma aracı, kandil”, *ğavız kilit* “ilkel asma kilit”, *ğayrak* “duvar örmeye kullanılan yassı, düz taş, kayrak”, *ğolasTar* “büyük tomrukları kesmekte kullanılan iki ağızlı testere”, *hene* “fener”, *ırza* “kapı kilidi”, *idari ğandili* “küçük kandil”, *inahTar* “anahtar”, *kesē* “keser”, *kibeT* “üzerine şilte serilerek yatmaya veya oturmaya yarayan, duvara bitişik, ayakları olan, tahtadan sedir, kerevet”, *köşü minderi* “köşe minderi”, *közine* “hem ısıtmaya hem de üzerinde veya içinde yemek pişirmeye yarayan büyük mutfak sobası”, *künK* “pişmiş toprak veya betondan yapılmış kalın su borusu, büz”, *küsügü* “taş kaldırmakta kullanılan uzun demir çubuk ya da ağaç, basit kaldıraç”, *löküs* “lüks lambası”, *mala* “harç alıp

sürmeye yarayan, çoğu üçgen biçiminde, yassı, demirden, üstten tahta saplı sıvama aracı”, *manğıla* “kilit çengeli”, *mēdimen* “merdiven”, *mık* “mih”, *oTuraK* “tahtadan yapılmış arkalıksız sandalye”, *oyuK* “düşme tehlikesi olan yerlere çekilen duvar veya parmaklık”, *ōrs* “biçimleri yapılacak işe göre değişen, üzerinde maden dövülen, çelik yüzeyli, demir araç”, *pāda* “çatının ana kirişi, parda”, *pirkeT* “linyit, kömür tozu ve katran tortusundan basınçla elde edilen, tuğla biçimli yapı malzemesi, briket”, *postēki* “ocağın önüne serilen üzerinde namaz da kılınan hayvan postu”, *saçaK* “bir yapının herhangi bir bölümünü güneş ve yağmurdan koruması için, o bölümden dışa taşkın ve altı boşta olarak yapılan örtü”, *saz yastığı* “hasır otu da denilen saz bitkisinin kuru hâlinin ufalanıp yastık kılıfına doldurulmasıyla yapılan ve sırtı duvara dayamak için kullanılan yastık”, *şavK* “ışık”, *şıra¹man* “içinde üzüm çiğnenen taş tekne”, *turu ta¹Ta* “kiremitin altına konan, çam kütüğünden yarılarak oluşturulmuş yassı tahta”, *yūlangeş* “loğ taşı, toprak damı düzlemek ve sıkıştırmakta kullanılan taş silindir”, *zīza* “iliklebilir kapı tokmağı, kapıyı kasaya bağlayan kalınca demir zincir”.

1.1.4. Evin genel ihtiyacı olan araç gereçler

Yukarıda belirttiğimiz kavramlara ek olarak her evde insanların ellerinin altında bulundurdukları, her zaman ihtiyaç duydukları araç gereçler de mevcuttur.

Uygur dönemine ait metinlerinde evin genel ihtiyacı olarak karşımıza çıkan araç gereç isimlerinden bazıları şunlardır: *āşük* “örtü”, *bişik* “beşik”, *ısığ* “halat, organ, ip”, *közüngü* “ayna, gözgü”, *küvrüg* “davul”, *labay* “boru, borazan” (< Çin. *luo bei*), *sırçқа* “ayna, cam”, *şirä* “masa” (< Moğ. *şirege*), *töşäk/tüşäk* “döşek, yastık”, *tülit* “baş yastığı”, *tült* “yastık”, *uruk* “ip, kendir”, *ütüg* “ütü”, *yäğü* “tırış bıçağı”, *yançuk* “kese, torba, cep”, *yip* “ip, iplik”, *yipkä* “iplik”, *yüläğü* “ustura” (Caferoğlu, 1993).

Türkçenin ilk sözlük çalışması olan *Divānu Lügāti't-Türk*'te evin genel ihtiyacı olarak karşımıza çıkan araç gereç isimlerinden bazıları şunlardır: *awus* “bal mumu”, *bag* “bağ, düğüm, bağlanacak ip”, *belik* “fıtıl, kandil fıtılı”, *beşik*, *bıçguç* “makas”, *bilegü* “bileği taşı”, *bog* “bohça, eşya konan heybe”, *çaxa* “çakmak”, *ekeme* “bir çeşit çalgı”, *közñü* “ayna”, *kubuz* “ut, kopuz” (Atalay, 1986).

Yeni Tarama Sözlüğü'nde evin genel ihtiyacı olarak karşımıza çıkan araç gereç isimlerinden bazıları şunlardır: *çıkı* “çıkın, küçük bohça”, *eşkelek* “kanca, çengel”, *gehürge* “davul”, *kazevi* “sepet, zembil”, *kazıl* “kıldan yapılmış ip”, *sındu* “makas”, *üti* “ütü” (Dilçin, 1983).

Hisarardı Mahallesi ağzında evin genel ihtiyacı olan araç gereçlerle ilgili kavramlar şöyle sıralanabilir: *aşfiliK* “naftalin”, *batdāni* “battaniye”, *çapıT çalan* “yama yapmak için kullanılan artık kumaş parçaları”, *çıkırıK* “yün, kıl ve pamuğu iplik durumuna getirmek için kullanılan araç”, *çingıraK* “küçük çan”, *çıra* “çam vb. reçineli ağaçların yağlı ve çabuk yanmaya elverişli bölümden küçük küçük kesilerek hazırlanmış, tutuşturma ve aydınlatma işlerinde kullanılan parça”, *çümPüş* “madenî gövdeli saz, cümbüş.”, *dümbeK* “ağızına deri gerilmiş, çanak biçiminde, darbukaya benzer bir çeşit çalgı, dümbelek”, *gēgi* “örtü, gergi.”, *ğırnaP* “kalınca bükülmüş keten ip”, *īne* “iğne”, *ispīte* “ispirto, kibrit”, *kısTırgeÇ* “kıştırgaç, saç tokası”, *kirkit* “dokumacılıkta atkı ipliğini sıkıştırmak için kullanılan, demirden veya ağaçtan yapılmış dişli araç”, *kirman* “elde yün eğirmeye yarayan araç”, *ķırlıK* “koyun, keçi gibi hayvanların yünlerini kesmeye yarayan makas”, *kösüre* “kesici araçları bilemeye yarayan bir çeşit taş, bileği taşı”, *maşrıpa* “metal, toprak, plastik vb.nden yapılmış, ağız açık, kulplu, bardağa benzeyen, küçük kap, maşrapa”, *mezro* “terzilikte ölçü almak için kullanılan, genellikle 1,5 metre uzunluğunda şerit metre, mezura”, *nallama* “nal çakmaya yarayan küçük çekiç”, *ōtü* “örtü”, *sekmeK daşı* “seksek oynarken kullanılan, yassı taş”, *sicim* “keten, kenevir vb. bitkilerin liflerinden yapılan ince ip, kınnap”, *tokeÇ* “çamaşır yıkarken kullanılan, tahtadan, yassı tokmak”, *yamalıK* “yama için kullanılan parça”, *yayğı* “yere veya döşeme üzerine serilen örtü”, *yōgan* “yorgan”, *zipci* “ağaç kabuğundan yapılan düdük”.

1.2. Araç gereç adlarının yapıları bakımından tasnifi

Araç gereç isimleri yapıları bakımından Kök Hâlinde Olanlar, Yapım Ekleriyle Oluşturulanlar, Birleşik Sözcük Hâlinde Bulunanlar olmak üzere üç başlık altında gruplandırılacaktır.

1.2.1. Kök hâlinde olanlar

Çalışma sahamızda tespit ettiğimiz araç gereç isimlerinin büyük bir kısmı kök hâlinde bulunan kavramlardan oluşmaktadır. Yazı dilinden farklı olarak yer alan *bāre*, *ğabiğa*, *geye* kavramları dikkat çekicidir.

Kök hâlindeki araç gereç isimleri: *asfliK*, *bādaK*, *bādeti*, *badına*, *baķi*, *baķreç*, *bāre*, *batdāni*, *bel*, *billor*, *biz*, *boya*, *çanaK*, *çaPa*, *çeKiÇ*, *çıkırıK*, *çingıraK*, *çıra*, *çiviT*, *çoval*, *çuvaldız*, *çömbeK*, *çümPüş*, *dedete*, *desTire*, *dıan*, *dıbizan*, *dümüK*, *dingil*, *dirgen*, *dümbeK*, *ğabiğa*, *ğalbī*, *ğalē*, *ğandil*, *ğama*, *ğanTā*, *ğayraK*, *ğazan*, *gePci*, *geye*, *ğırmandal*, *ğırnaP*, *ğolasTar*, *ğovan*, *güm*, *güdreç*, *hapaz*, *harā*, *haranı*, *harım*, *havıt*, *hēbe*, *hene*, *huncan*, *ıbrıK*, *ımbık*, *ırza*, *ısrın*, *ilgen*, *inahTar*, *īne*, *ispīte*, *işgile*, *keletī*, *keten*, *kefgire*, *kībeT*, *kile*, *kirkit*, *kirman*, *köfün*, *kösüre*, *kuşgun*, *kuzine*, *kühe*, *künK*, *küsgü*, *löküs*, *mala*, *manā*, *manğıla*, *masaT*, *marķoÇ*, *maşrıpa*, *mēdimen*, *mezro*, *mık*, *motū*, *nacaK*, *nelbenK*, *oban*, *oraK*, *örs*, *övendī*, *özenKi*, *palanK*, *pāda*, *paldım*, *palTa*, *pirkeT*, *piron*, *postēki*, *saban*, *sān*, *sele*, *semē*, *sepeT*, *sicim*, *sini*, *şavK*, *şıra'man*, *taPğa*, *tāra*, *tas*, *tavı*, *tencire*, *tePsi*, *terezi*, *tırPan*, *tokeÇ*, *tonguraK*, *туру*, *ta'Ta*, *urğan*, *yabı*, *yedeK*, *yōğan*, *yulā*, *zehdiyan*, *zīza*, *zipci*, *zivāne*.

1.2.2. Yapım ekleriyle oluşturulanlar

Çalışma sahamızda günümüzdeki işlek yapım ekleriyle oluşturulan pek çok araç gereç ismi bulunmaktadır. Bu isimler; fiillere gelen -(A)k (*eleK*), -(A)n (*ğiran*), -g(I) (*gēgi*), -I (*dolu*), -Ik (*boyunduruK*), -mA (*alma*), -r (*kesē*) ekleriyle ve isimlere gelen +cIk (*elciK*), +Ilk (*althıK*) ekleriyle türetilmiştir.

alma, *altlıK*, *burğu*, *boyunduruK*, *burma*, *çana^klıK*, *dePme*, *dolu*, *dögen*, *eleK*, *elciK*, *ğayna'ma*, *ğazma*, *ğiran*, *gēgi*, *kaPaK*, *kasnaK*, *kesē*, *kırıklıK*, *küreK*, *nallama*,

oTuraK, oyuK, õtü, ölçeK, saçaK, saplıK, süğü, süzğü, yādanlıK , yamalıK, yayğı, zohralıK.

1.2.3. Birleşik sözcük hâlinde bulunanlar

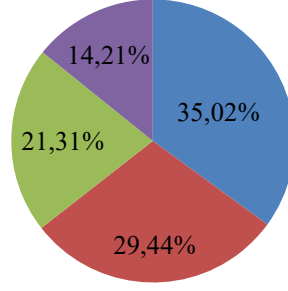
Hisarardı Mahallesiinde tespit ettiğimiz araç gereç isimleri sıfat tamlaması (*bēşbāmaK*), belirsiz isim tamlaması (*arıK çapası*), iki fiilin bir araya gelmesi (*biçēdövē*), iki ismin bir araya gelmesi (*ğaP ğacaK*) gibi farklı yollalarla oluşturulmuş birleşik isim şeklinde kullanılmaktadır.

arıK çapası, bēşbāmaK, biçēdövē, dibeK daşı, döveş daşı, el_arıbası, èldēmeni, ğaP ğacaK, ğavinoz, ğavız kiliT, hoKġu hincan, idari ġandili, kılçan çoval, kıstırgeÇ, köK çapası, köşü minderi, millangaz, oklangeç, sacaK, salmı çapası, saz yastığı, sehē tası, sekmeK daşı, süzgeç, tıKtıK çapası, üş çatal, yalıñ yüzlü çapa, yassıgeÇ, yūlangeş, zembil sepeTi.

Hisarardı Mahallesi ağzında toplam 197 araç gereç adı tespit edilmiştir. Bunlardan 69'u (%35,02) ekincilik, 58'i (%29,44) mutfak, 42'si (%21,31) yapı dekorasyon, 28'i (%14,21) ise evin genel ihtiyacı olan araç gereçlerdir (Tablo 1).

Araç Gereçlerin Kavram Alanları Bakımından Tasnif Grafiği

- Ekincilik Araç Gereçleri (69)
- Mutfak Araç Gereçleri (58)
- Yapı Dekorasyon Araç Gereçleri (42)
- Evin Genel İhtiyacı Olan Araç Gereçler (28)

Tablo 1.

2. Bitkiler

Bitki ve hayvanlar insanların hayatında önemli yer tutar. Bunlarla ilgili sözcükler de bir dilin önemli söz hazineleri arasında yer alır.

Geniş bir coğrafyada binlerce yıldır yaşayan Türk milletinin dilinde, bitkilerle ilgili oldukça önemli sayıda kavram bulunmaktadır. Bunlar, Türklerin beslenme kültürüyle de yakından ilişkisi olan bitkilere verilir. Bitkilere verilen isimlerden hareketle Türklerin yaşadıkları bölgeleri, geleneklerini, mutfak kültürlerini ve inançlarını öğrenmek mümkündür.

Türklerin dillerinde yer alan bitki isimlerinden bir kısmı Türkçe kaynaklı, bir kısmı da ödünçleme olarak komşu dillerden alınmış isimlerdir.

Türkçenin bitki adlarıyla ilgili ilk büyük ve kapsamlı kaynaklar Uygur metinleridir. Bu metinlerde Budizm ve Maniheizm dinine ait kavramların yanında çeşitli bitki adları yer almaktadır. Bunlardan bir kısmı Türkçe kökenli bir kısmı da kaynak dillerden ödünçleme yoluyla alınan kelimelerdir. Söz gelimi *divdar* “çama benzer bir ağaç” (< Skr. *devadāru*), *hua* “bir çiçek türü” (< Çin. *hua*), *linhu-a* “Lotus çiçeği” (< Çin. *lien-hua*), *matu lugn* “limon” (< Skr. *matulunga*) sözcükleri alıntıdır. Uygur metinlerinde bu alıntı bitki isimleri yanında Türkçe kökenli bitki isimleri de yer almaktadır. Bunların sayısı alıntılara kıyasla daha fazladır. Günümüzde de kullanılan bu kelimelerin pek çoğu metinlerde karşımıza çıkmaktadır: *arpa* “arpa”, *artuç* “ardıç”, *buğday* “buğday”, *ärük* “erik”, *kabak* “kabak”, *kağun* “kavun” (Caferoğlu, 1993).

İlk Türkçe sözlük çalışması olan *DLT*'de de Uygur döneminde rastladığımız bitki isimleri yer almaktadır: *arpa*, *artuç* “ardıç”, *budgay* “buğday”, *erük* “erik”, *kabak(g)* “kabak”, *kagun* “kavun” (Atalay, 1986).

Yeni Tarama Sözlüğü'nde bitkilerle ilgili önemli sayıda söz varlığı verisine rastlanmaktadır. Bunlardan birkaçı şöyledir: *aguagacı* “zakkum”, *agustosgüli* “yabani gül”, *çağala* “çağla”, *govuş* “kayın ağacı”, *çükündür* “pancar”, *evelek*

“ispanağa benzer bir ot, labada”, *göbelek* “yenilebilen bir tür mantar”, *hayır* “incir” (Dilçin, 1983).

Türkiye Türkçesindeki bitki isimleri konusunda önemli kaynaklardan biri de Türkiye Türkçesi ağızlarıdır. Bu ağızlarda pek çok bitki ismi vardır. Bunlar meyveler, sebzeler, yabancı bitkiler olarak sınıflandırılmış ve üzerlerinde çalışmalar yapılmıştır. Söz konusu çalışmalarda bitki isimlerinin Türkçenin söz varlığı açısından önemi tespit edilmiştir.² Çalışmalarda bitki adları aracılığıyla Türkçenin kavramlaştırma gücü ve kavramlaştırma sürecinde başvurulan anlatım yolları ortaya konmuştur.

İnceleme yaptığımız Hisarardı Mahallesi ağzında da çok çeşitli bitki isimleri vardır. Tespit ettiğimiz bitki isimleri, çalışmamızda kavram alanlarına ve yapılarına göre olmak üzere iki farklı grupta ele alınmıştır.

2.1. Bitkilerin kavram alanları bakımından tasnifi

Kavram alanı bakımından Muğla bölgesi ağızlarında yer alan bitki adları “Ağaçlar”, “Çiçekler”, “Ekinler”, “Meyveler”, “Sebzeler”, “Yabancı Bitkiler” olmak üzere altı farklı alanda sınıflandırılmıştır.

2.1.1. Ağaçlar

Hisarardı Mahallesi ağzında iklim ve coğrafi koşullara bağlı olarak çeşitli ağaç türleri ve bunların isimleri bulunmaktadır. Bu isimlerin büyük bölümü yazı dilinde bilinen ve kullanılan kelimelerdir. Kelimelerin yapıları, yazı dilindekilerle benzer olmakla birlikte, bölge ağzının fonetik özelliklerine göre telaffuzları yazı dilinden farklıdır. Bunlar: *ādiç* “ardıç”, *aKğavaK* “ak kavak”, *asmı* “asma”, *çay gavā* “çay kenarlarında yetişen bir tür kavak ağacı”, *çinā* “çınar”, *ğarı çam* “karaçam”, *ğaringeÇ* “karaağaç”, *ğavaK* “kavak”, *ğızıl çam* “kızılçam”, *günnük* “günlük”, *hayıT* “sıcak bölgelerde yetişen, kırmızı çiçekli, yaprağı zeytin yaprağına benzeyen, dallarından sepet yapılan bir çeşit ağaç”, *ihlamī* “ihlamur”, *minimeÇ* “çitlembik, sakızağacı, menengiç”, *p̄mar ayeci* “yaprakları dikenli bir çeşit meşe”, *sakız ayeci* “sakız ağacı”, *sētın* “zeytin”, *sövüT* “sögüt”, *zandal* “sandal”, *zelve* “selvi”.

² Örnek olarak şu çalışma gösterilebilir: Alkayış, M.F. (2007) Türkiye Türkçesinde Bitki Adları, Yayımlanmamış Doktora Tezi, *Erciyes Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kayseri.

2.1.2. Çiçekler

Çalışma sahamız olan Hisarardı Mahallesi ağzında iklime, bitki örtüsüne, coğrafi koşullara ve nem durumuna göre çeşitli çiçek bulunmaktadır. Bunların bir kısmı, yazı dilinde olan ve olduğu gibi ağızlarda da bilinen kelimelerdir (*aslanāzi*); bir kısmı, yazı dilinde olmayıp yalnızca bölge ağzında kullanılan kelimelerdir (*adīlēcik*, *bidi bidi*, *bubeÇce*); bir kısmı ise yazı dilinden farklı şekilde telaffuz edilen sözcüklerdir (*fesligen*, *ğaranfil*).

Tespit ettiğimiz çiçek adları: *adīlēcik* “baharda açan farklı renkleri olan bir tür çiçek”, *aslanāzi* “aslanagzi”, *bidi bidi* “yazın açan farklı renkleri olan bir tür çiçek”, *bubeÇce* “papatya”, *doñuz topu* “bir tür çiçek”, *fesligen* “fesleğen”, *ğaranfil* “karanfil”, *ğarigöz* “hindiba”, *ğecisefası* “gecesefası”, *gelincik* “gelincik”, *gül* “gül”, *horaz_ibî* “horozibiği”, *ka^ktüs* “kaktüs”, *ğasımPaTı* “kasımpatı”, *kedidırnā* “yoncaya benzeyen, güzel kokulu çiçek”, *küveli* “küpe çiçeği, küveli”, *lāle* “lale”, *menefşe* “menekşe”, *nergiz* “nergis”, *nilüher* “nilüfer”, *ortanca* “ortanca”, *öküz göbē* “genellikle sarı renkli bir tür çiçek”, *padişah yanā* “sardunya”, *papaTya* “papatya”, *sarı papaTya* “sarı renkte açan papatya”, *sarı zambaK* “sarı renkte açan zambak”, *sarmeşiK* “sarmaşık”, *sāT çiçē* “saat çiçeği”, *zaKğum* “zakkum”, *zümbül* “sümbül”.

2.1.3. Ekinler

Hisarardı Mahallesi ağzındaki bitki türlerinden biri de ekinlerdir. Ekinler, belirli dönemlerde insanlar tarafından toprağa ekilen ve yine belli dönemlerde hasat edilen bitkilerdir. Bu bitkiler, doğadaki binlerce ottan küçük bir bölümünün evcilleştirilmesi sonucu oluşmuştur. Bu yüzden çiçekler ve ağaçlar kadar farklı türleri olan ekin ismi bulunmamaktadır. Hisarardı Mahallesi ağzında bölgenin coğrafi durumu ve iklimine bağlı olarak insan ve hayvan yiyeceği olmak üzere iki grupta ele alınabilecek ekin adı vardır. Bölge ağzındaki *üveyik* kavramı yazı dilinden farklı olarak dikkat çekicidir.

Tespit ettiğimiz ekin adları: *aKdarı* “darı”, *arpa* “arpa”, *burçaK* “burçak”, *bıydē* “buğday”, *çavdā* “çavdar”, *fî* “fiğ”, *mısı* “mısır”, *pamıK* “pamuk”, *pirinç* “pirinç”,

susam “susam”, *süpürgeliK* “süpürgelik”, *tütün* “tütün”, *üveyiK* “bir çeşit buğday”, *yonca* “yonca”, *yulaf* “yulaf”.

2.1.4. Meyveler

Hisarardı Mahallesi ağzında bölgenin coğrafi durumu ve iklimine bağlı olarak pek çok meyve yetişebilmektedir. İnceleme sahamızda tespit ettiğimiz kavramlardan meyveleri karşılamak için kullanılanlar şunlardır: *aflaT* “ahlat”, *alme* “elma”, *āmıT* “armut”, *ayva* “ayva”, *bādem* “badem”, *çāla* “ham badem”, *çileK* “çilek”, *çitimeK/çitlembiK* “menengiç ağacının mercimekten büyük, yuvarlak, buruk lezzette meyvesi”, *dā çilē* “yabani çilek olarak da bilinen, reçel ve şurubu yapılabildiği gibi, taze toplanıp yenilebilen meyve”, *dūleK* “kavun ve karpuzun olmamış, kelek”, *duT* “dut”, *eşeK memesi* “iri taneli, oval bir çeşit siyah üzüm”, *fişne* “vişne”, *ğavin* “kavun”, *geçiboynuzu* “keçiboynuzu”, *goruK* “koruk”, *gozlaK* “kozalak”, *īde* “iğde”, *inar* “nar”, *incī* “incir”, *kāpız* “karpuz”, *kayısı* “kayısı”, *kesdine* “kestane”, *köşmen* “çam fıstığının taze meyvesi”, *kū* “yabani böğürtlen”, *kūnar* “çam fıstığı”, *mandelin* “mandalina”, *muşmula* “muşmula”, *mürdüm eri* “mürdüm eriği”, *palamıT* “palamut”, *payam* “badem, çağla”, *piliT* “çınar, meşe vb. ağaçların meyvesi”, *portuKal* “portakal”, *şefteli* “şeftali”, *üzüm* “üzüm”, *yaban mersini* “yaban mersini”, *yemiş* “incir”, *zerdeli* “zerdali”.

2.1.5. Sebzeler

Araştırma bölgemizde tespit ettiğimiz kavramlardan sebzeleri karşılayanlar şunlardır: *acī* “acur”, *aKba^kla* “kuru fasulye”, *a^kbaş* “karnabahar”, *aKbölce* “beyaz, kuru börülce”, *arpeciK soāni* “arpacık soğanı”, *ayçekirdē* “ayçiçeği, ayçekirdeği”, *ayşığadın hasille* “ayşekadın fasulyesi”, *badılcan* “patlıcan”, *banne* “bamya”, *bezelle* “bezelye”, *böbē* “biber”, *bölce* “börülce”, *caKcaK* “soğan ve pırasanın tohum çıkarırken verdiği filiz”, *ciPciK* “soğan ve pırasanın tohum çıkarırken verdiği filiz”, *domāte* “domates”, *ğabaK* “kabak”, *ğarnibiT* “karnabahar”, *gövē* “tohumluk küçük soğan, arpacık soğanı”, *hasille* “fasulye”, *haviÇ* “havuç”, *hıyā* “salatalık, hıyar”, *ilāna* “lahana”, *kumpi* “patates, kumpir”, *marıl* “marul”, *mēdinoz* “maydanoz”,

nohuT “nohut”, *pa^kla* “bakla”, *pancā* “pancar”, *paTdes* “patates”, *pıransa* “pırasa”, *saltalıK* “salatalık”, *samsaK* “sarımsak”, *sırıK domāte* “sırık domatesi”, *sırıK hasille* “sırık fasulyesi”, *soān* “soğan”, *su ğabā* “asma kabağı, su kabağı”, *şalgam* “şalgam”, *turP* “turp”.

2.1.6. Yabani Bitkiler

Doğada kendiliğinden yetişip insan tarafından tüketilen bitkiler bulunmaktadır. Çalışma sahamız uygun coğrafi yapısı ve iklim koşulları sayesinde zengin bir bitki örtüsüne sahiptir. İnsanların bakımına ihtiyaç duymadan, kendiliğinden doğada yetişebilen bitkilerle ilgili şu kavramlar tespit edilmiştir: *adıçayı* “adaçayı”, *açkikesme* “yaprakları dikensiz, kışın yaprağını dökmeyen, boyu 4-5 metre olan bir ağaç, akçakesme”, *alıç* “alıç”, *araP saçı* “dereotuna, eğreltiotuna benzeyen, kendine has kokusu olan ve yenilebilen bir çeşit ot, arapsacı”, *ayrıK_otu* “ayrık otu”, *bıTraK* “dikenli tohumları hayvanların kıllarına ve insanların giysilerine takılan bir yıllık otsu bir bitki”, *biberye* “biberiye”, *bör^len* “böğürtlen”, *çıntā* “yenilebilen bir çeşit mantar”, *çöü* “diken, çalı diken”, *dāçayı* “dağlarda yetişen güzel kokulu bir ot”, *dalğan* “ısrırgan otu”, *delce* “1.buğdaygillerden, genellikle buğday tarlalarında yetişen, tohumu zehirli, yabani bir bitki 2.yabanî, aşılammamış zeytin ağacı sürgünü, yabanî ağaç”, *ebigümeşi* “ebegümeci”, *ġaPcıK* “gelincik otu, börek otu”, *ġarıbaş_otu* “bir tür ot”, *ġarc_ot* “çörekotu”, *ġarġan_otu* “bir cins ot”, *ġarġı* “gövdesi 5-6 metre yüksekliğe erişebilen çok yıllık bir bitki, kamış, saz”, *ġarıyanaK* “bir tür ot”, *ġarıçalı* “karaçalı”, *ġatırdırnā* “iri yapraklı bir ot”, *ġazyak* “taze iken yenen, çay kenarlarında yetişen bir ot”, *ġobleK mantarı* “yenilebilen bir tür mantar”, *ġuzugöbē* “yenilebilen bir çeşit mantar”, *ġuzuġulā* “geniş yapraklı, kalın köklü yenilen bir bitki”, *hādal* “hardal”, *ısrıġan* “ısrırgan”, *ısPınaK* “ıspanak”, *ısranca* “yenilebilen bir tür ot.” *īnelik* “saat otu, turnagagası otu”, *ġantıron* “kantaron”, *kekiK* “kekik”, *kengē* “kenger”, *kerdime* “tere”, *kişġinciK* “yenilebilen bir tür ot”, *maviġantıron* “mavikantaron”, *mercanköşKü* “mercanköşk”, *miyan* “meyan kökü”, *nāne* “nane”, *öks_otu* “ökse otu”, *pazı* “pazı”, *pıTraK* “dikenli tohumu insanların giysilerine, hayvanların tüylerine yapışan bir ot”, *piren* “süpürge otu”, *pisipisi_otu* “buğdaygillerden, tarla ve yol kenarlarında kendi kendine biten bir tür arpa”, *roġa* “roka”, *sar_ot* “yenilebilen bir tür ot”, *zemz_otu* “semizotu”, *sirken* “yabanıl semizotu”, *sukēdimesi* “yabanıl

tere”, *suteresi* “yabanıl tere”, *sütlügen* “sütleğen”, *tān_otu* “dereotu”, *tay gulā* “yenilebilen bir tür ot”, *tehneli* “çalışma sahamızda ‘defne’ bitkisi için kullanılan isim”, *tere* “tere”, *tilişken/tilkişen* “kuşkonmaza benzeyen bir çeşit bitki”, *turp_otu* “börek yapılan bir çeşit ot”, *üzerlik_otu* “1. tütsüsü nazara iyi geldiğine inanılan kokulu bir ot 2. mavi boncuk, atkestanesi, muska gibi çocuk üstüne takılan nazarlık”, *yak_otu* “ağrıları iyileştirmek için çeşitli ot ve nesnelere yapılan ilaçta kullanılan ot”, *yarpız* “yabannanesi”, *yılan birçā* “sulak yerlerde yetişen, parlak geniş yapraklı, çam kozalağı biçiminde kırmızı tohumları olan zehirli bir bitki”, *zahTer* “bir çeşit kekik”, *zındancıK* “kuşkonmaza benzeyen bir çeşit bitki”.

2.2. Bitki adlarının yapıları bakımından tasnifi

Bitki isimleri yapısı bakımından Kök Hâlinde Olanlar, Yapım Ekleriyle Oluşturulanlar, Birleşik Sözcük Hâlinde Bulunanlar, Deyim Aktarması Şeklindekiler olmak üzere dört başlık altında gruplandırılmıştır.

2.2.1. Kök hâlinde olanlar

Hisarardı Mahallesi ağzında çok sayıda kök hâlinde bitki ismi tespit edilmiştir. Bu isimlerin bir bölümü (*ardıç, bezelye, dut vb.*) yazı dilinde de bulunmaktadır. Bunun yanında yazı diline geçmemiş çeşitli bitki isimleri de vardır (*bubeççe, köşmen, küir, tilkişen vb.*).

acī, ādıç, aflaT, alıç, alme, āmit, arpa, ayeç, ayva, bādem, badılcan, banne, bezelye, burçaK, bıTraK, bıydē, biberye, böbē, bölce, börtlen, bubeÇce, çāla, çavdā, çinā, çintā, çitim, çöü, dalğan, domāte, dūleK, dut, fesligen, fī, fide, fişne, ğabaK, ğaranfil, ğargı, ğavaK, ğavın, ğoruK, ğozlaK, gövē, gül, hardal, hasille, havıÇ, hayıT, hıyar, hidan, hiliz, ihlamır, ısırğan, ısPanaK, ısranca, ĩde, ilāna, inar, kaKtüs, kantron, kāpız, kekiK, kengē, kesdine, köşmen, kū, kumpī, küküşT, künar, lāle, mandelin, marıl, mēdinoz, menefşe, minimeç, miyan, muşmula, nāne, nergis, nilüher, nohuT, ortanca, pakla, palamıT, pamıK, pancā, papaTya, paTdes, payam, pazı, pıransa, piliT, piren, pirinÇ, portuKal, pünçüK, roka, samsaK, sētin, sirken, soān, sövüT, susam, sütlügen, şalgam, şefTeli, tefeK, tere, tilişKen/tilkişen, turP, tütün, üveyiK, üzüm, yarpız, yemiş, yonca, yulaf, zahTer, zaKğum, zandal, zelve, zerdeli, zümbül.

2.2.2. Yapım ekleriyle oluşturulanlar

Çalışma sahamızda günümüzdeki işlek yapım ekleriyle oluşturulan pek çok bitki ismi bulunmaktadır. Bu isimler; fiillere gelen -(A)k (*bıdaK*), -g(I) (*ğargı*), -Ik (*sarmeşiK*), -mA (*asma*), ekleriyle ve isimlere gelen +cA (*delce*) +cIk (*ğapcıK*), +II (*küpelı*), +IIk (*ĩnelıK*) ekleriyle oluşturulmuş kavramlardır.

adīleciK, asma, bıdaK, çitimeK, delce, ğaPcıK, ğargı, ğelinciK, ğünnüK, ĩneliK, kerdime, kişginciK, küpeli, saltalıK, sarmeşiK, süpürgeliK.

2.2.3. Birleşik sözcük hâlinde bulunanlar

Çalışma sahamızda bitki isimlerinin önemli bir bölümü de yapısal olarak birleşik sözcük biçiminde yer almaktadır. Bunlar genellikle sıfat tamlaması (*aKbakla, ğarcı ot, ğarığöz, sırıK hasille*) ve belirsiz isim tamlaması (*adıçayı, araPsaçı, ğatırdırnā, göbleK mantarı*) şeklinde görülmektedir.

Birleşik sözcük hâlinde bulunan yapılar genellikle bitkinin rengine (*aKbölce*), şekline (*aslanāzi*), yerine (*adıçayı*) göre tamlama oluşturmaktadır. Bölge ağızlarında, yazı dilinde olmayan (*ğazyak, su kēdimesi, tay ğulā* gibi) birleşik sözcükler de vardır.

adıçayı, aKbakla, a^kbaş, aKbölce, aKcı kesme, aKdarı, aKğavaK, araPsaçı, arpecik soāni, aslanāzi, ayçekirdē, ayrıKotu, ayşığadın hasille, bidi bidi, caKcaK, ciPciK, çay ğavā, dā çayı, dā çilē, doñuz topu, ebigümeşi, eşeK memesi ğarcı ot “karaca ot”, ğarğan otu, ğarı yanak, ğarıbaş otu, ğarıçalı, ğarıçam, ğarığöz, ğarıngeÇ, ğarnibiT, ğatırdırnā, ğazyak, ğecisefası, geçiboynuzu, ğızılçam, göbleK mantarı, ğuzugöbē, ğuzugulā, horaz_ibī, kāsımPaTı, kedidırnā, mavi kanton, mercanköşkü, mürdüm erī, öksü otu, öküz göbē, padişah yanā, pīnar ayeci, pisipisi otu, sakız ayeci, sar_ ot, sarı papaTya, sarı zambaK, sāT çiçē, zemez_ otu, sırıK domāte, sırıK hasille, su ğabā, su kēdimesi, su teresi, tāni otu, tay ğulā, turP_ otu, üzerliK_ otu, yaban mersini, yak_ otu, yılan birçā.

2.2.4. Deyim aktarması şeklindekiler

Aktarmalarda -benzetmelerde olduğu gibi- anlatılmak istenen kavram, onunla bir yönden ilişkisi, benzerliği, yakınlığı olan başka bir kavramla anlatılmaya çalışılır. Böylece var olan gösterge, yeni bir anlam kazanır. Aktarmaların her dilde en yaygın türü, değişik çeşitleriyle deyim aktarması ya da öğretilerdir (Aksan, 2009a: 62).

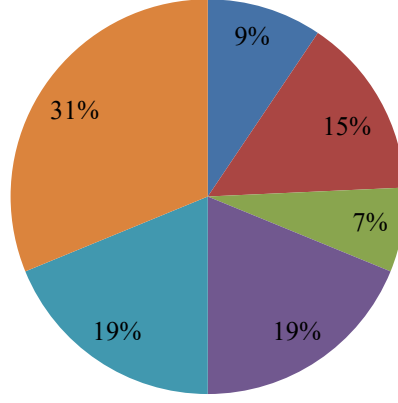
Çalışma sahamızda bitki isimleri deyim aktarması şeklinde de karşımıza çıkmaktadır. Türkçenin önemli terim yapma yollarından olan deyim aktarma yöntemine bölge ağzındaki bitkileri adlandırmada da başvurulmuştur.

adıçayı, aKbakla, adileciK, a^kbaş, aKbölce, aKcı kesme, aKdarı, aKğavaK, araPsaçı, arpecik soāni, aslanāzı, ayçekirdē, ayrıKotu, ayşigadın hasille, çay ğavā, dā çayı, dā çilē, doñuz topu, ebigümeşi, eşek memesi, ğarcı ot, ğarğan otu, ğarı yanak, ğarıbaş otu, ğarıçalı, ğarıçam, ğarıgöz, ğaringeÇ, ğarnibiT, ğatırdırnā, ğazyak, ğecisefası, geçiboynuzu, ğızılçam, göbleK mantarı, ğuzugöbē, ğuzugulā, horaz_ibī, kāsımPaTı, kedidırnā, mavi kantıron, mercanköşkü, mürdüm erī, öksü otu, öküz göbē, padişah yanā, pisipisi otu, sakız ayeci, sar_ot, sarı papaTya, sarı zambaK, sāt çiçē, su ğabā, su kēdimesi, su teresi, tay ğulā, yaban mersini, yılan birçā.

Hisarardı Mahallesi ağzında toplam 202 bitki adı tespit edilmiştir. Bunlardan 19'u (%9,40) ağaç, 30'u (%14,85) çiçekler, 14'ü (%6,93) ekinler, 38'i (%18,81) meyveler, 38'i (%18,81) sebzeler, 63'ü (%31,18) ise yabancı bitkilerdir (Tablo 2).

Bitkilerin Kavram Alanları Bakımından Tasnif Grafiği

■ Ağağlar (19) ■ iekler (30) ■ Ekinler (14)
■ Meyveler (38) ■ Sebzeler (38) ■ Yabani Bitkiler (63)

Tablo 2.

3. Doğa Olayları

Doğa ile iç içe yaşayan insan için “doğa” kavramı önemli bir yere sahiptir. Çünkü doğanın el verdiği ya da zorunlu kıldığı şekillerde araç gereçler icat edilmiş, tarım ve hayvancılık geliştirilmiş, zaman bölümlere ayrılmıştır.

Önce kendini sonra da içinde bulunduğu evreni anlamlandırmaya çalışan insanoğlu, doğada olup bitenleri anlamaya ve adlandırmaya çalışmıştır. Hava olayları ve bu olayların gerçekleştiği zaman dilimlerine bağlı olarak zaman adlandırmaları ortaya çıkmıştır.

Türkçenin bilinen ilk yazılı metinleri olan *Orhun Abideleri*'nde doğa olayları ile ilgili kavramlar yer almaktadır. Köktürk Devleti döneminde ortaya konan bu yazıtlarda doğa olayları ile ilgili kavramlar: *batsık* “batış, güneşin batışı, gün batışı”, *bor* “kar fırtınası, boran, fırtına”, *kar* “kar”, *kış* “kış”, *kök* “gök, sema, hava”, *yağ-* “yağmak”, *yay* “yaz” (Ergin, 2008).

Budizm ve Maniheizm dinlerinin etkisiyle yerleşik yaşama geçen Uygurların, yazdıkları metinlerden günümüze ulaşanlarda doğa olaylarıyla ilgili olarak şu kavramlar vardır: *ayaz/s* “ayaz, serinlik”, *bulut* “bulut”, *äsin* “yel, rüzgar”, *ingir* “tan, şafak, fecir, alaca karanlık”, *yäkşämbi* “Pazar Günü” (Caferoğlu, 1993).

İlk Türkçe sözlük olan *DLT*'de doğa olayları ile ilgili, Orhun Abideleri ve Uygur metinlerinden farklı olarak şu kavramlar yer almaktadır: *amır* “sis, kırağı”, *aya kök* “açık hava”, *ayding* “ay aydınlığı”, *bakır sokum* “merih yıldızı”, *emir* “kırağı, sis”, *kad* “kar fırtınası, bora, tipi”, *kasırku* “kasırğa”, *kıragu* “kırağı”, *kuşluk* “kuşluk vakti” (Atalay, 1986).

Yeni Tarama Sözlüğü'nde doğa olayları ile ilgili önemli sayıda söz varlığı verisine rastlanmaktadır. Bunlardan birkaçı şöyledir: *çaqır ayaz* “kar serpintili soğuk”, *çavğın* “şiddetli rüzgar ve alev”, *çise* “yağmur serpintisi”, *dipi* “tipi”, *esen* “rüzgar”, *esirgin* “bora, fırtına”, *gencecük ay* “yeni doğan ay, hilal”, *il* “yel, rüzgar”, *karcaşık yil* “bora, fırtına, sert rüzgar”, *kıacı* “ufak, dolu gibi kar”, *kırcı* “küçük taneli dolu”, *kızılcaayil* “lodos”, *pek yel* “kasırğa”, *poryaz* “poyraz”, *şaçıntı* “serpinti”, *sepinti* “serpinti, yağmur çisentisi”, *sügşek* “şimşek”, *talaz* “dalga, kasırğa”, *tañyeli* “sabah

rüzgarı”, *taşhun* “taşkın”, *tolucah/toluk* “çiy, şebnem”, *yağanaklı* “şiddetli sağanak”, *yedişerleme* “bir dalga fırtınası” (Dilçin, 1983).

İnceleme yaptığımız Hisarardı Mahallesi ağzında da doğa olayları ile ilgili tespit edilen sözcükler “Kavram Alanları” ve “Yapıları Bakımından” olmak üzere iki farklı grupta ele alınmıştır.

3.1. Doğa olaylarının kavram alanları bakımından tasnifi

İnceleme sahamızın konuşurlarının ağzında yer alan doğa olayları kavramları alanlarına göre “Doğal Afetler”, “Hava Olayları” ve “Zaman Adlandırmaları” olmak üzere üç bölümde ele alınmıştır.

3.1.1. Doğal afetler

İnsanlar yaşadıkları coğrafyalarda farklı doğa afetlerine maruz kalarak kimi zaman mal kimi zaman da can kayıpları yaşamaktadır. Doğa afetlerinden korunmak için bu afetlerin nedenleri araştırılmaktadır ve afetleri önleme çalışmaları yürütülmektedir.

Araştırma bölgemizdeki doğa afetlerinden kuvvetli rüzgâr için kullanılan “hamaz” kavramı dikkat çekicidir. Çalışma sahamızda doğal afetler için kullanılan kavramlar şunlardır: *afaT* “afet”, *çī* “çığ”, *dePirem* “deprem”, *ğıran* “suyun buz tutmuş durumu, don”, *hamaz* “kuvvetli rüzgâr, kasırga”, *hēlan* “heyelan”, *ıldırım* “yıldırım”, *kaşīğa* “kasırga”, *sel* “sel”, *yanğın* “yangın”, *zelzile* “zelzele”.

3.1.2. Hava olayları

Mevsimplere, bölgelere ve oluşum şekillerine göre pek çok hava olayı yaşanmaktadır. Ağız incelemesi yaptığımız bölge coğrafi konumu itibarıyla Akdeniz iklim özellikleri taşımaktadır. Bölge ağzında yazı dilinden farklı olarak karşılaştığımız *buy-* fiili “soğuktan donacak duruma gelmek, çok üşümek” anlamında kullanılmaktadır. Hava olaylarına ilişkin tespit ettiğimiz kavramlar şunlardır: *buymeK* “soğuktan donacak duruma gelmek, çok üşümek”, *cisenTi* “çisenti”, *çī* “çiy”, *deli özgē* “fırtına”, *don hūmeK* “yeni filizlenmiş bitkileri soğuk çalmak”, *don kesmeK* “havanın aşırı soğuması”, *gar* “kar”, *ğarıözgē* “karayel”, *ğarıyel* “karayel”, *ğırā* “kırağı”, *gocuğarı so_u^kları* “sonbahar dönemindeki gelip geçici soğuklar”, *gökğuşā* “gökkuşağı”,

ğura^klık “kuraklık”, *havı* “hava”, *hoyraz* “poyraz”, *küldürümeK* “gürüldemek”, *melTem* “meltem”, *özgē* “rüzgar”, *piseñ piseñ yāmeK* “yağmurun ince ince, zarar vermeyecek şekilde yağması”, *serpişdīmeK* “serpiştirmek”, *sīmeK* “yağmurun kısa süreli ve az az yağması, siğmek”, *sis* “sis”, *sulusēPKinTi* “yağmurla yağın kar”, *şimşeK* “şimşek”, *tolu* “dolu”, *yāmır* “yağmur”.

3.1.3. Zaman adlandırmaları

İnsan hayatın her alanında, her türlü karmaşadan kurtulmak için sınıflandırmaya gitmiş, zaman konusunda da farklı sınıflandırmalar yapmıştır. Yılı, mevsimlere; mevsimleri, aylara; ayları, haftalara; haftaları, günlere; günleri saatlere bölerek zamanını kontrol altında tutmaya çalışmıştır.

Araştırma bölgemizde günün farklı dilimleri için kullanılan kavramlar şunlardır: *alcı ğaranlık* “güneş doğmadan önceki veya battıktan hemen sonraki aydınlık, yarı karanlık, akşam karanlığı, alaca karanlık”, *āşam* “akşam”, *āşam ğaranlī* “akşam karanlığı, alaca karanlık”, *āşam_üsTū* “güneşin batmak üzere olduğu sıralarda, akşama doğru, akşam yaklaşırken, akşamüzeri, akşamüstü”, *bā bozumu* “bağda ürünün toplanması işinin yapıldığı mevsim, sonbahar, bağ bozumu”, *dalōlen* “güneşin en tepede olduğu, tam öğle vakti”, *ētesi gün* “bir sonraki gün”, *evel gün* “dünden bir önceki gün, evvelki gün.”, *ğabiğuşluK* “öğleden bir iki saat önceki zaman”, *geci* “gece”, *ğızıl_kindi* “öğle ile akşam arasındaki zaman diliminde akşama yakın olunan yarım saatlik süre”, *ğünaşırı* “güneşin ufukta kaybolması, gurup, gün batımı”, *gün diKimi* “tam öğle vakti”, *gün dönümü* “gecelerin ve gündüzlerin uzamadan kısaltmaya veya kısaltmadan uzamaya döndükleri gün”, *gündüz* “günün sabahtan akşama kadar süren aydınlık bölümü”, *hāman zamanı* “harman işlerinin yapıldığı mevsim”, *ikindin* “ikinci vakti”, *ķırk_ikindi* “öğle ile akşam arasındaki zaman diliminde, her gün yağın sürekli yağmurların yağdığı dönem, kırkikindi”, *ōlen* “öğle”, *ōtē gün* “geçmiş bir günü anlatmak için kullanılan tamlama, öteki gün”, *sabah* “Güneşin doğduğu andan öğleye kadar geçen zaman”, *sabāleñ* “sabahleyin”, *sabā yakın* “gecenin sabaha yakın zamanı, sabaha doğru, sabaha karşı”.

Hisarardı Mahallesi ağzında haftanın günleri için kullanılan kavramlar Şunlardır: *pazartesi*, *salı* “Salı”, *yatığan bazarı* “arŐamba”, *mlu bazarı* “PerŐembe”, *ilni bazarı* “Cuma”, *cümertesi* “Cumartesi”, *bazar* “Pazar”.

Araştırma bölgemizde çok sık olmasa da aylar için kullanılan kavramlar Şunlardır: *zemheri* “14 Ocak-13 Őubat”, *gcK* “14 Őubat-13 Mart”, *marT* “14 Mart-13 Nisan”, *aPrul* “14 Nisan-13 Mayıs”, *mayıs* “14 Mayıs-13 Haziran”, *kiraz* “14 Haziran-13 Temmuz”, *oraK* “14 Temmuz-13 Ağustos”, *ilk gz* “14 Eylül-13 Ekim”, *ortu gz* “14 Ekim-13 Kasım”, *son gz* “14 Kasım-13 Aralık”, *đarıđıŐ* “14 Aralık-13 Ocak”.

Araştırma bölgemizde mevsimler için kullanılan kavramlar Şunlardır: *baharın* “ilkbaharda”, *đıŐın* “kış mevsiminde”, *gzn* “sonbaharda”, *yazın* “yaz mevsiminde”.

3.2. Doğa olaylarının yapıları bakımından tasnifi

Çalışmamızda doğa olayları ile ilgili kavramlar yapısı bakımından Kök Hâlinde Olanlar, Yapım Ekleriyle Oluşturulanlar ve Birleşik Sözcük Hâlinde Bulunanlar olmak üzere üç başlık altında gruplandırılacaktır.

3.2.1. Kök hâlinde olanlar

Araştıma bölgemizde yaşayan konuşurların ağızında tespit edilen doğa olaylarına ilişkin kavramların kök hâlinde olanları şunlardır: *bazar*, *afaT*, *çī*, *çī̄*, *ğar*, *geci*, *gündüz*, *hamaz*, *havı*, *hēlan*, *hoyraz*, *kaşīğa*, *melTem*, *özügē*, *sabah*, *sali*, *sel*, *sīmeK*, *zelzile*.

3.2.2. Yapım ekleriyle oluşturulanlar

Çalışma sahamızda doğa olaylarına ilişkin, günümüzdeki işlek yapım ekleriyle oluşturulan kavramlar şöyle sıralanabilir: *āşam*, *baharın*, *buymek*, *cisenTi*, *dePirem*, *ğurā*, *ğıran*, *ğışın*, *ğura^kluK*, *güzün*, *ıldırım*, *küldürümeK*, *ōlen*, *sabāleñ*, *serpişdīmeK*, *tolu*, *yāmır*, *yangın*, *yazın*.

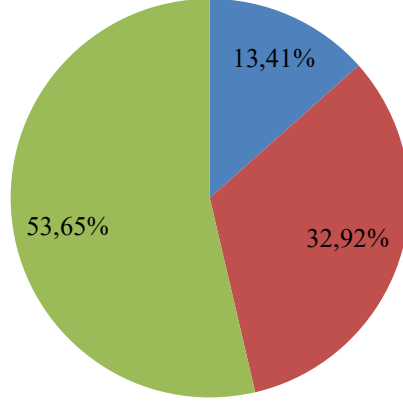
3.2.3. Birleşik sözcük hâlinde bulunanlar

Doğa olaylarıyla ilgili kavramların büyük bir kısmı yapı olarak birleşik sözcük hâlinde yer almaktadır. Bunlar şunlardır: *alcı ğaranlıK*, *āşam ğaranlī*, *āşam_üsTü* , *bā bozumu*, *cümertesi*, *dalōlen* , *deli özügē*, *don hūmeK*, *don kesmeK*, *ētesi gün*, *evel gün*, *ğabığüşluK*, *ğariözgē*, *ğariyel*, *ğızıl_kindi*, *gökğuşā*, *günaşırı* , *gün diKimi*, *gün dönümü* , *hāman zamanı*, *ilēni bazarı*, *kırk_ikindi*, *mōlu bazarı*, *ötē gün*, *pazartesi*, *piseñ piseñ yāmeK*, *sabā yakın*, *sulusēPKinTi*, *yatıgan bazarı*.

Hisarardı Mahallesi ağızında doğa olayları ile ilgili toplam 82 sözcük tespit edilmiştir. Bunlardan 11'i (%13,41) doğal afetler, 27'si (%32,92) hava olayları, 44'ü (%53,65) ise zaman adlandırmaları ile ilgilidir (Tablo 3).

Doğa Olaylarının Kavram Alanları Bakımından Tasnif Grafiği

■ Afetler (11) ■ Hava Olayları (27) ■ Zaman Adlandırmaları (44)

Tablo 3

4. Giyecekler

Giyim kuşam, insanoğlunun kültürel gelişim ve yaşam sürecinde, beslenme ve üreme gereksinimiyle beraber başlayan, kökeninde korunma ağırlıklı olmasına karşın, gelişim sürecinde geniş kültürel fonksiyonlar yüklenmiş bir olgudur. Bu olgu toplumsal ve kişisel değer yargılarının, törelerin, kültürel ve ekonomik koşulların biçimlendirdiği önemli bir kültürel öğedir ve aynı zamanda kültürün de taşıyıcısıdır.

Anadolu'ya gelmeden önce geniş bir coğrafyada yurt tutup devletler kuran Türkler fetihler ve savaşlarla birlikte bozkır medeniyetinin zengin örneklerini gittikleri her coğrafyada yaşayan insanlara da öğretmişlerdir. Anadolu insanının Türkistan'dan taşıdığı giyim kuşam malzemeleri hem çok renkli hem de çeşitlidir.

8. yüzyıldan günümüze ulaşan *Orhun Abideleri*'nde giyeceklerle ilgili yer alan kavramlar: *eşgiti* "ipekli kumaş", *yalma* "kaftan" dır. Bu metinlerin içerikleri göz önünde bulundurulduğunda giyimle ilgili kavramların niçin az olduğu anlaşılabilir (Ergin, 2008).

Uygur dönemine ait metinlerde giyeceklerle ilgili olan kavramlar şunlardır: *ätük* "edik, terlik", *barçın* "bir kumaş türü, kadife", *bilbağı* "bel bağı, kuşak, kemer", *böz* "bez, pamuktan yapılmış kumaş", *çäkräk* "alttan giyilen kısa giyim", *çobra* "yün", *ıçlağı* "elbise astarı", *işkirti* "ipek kumaş", *kedim* "giyim, elbise", *kişän* "uçkur", *öm* "iç don", *sanç* "deri çanta", *uçuk* "çorap", *urbak* "elbise, giyecek", *yiviğ* "gerdanlık", *yoğurқан* "üst elbise, giyim, örtü" (Caferoğlu, 1993).

DLT 'deki *agı* "ipek kumaş", *artıg* "kadın mintanı, göğüslük", *bagırdak* "kadın göğüslüğü", *bakan* "halka, toka", *barçın* "ipekli kumaş", *başak/başmak* "pabuç", *bertü* "hırka, pardesü", *bogmak* "gömlek düğmesi, gerdanlık", *boxtay/boxtuy* "elbise bohçası", *börk* "başlık, külah, börk", *böz* "bez", *büküm etük* "kadın pabucu", *çapgut* "çaput", *çaruk* "çarık", *çekrek kapa* "yünden yapılan kölelerin giydiği cepsiz bir kaftan", *çeñşü* "küçük hırka", *eñek* "kadınların başörtülerini bağladıkları ip", *eşük* "bürgü, örtü, üste bürünülen her nesne", *etek, etik* "pabuç", *içkur* "iç kuşağı, uçkur", *izlik* "kesilen hayvanların derisinden yapılan Türk çarığı", *kaftan, kars* "deve ve koyun tüyünden yapılan elbise", *kedgü* "giyilecek nesne", *kedük* "yağmurluk", *kolan*

“bağırdağ”, *kur* “kuşak, kemer”, *mükim/mükin* “kadın pabucu”, *ortan* “don, elbise”, *ökmek* “kadınların kulaklarına taktıkları altın veya gümüşten yapılmış halka” kavramları giyim kuşamla ilgili kavramlardandır (Atalay, 1986).

Yeni Tarama Sözlüğü’nde: *bolka* “hırka”, *bürgü* “baş örtüsü”, *bürüncek* “baş örtüsü, bürümcek, çarşaf”, *camadan* “yünden elbise”, *car/çar* “baş örtüsü, çarşaf”, *ceki/çeki* “kadın baş örtüsü”, *cizme* “çizme”, *çağmaklı* “bir çeşit tülbent”, *çekme* “çizme”, *çenber* “baş yemenisi, yazma”, *çintiyan* “kadın şalvarı”, *demlüç* “bilezik”, *derlik/terlik* “üste giyilen ince elbise”, *diz çağşırı* “kısa şalvar”, *geyesi/geysi/giyese/giyesi* “elbise, giyecek”, *geyim* “elbise”, *ıssı ton* “kış giysisi”, *ilersük* “uçkur”, *im* “iç donu, don”, *kazbaz* “bir çeşit çocuk giyeceği”, *kıvrak* “ince kadın baş örtüsü”, *kolbağı* “bilezik”, *kontuş* “ferace”, *kürdegi* “eteği ve kolları kısa mintan”, *nezkep* “baş örtüsü”, *siyü* “etek”, *top* “kol bileziği, burma”, *tuvağ* “duvak, peçe”, *tügme* “düğme”, *uğ* “çakşır, şalvar”, *üsküf* “başlık, serpuş”, *üstlük* “en üste giyilen giysi”, *yalmak* “kaftan”, *yan* “cep, kemer, kese”, *yancuk* “kese, torba, boyundan geçirilerek yana asılan çanta”, *yapuk/yapık* “baş örtüsü”, *yiñsüz ton* “kefen”, *yordam* “kılık kıyafet”, *yüzlük* “peçe, yüz örtüsü” kavramları yer almaktadır (Dilçin, 1983).

İnceleme yaptığımız Hisarardı Mahallesi ağzında da giyim kuşamla ilgili tespit edilen kavramlar “Kavram Alanları” ve “Yapı Bakımından” olmak üzere iki farklı grupta ele alınmıştır.

4.1. Giyeceklerin kavram alanları bakımından tasnifi

Giyecekler kavram alanlarına göre “Bedene Giyilenler”, “Başa Giyilenler”, “Ayağa Giyilenler”, “Boyuna Takılanlar ve Kuşak Şeklinde Olanlar” ve “Takılar” olmak üzere beş başlık altında sınıflandırılmıştır.

4.1.1. Bedene giyilenler

İnsan, yaşamının devamlılığını sağlayabilmek için kendisini her türlü zararlı dış etmenden korumak zorundadır. İnsan için bedeni, koruması gereken ilk olgudur. Çalışma sahamızda kişilerin bedenlerine giydikleri giyecek kavramları şunlardır: *aba* “çoban, deveci ve göçebelerin giydiği uzun, yakasız üstlük, kepenek”, *asTar*

“astar”, *basma* “üzerinde baskı ile yapılmış renkli biçimler bulunan pamuklu kumaştan dikilmiş uzun kadın pantolonu”, *büluz* “bluz”, *bürümceK gōneK* “ham ipekten dokunmuş gömlek”, *carsi* “jarse kumaştan dokunmuş giyecek”, *cartiyē* “jartiyer”, *cePKen* “cepken”, *çeket* “ceket”, *delme* “önü işlemeli bir çeşit yelek”, *etekliK* “etek”, *hisTan* “tek parça kadın giysisi, fistan”, *ğarı şarPa* “tek parça hâlinde olup altı etek, üstü kolsuz ama başı da örtebilecek şekilde genellikle dışarı çıkarken giysilerin üzerine giyilen bir tür geniş üstlük”, *gelinliK* “gelinlik”, *gocuK* “tek parça hayvan postundan yapılan ceket”, *hanille* “yün ceket, fanila”, *henteri* “entari”, *gōneK* “gömlek”, *işliK* “gömlek”, *kiloT* “külot”, *mintan* “yakasız, uzun kollu erkek gömleği”, *paçalı don* “geniş ağı, uçkurlu, alt tarafı lastikle büzülmüş uzun iç çamaşırı”, *panton* “pantolon”, *potū* “ayakucu dar şalvar”, *setre* “ceket”, *şalvā don* “genellikle ağı çok bol olan, bele bir uçkurla bağlanan, geniş bir tür pantolon”, *pısaT* “giysi”, *pāzen* “dokuması kalın, sık ve yumuşak, bir tür pamuklu bez olan pazenden dikilmiş uzun kadın pantolonu”, *tikolta* “atlet”, *urbu* “elbise, urba”, *üç_eteK* “üçetek”, *toPdon* “geniş ağı, uçkurlu, alt tarafı lastikle büzülmüş uzun iç çamaşırı”.

4.1.2. Başa giyilenler

Türk milleti tarih boyunca farklı kültürleri pek çok farklı konuda etkilemiş ve bu kültürlerden etkilenmiştir. Hem kadınların hem de erkeklerin başlarına giydikleri giyecekler onları çeşitli durumlarda dış tehditten korumuştur. Araştırma sahamızda başa giyilen giyeceklerle ilgili şu kavramlar tespit edilmiştir: *çelgi* “alna bağlanan yazma, yemeni”, *çemPeri* “kadın başörtüsü”, *bürgü* “kadınların örtüdüğü baş örtüsü”, *bürümceK çemPeri* “ham ipek dokunmuş yemeni”, *duvaK* “duvak”, *hötür şaPğa* “fört şapka”, *gollu* “kadınların başlarına bağladıkları kare şeklinde olup köşelerinden katlanarak üçgen biçiminde kullanılan pamuk dokuma başörtüsü”, *şamu* “yemeni, başörtüsü”, *şaPğa* “şapka”, *taKge* “takke”, *üsKüf* “kıyıları işlemeli başörtüsü”, *yazma* “yemeni, başörtüsü”.

4.1.3. Ayağa giyilenler

Araştırma sahamızda ayağa giyilen giyeceklerle ilgili şu kavramlar tespit edilmiştir: *babıÇ* “pabuç”, *cizme* “çizme”, *coraP* “çorap”, *çarıK* “çarık”, *gundura* “kundura”,

laylom babıÇ “nylon pabuç”, *nalinpe* “tahta terlik, takunya”, *patiK* “patik”, *potin* “koncu ayak bileğini örtecek kadar uzun olan, bağcıklı veya yan tarafı lastikli ayakkabı”, *tēliK* “terlik”, *üsger babıcı* “iskarpin ayakkabı”.

4.1.4. Boyuna Takılanlar ve Kuşak Şeklinde Olanlar

Çalışma alanımızda insanların boyunlarına taktıkları, kuşak şeklinde kullandıkları şu kavramalar tespit edilmiştir: *aTğı* “atkı”, *bāldaK* “beşikteki çocuğun düşmemesi için beşiğe sarılıp bağlanan, kumaştan yapılmış enli bağ”, *golan* “kıl ya da yünden dokunmuş, üstü işlenmiş, kadınların çocukları sırtta bağlamak için kullanılan ip, bir çeşit kuşak”, *hulaf* “genellikle boyna bağlanan, bir tür ince ipek kumaş, fular”, *uçğū* “şalvarı bele bağlamak veya torba, kese vb. şeylerin ağzını büzmek için bunlara geçirilen bağ, uçkur”.

4.1.5. Takılar

Süs için kullanılan farklı takıların ilk insanlardan bu yana var olduğu bilinmektedir. Hisarardı bölgesi ağzında takılarla ilgili tespit ettiğimiz kavramlar şunlardır: *bileziK* “bilezik”, *boncuK* “boncuk”, *gerdanlıK* “gerdanlık”, *küpü* “küpe”, *yüsüK* “yüzük”.

4.2. Giyecek adlarının yapıları bakımından tasnifi

Giyecek isimleri yapısı bakımından Kök Hâlinde Olanlar, Yapım Ekleriyle Oluşturulanlar, Birleşik Sözcük Hâlinde Bulunanlar olmak üzere üç başlık altında gruplandırılmıştır.

4.2.1. Kök hâlinde olanlar

Hisarardı bölgesi ağızında çok sayıda kök hâlinde giyecek ismi tespit edilmiştir. Bu kavramların pek çoğu yazı dilinde de bulunmaktadır. Yazı dilinde bulunmayan kavramlardan biri olan *nalınpe* dikkat çekicidir.

Giyeceklerle ilgili tespit ettiğimiz kavramlardan kök hâlinde olanlar şunlardır: *aba*, *asTar*, *babıÇ*, *bâldaK*, *bileziK*, *boncuK*, *büluz*, *carsi*, *cartiyē*, *cePKen*, *cizme*, *coraP*, *çaPıT*, *çarıK*, *çekeT*, *çemPeri*, *delme*, *duvaK*, *hisTan*, *gocuK*, *golan*, *gōneK*, *gundura*, *hanille*, *henteri*, *hulaf*, *kiloT*, *küpü*, *mintan*, *nalınpe*, *panton*, *patıK*, *pāzen*, *peşgī*, *peşTimal*, *pısaT*, *potin*, *potū*, *setre*, *şamı*, *şaPğa*, *taKge*, *tıkolta*, *urbu*, *üsKüf*, *yüsüK*.

4.2.2. Yapım ekleriyle oluşturulanlar

Çalışma sahamızda günümüzdeki işlek yapım ekleriyle oluşturulan giyecek isimlerinin sayısı oldukça fazladır. Bu isimler; fiillere gelen -g(I) (*aTği*), -mA (*yazma*), ekleriyle ve isimlere gelen +II (*gollu*), +III (*etekliK*) ekleriyle oluşturulmuştur.

aTği, *basma*, *bürgü*, *çelgi*, *etekliK*, *gerdanlıK*, *gelinliK*, *gollu*, *işliK*, *tēliK*, *yālıK*, *yazma*.

4.2.3. Birleşik sözcük hâlinde bulunanlar

Çalışma sahamızda yapı olarak birleşik sözcük biçiminde yer alan kavramların sayısı da oldukça fazladır. Bunlar sıfat tamlaması (*ğarı şarPa*) ve belirsiz isim tamlaması (*üşger babıcı*) şeklinde görülmektedir. Giyeceklerle ilgili birleşik sözcük biçimindeki

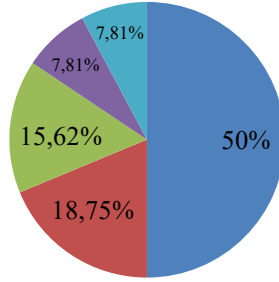
kavramlar: *bürümceK çemPeri, bürümceK gōneK, ğarı şarPa, hōtür şaPğa, laylom babıÇ, paçalı don, şalvā don, toPdon, uçġū, üç_eteK, üsger babıcı.*

Hisarardı Mahallesi ağzında giyeceklerle ilgili toplam 64 adet kavram tespit edilmiştir. Bunlardan 32'si (%50) bedene giyilen, 12'si (%18,75) başa giyilen, 10' u (%15,62) ayağa giyilen, 5'i (%7,81) boyuna takılanlar ve kuşak şeklinde olanlar, 5'i (%7,81) ise takı adlarından oluşmaktadır (Tablo 4).

Giyecelerin Kavram Alanı Bakımından Tasnif Grafiği

- Bedene Giyilenler (32)
- Başa Giyilenler (12)
- Ayağa Giyilenler (10)
- Boşna Takılanlar ve Kuşak Şeklinde Olanlar (5)
- Takılar (5)

Tablo 4

5. Hayvanlar

Yüzyıllar boyunca doğa ile iç içe yaşayan Türk milletinin sosyal ve ekonomik hayatında hayvanlar önemli bir yere sahiptir. Atlı konar göçer yaşam tarzı, sulak arazilere ve otlaklara mevsimlik göçler yapmayı gerektirdiğinden bu yaşam tarzının başlıca geçim kaynağı hayvancılıktır.

Hayvanlar yiyecek, giyecek, ilaç, silah ve büyü gibi pek çok farklı alanda yararlanan canlılardır. Yüzyıllar boyunca hayatlarını hayvan yetiştiriciliği ile sürdüren Türklere var olma mücadelelerinde hayvanların önemli bir yeri olmuştur; Efsanelerinde, destanlarında, inanışlarında onlara birçok sembol yükleyerek kültürel kimlik kazandırmışlardır. Böyle bir yaşamışın sonucu olarak da Türklerin dillerinde hayvanlarla ilgili pek çok kavram bulunmaktadır.

Hayvan adları, yaşanan ve daha önce yaşanmış olan coğrafyanın izlerini taşımakla beraber, dilde kavramlaştırma sürecinde izlenilen yolların da birer göstergesi durumundadır.

Güçlü gözlem becerisine sahip Türk insanı doğayı kendi ihtiyaçlarına göre şekillendirirken dilde de bu yeteneğini sergilemiştir. Özellikle yetiştirdiği büyük ve küçükbaş hayvanları yaşlarını, renklerini, cinsiyetlerini dikkate alarak sınıflandırmış ve onları bu yolla adlandırmıştır. Hayvanın yeni doğmuş veya belli bir yaş dönemi, ergenliği, doğurmadan öncesi ve sonrası çoğu zaman ayrı ayrı adlandırılarak kavram alanı zenginliği sağlanmıştır. Aynı ayrıntılama hayvanların dişi veya erkek oluşlarına göre de sürdürülmüştür.

“Anadolu insanının domuz ve ayıdan çok çektiği; at, eşek ve deveye de çok çektiği, inek ve mandayı sağıarak ehlileştirdiği anlaşılmaktadır. Keçi ve koyunların can yongası; kedi ve köpeklerin de can yoldaşı ve güvenlik sorumluları olduğu açıktır. Suda yaşayan hayvan adlarının sınırlı olması Anadolu insanının bu hayvanlarla çok ilgilenmediğini göstermektedir” (Tor, 2011: 1826).

Türkçenin günümüze ulaşan en eski metinleri olan *Orhun Abideleri*'nde hayvanlarla ilgili şu kavramlara rastlanmaktadır: *böri* “kurt”, *koñ* “koyun”, *at*, *adğır* “aygır”,

biçin “maymun”, *ingek* “inek”, *tebi* “deve”, *kişin* “samur”, *teyeng* “sincap”, *balık*, *it* “köpek”, *lağzın* “domuz”, *sıgun* “yabani geyik”, *bukalı* “boğa”, *kiyik* “geyik”, *tabışgan* “tavşan” (Ergin, 2008).

Hayvan adları Uygur metinlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Yerleşik hayatın ve benimsedikleri Maniheizm ve Budizm dinlerinin etkisiyle Uygur Türklerinde bitki isimlerine kıyasla hayvan isimleri daha azdır. Bunlardan birkaçı şöyledir: *adğırağ* “dağ keçisi”, *adug* “ayı”, *bars* “pars”, *bozağu* “buzağı”, *buğu* “geyik”, *äçkü* “keçi”, *änük* “enik”, *äşkäk* “eşek”, *karakuş* “kartal”, *karğa*, *kögürçgün* “güvercin”, *irbiç* “porsuk”, *käkälük* “keklik”, *miskiç* “kedi”, *kağatır* “katır”, *ödiräk* “ördek”, kölük “yük hayvanı” (Caferoğlu, 1993).

Türk dilinin söz varlığını ilk kez ortaya koyan *Divânu Lügâti't-Türk'te* de şu hayvan isimleri yer almaktadır: *adğır* “aygır”, *adığ* “ayı”, *yunkuş* “tavus kuşu”, *yuğak* “su kuşu”, *yeñeç* “yengeç”, *pars* “yırtıcı bir hayvan”, *örümçek* “örümcek”, *ördek* “ördek”, *oğlak* “oğlak”, *müñüz bağa* “kaplumbağa”, *laçın* “şahin”, *kulun* “tay”, *kulnaç kısraç* “doğuracak kısraç”, *kuğgu* “sinek”, *kösürgen* “köstebek”, *kirpi*, *iñen* “dişi deve” (Atalay, 1986).

Yeni Tarama Sözlüğü'nde hayvanlarla ilgili önemli sayıda söz varlığı verisine rastlanmaktadır. Bunlardan birkaçı: *ağukurdu* “kuduzböceği”, *bunbur* “domuzlan böceği, bokböceği”, *buzagıdişi* “danaburnu denilen böcek”, *bülüç* “piliç”, *çeyan* “çiyan”, *toñuz* “domuz” (Dilçin, 1983).

Anadolu ağızlarının söz varlığındaki ögelerden büyük bölümünü hayvan adları oluşturmaktadır. Hayvanlar yavrularına, cinslerine, cinsiyetlerine, yaşlarına ve kimi niteliklerine göre ayrı ayrı adlandırılmıştır. Türkçenin ayrıntılı bir anlatım dili olma özelliği burada da karşımıza çıkmaktadır.

Araştırma bölgemizde büyükbaş hayvancılık önemli bir geçim kaynağıdır. Fakat son yıllarda köye yeni yerleşmelerin olmaması, aksine nüfusun giderek azalmasıyla yaşayanların yaş ortalamasının artması hayvancılık faaliyetlerini azaltmıştır.

5.1. Hayvanların kavram alanları bakımından tasnifi

5.1.1. Evcil ve yabancı olma durumlarına göre tasnif

İnsanlar evcil hayvanları, besin ihtiyaçlarını karşılamak, ekonomik gelir elde etmek ve güçlerinden faydalanmak üzere beslemişlerdir (Acar, 2017: 35) Çalışma sahamızdaki evcil hayvanlarla ilgili kavramlar şunlardır: *bēgir* “beygir”, *bıldıcın* “bıldırcın”, *bibi* “civciv”, *boa* “boğa”, *bodiK* “deve yavrusu”, *buzā* “buzağı”, *bülüç* “piliç”, *camız* “camız”, *cırıK* “civciv”, *cibi* “civciv”, *civciv* “civciv”, *çebiş* “bir yaşındaki dişi keçi yavrusu”, *dana* “dana”, *davşan* “tavşan”, *daylaK* “dişi deve, daylak”, *düve* “düve”, *eniK* “enik”, *erKeÇ* “erkeç”, *eşeK* “eşek”, *fişeK* “bir iki yaşlarında doğurmamış koyun”, *ğatī* “katır”, *ğaz* “kaz”, *geçi* “keçi”, *goÇ* “koç”, *goruK taviK* “gurk tavuk”, *goyun* “koyun”, *gövecin* “güvercin”, *ğulun* “kulun”, *ğuzu* “kuzu”, *hayvan* “at”, *hindi* “hindi”, *horaz* “horoz”, *ineK* “inek”, *keci*, *kelp* “köpek”, *kısraK* “kısırak”, *köpeK*, *malaK* “malak”, *mantıfon ineK* “montofon inek”, *mēkeP* “merkep”, *misītavī* “mısır tavuğu”, *ōlaK* “oğlak”, *öküz*, *ōdeK* “ördek”, *sıPa* “sıpa”, *simTel ineK* “simental inek”, *taviK* “tavuk”, *to^klu* “Altı aylıkla bir yaş arasındaki kuzu”.

İnsanlar tarafından ehlileştirilmemiş veya ehlileştirilemeyen yani yabancı olan hayvanlarla ilgili kavramlar şunlardır: *akreP* “akrep”, *aslan* “aslan”, *atmaca* “atmaca”, *aTsinē* “at sineği”, *ayeççğurTu* “ağaç kurdu”, *ayı* “ayı”, *bağa* “kaplumbağa”, *balıK* “balık”, *bayKuş* “baykuş”, *biT* “bit”, *boKböcesi* “bok böceği”, *boza* “domuz yavrusu”, *büleK* “sığırları rahatsız eden bir çeşit sinek”, *buzādişi* “buzağıdişi”, *canıvar* “kurt”, *cırcır böcē* “cırcır böceği”, *çakal* “çakal”, *çay balı* “çayda yaşayan bir balık türü”, *çekiKe* “çekirge”, *çīğan* “ağustos böceği, çıgırtkan” *çıyan* “çıyan”, *çulluK* “bir tür kuş, çulluk”, *do_an* “doğan”, *doñuz* “domuz”, *ebe* “yeşil, büyük kertenkele”, *eşeK arısı* “eşek arısı”, *findıK fāresi* “findık faresi”, *gale* “küçük sincap”, *gāğa* “karga”, *ğarisineK* “karasinek”, *ğaritouK* “karatavuk”, *gelingadın* “sansargillerden, ince uzun yapılı, sivri çeneli, küçük bir hayvan”, *gelinciK* “sansargillerden, ince uzun yapılı, sivri çeneli, küçük bir hayvan”, *geyiK* “geyik”, *ğır_azılı* “yaşlı domuz”, *ğırlangeş* “kırlangıç”, *göK ğıra* “bir tür saksağan”, *gök kelē* “gök keler”, *ğübā* “kurbağa”, *ğumru* “kumru”, *ğurT* “yumuşak vücutlu,

uzun gövdeli, omurgasız, bacaksız, ayaksız veya çok ilkel ayaklı küçük hayvan”, *guyruklu* “akrep”, *guzgun* “kuzgun”, *güve* “Kurtçuğu yapağı, yünlü kumaş ve dokuma yiyen pul kanatlılardan bir böcek”, *hamamböcē* “hamamböceği”, *hamsi* “hamsi”, *ışıl böcē* “ateşböceği”, *ipliKdepen* “peygamberdevesi”, *kekliK* “keklik”, *kel maleş* “ala karga.”, *kelē* “keler”, *kelibeK* “kelebek”, *keme* “büyük, iri fare”, *kırkayaK* “eklem bacaklıların çok ayaklılar sınıfına giren, taşların altında yaşayan, vücudu yuvarlak ve uzun bir böcek”, *kısTirgeÇ* “kulağakaçan diye de bilinen böcek”, *kīpi* “kirpi”, *kösTübeK* “köstebek”, *kōgöçüren* “köygöçüren”, *küleK* “büyük keklik”, *lēleK* “leylek”, *mısTan kelē* “duvarlarda gezen, kül rengindeki küçük keler”, *öen* “eşeğin burnunda gezen sinek, öven”, *pire* “pireler takımından, insanın ve bazı hayvanların kanını emerek yaşayan, iyi sıçradığı için kolay yakalanamayan, küçük, asalak böcek”, *pōsuK* “porsuk”, *saksan* “saksağan”, *sallangoz* “salyangoz”, *sansā* “sansar”, *sēçe* “serçe”, *sincaP* “sincap”, *sīKe* “bit, tahtakurusu vb. asalak böceklerin yumurtası, sirke”, *solcan* “solucan”, *sülün* “sülüngillerden, kuyruğu çok uzun, eti yenilen bir kuş”, *sümüKlü böce* “salyangoz”, *şahan* “şahin”, *ta’Ti gurusu* “tahta kurusu”, *tavıK kıkan* “sansargillerden, ince uzun yapılı, sivri çeneli, küçük bir hayvan”, *teveli guş* “tarla kuşu”, *tilKi* “tilki”, *tosbā* “tosbağa”, *üveyiK guşu* “üveyik kuşu”, *yaPşaK* “bit yavrusu, yavşak”, *yarısa* “yarasa”, *yavsa* “atsineği”, *yingeÇ* “yengeç”, *yılan* “yılan”, *yoZ hayvan* “dağda başıboş gezen, pek fazla büyümeyen büyükbaş hayvan”, *yusufcuK* “yusufçuk böceği”.

5.1.2. Karada, havada ve suda yaşamalarına göre tasnif

Karada yaşayan hayvanların adları: *bēgir*, *bibi*, *boa*, *bodiK*, *buzā*, *bülüç*, *camız*, *cırıK*, *cibi*, *civciv*, *çebiş*, *dana*, *davşan*, *daylaK*, *düve*, *eniK*, *erKeÇ*, *eşeK*, *fışeK*, *gatī*, *gaz*, *geçi*, *goÇ*, *goruK tavıK*, *goyun*, *gulun*, *guzu*, *hayvan*, *hindi*, *horaz*, *ineK*, *kedi*, *kelP*, *kısraK*, *köpeK*, *malaK*, *mantıfon ineK*, *mēkeP*, *mısītavī*, *ōlaK*, *öküz*, *ördeK*, *sıPa*, *simTel ineK*, *tavıK*, *to^klu*, *akreP*, *aslan*, *ayeççğurTu*, *ayı*, *bağa*, *biT*, *boKböcesi*, *boza*, *buzādişi*, *canıvar*, *çakal*, *çekīKe*, *çıyan*, *doñuz*, *ebe*, *fındıK fāresi*, *gale* “”, *ğaritouK*, *gelin ğadın*, *gelinciK*, *geyiK*, *gır_azılı*, *gök kelē*, *gübā*, *gurT*, *hamamböcē*, *ışıl böcē*, *ipliK depen*, *kelē*, *kelP*, *keme*, *kırkayaK*, *kısTirgeÇ*, *kīpi*, *kösTübeK*, *kōgöçüren*,

mısTan kelē, pire, pōsuK, sallangoz, sansā, sincaP, sirKe, solcan, sümüKlü böce, yılan, yoz hayvan, tilKi, tosbā, yaPşaK, ta'Tı ğurusu, taviK kıkan.

Havada yaşayan hayvanların adları: *bildīcin, ğaz, atmaca, aTsinē, bayKuş, büleK, circır böcē, çīĝan, çulluK, do_an, eşeK arısı, ğāĝa, ğarisineK, ğaritouK, ğirlangeş, göK ğıra, gövēcın, ğumru, ğuzĝun, ııl böcē, ipliKdepen, kel maleş, kelibeK, küleK, lēleK, öen, saksan, sēçe, şahan, tepeli ĝuş, üveyiK ĝuşu, yarısa, yavsa, yusufcuK.*

Suda yaşayan hayvanların adları: *baĝa, balıK, çay balı, hamsi, yingeÇ, ĝübā.*

5.2. Hayvan adlarının yapıları bakımından tasnifi

Hayvan isimleri yapısı bakımından Kök Hâlinde Olanlar, Yapım Ekleriyle Oluşturulanlar, Birleşik Sözcük Hâlinde Bulunanlar, Deyim Aktarması Şeklindekiler olmak üzere dört başlık altında ele alınmıştır.

5.2.1. Kök hâlinde olanlar

Hisarardı Mahallesi ağzında çok sayıda yapı bakımından kök hâlinde olan hayvan ismi tespit edilmiştir: *akreP, aslan, ayı, bağa, balıK, bēgir, bibi, biT, boa, bodiK, boza, būleK, buzā, būlüç, camız, canıvar, cırıK, cibi, çaçal, çebiş, çekīKe, çıyan, dana, davşan, daylaK, do_an, doñuz, düve, ebe, eniK, erKeÇ, eşeK, ğale, ğāğa, ğatī, ğaz, geçi, geyiK, ğırlangeş, ğoÇ, ğoyun, gövēcın, ğübā, ğulun, ğumru, ğurT, ğuzğun, ğuzu, ğüve, hamsi, hayvan, hindi, horaz, ineK, kedi, kekliK, kelē, kelibeK, kelP, keme, kırsraK, kırsTırgeÇ, kīpi, köpeK, kösTübeK, küleK, lēleK, malaK, mēkeP, öen, öküz, ördeK, pire, pōsuK, saşsan, salyanğoz, sansā, sēçe, sıPa, sīKe, sincaP, solcan, sülün, şahan, tavıK, tilKi, to^klu tosbā, yarısa, yavsa, yılan, yingeÇ.*

5.2.2. Yapım ekleriyle oluşturulanlar

Çalışma sahamızda günümüzdeki işlek yapım ekleriyle oluşturulan hayvan isimleri şunlardır: *atmaca, bildıcın, çığan, çulluK, fişeK, gelinciK, ğuyruklu, olaK, yaPşaK, yusufcuK.*

5.2.3. Birleşik sözcük hâlinde bulunanlar

Çalışma sahamızda tespit ettiğimiz hayvan isimlerinden pek çoğu yapı olarak birleşik sözcük biçiminde yer almaktadır. Bunlar genel olarak belirsiz isim tamlaması (*aTsinē*) şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Sıfat tamlaması (*gök kelē*) şeklinde olanlar da görülmektedir.

aTsinē, ayeççğurTu, bayKuş, boKböcesi, buzādişi, circırböcē, çaybalī, eşeK_arısı, findıKfāresi, ğarısineK, ğarıtouK, gelinğadın, ğır_azılı, ğoruK tavıK, göK ğıra, gök kelē, hamamböcē, ışılböcē, ipliKdepen, kel maleş, kırkayaK, kōğöçüren, mantıfon

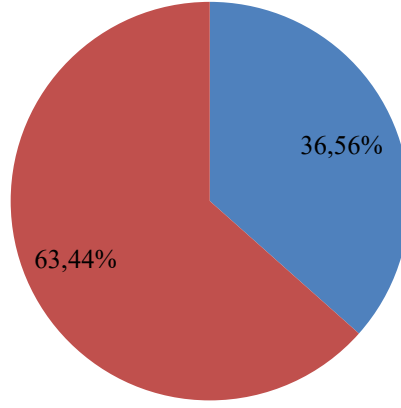
ineK, mis̄tavī, misTan kelē, simTel ineK, sümüKlüböce, ta^lTıgurusu, taviK kıkan, tepeli ğuş, üveyiK ğuşu, yoz hayvan.

Hisarardı Mahallesi ağızında hayvalarla ilgili toplam 134 adet kavram tespit edilmiştir. Bunlardan 49'u (%36,56) evcil, 85'i (%63,44) yabani, hayvanlardır (Tablo 5).

Hayvanların Evcil ve Yabani Olmalarına Göre Kavram Alanları Bakımından Tasnif Grafiği

■ Evcil Olanlar (49) ■ Yabani Olanlar (85)

Tablo 5

6. Mimari

Tarihte küçük ya da büyük topluluklar hâlinde yaşayan Türk boyları, -coğrafi yapı itibarıyla- geniş düzlüklerde hem hayvanlarını otlatabilmek hem de kendilerini doyurabilmek için konargöçer bir yaşam tarzı benimsemişlerdir. Geniş ve düz olan Orta Asya coğrafyasının getirisi olarak hareketli toplum yapısı, toplulukları birbirlerinin her türlü etkisine açık hâle getirmiştir. Aynı yapı Türk topluluklarına, zaruri olarak teşkilatlanmayı da öğretmiştir. Bu sayede sağlam temelli devletler kurabilmişlerdir. Fakat yaşam tarzlarının sonucu olarak Türkistan'da çok az sayıda mimari yapı ortaya koymuşlardır.

Geleneğin devamı olarak hâlen günümüzde, Türkistan'daki Türk lehçelerinde “ev”e “üy” denilmektedir. Kazaklarda, kerpiç vb. malzemeyle yapılan kalıcı, yerleşik evlere *durgun üy*, konargöçerlerin kullandığı keçeden (*kiyiz*) yapılan çadırlara da *kiyiz üy* “keçe ev” denilmektedir (Deniz, 2014: 27).

Yukarıda bahsedildiği gibi teşkilatlanmayı ve böylelikle de devletler kurabilmeyi başaran Türk toplulukları, Anadolu topraklarını kendilerine yurt edindikten sonra iklim ve coğrafi özelliklere uygun biçimlerde mimari yapılar ortaya koymuşlardır. Gerek Anadolu beylikleri döneminde gerek Osmanlı İmparatorluğu döneminde inşa edilen pek çok eser günümüzde dünya mimarisinin önemli örnekleri arasında sayılmaktadır.

Neslinin devamlılığı için insan; önce kendisinin, sonra da evcilleştirdiği hayvanlarının barınmasından sorumludur. Çalışma sahamızda mimariyle ilgili tespit ettiğimiz sözcükler, kavram alanları ve yapıları bakımından sınıflandırılmıştır.

6.1. Mimari ile ilgili adların kavram alanları bakımından tasnifi

Mimari ile ilgili söz varlığı, kavram alanlarına göre “Evin Bölümleri” ve “Hayvancılıkla İlgili Yapılar” olmak üzere iki başlık altında gruplandırılmıştır.

6.1.1. Evin bölümleri

Tarihî birer nutuk metni olan *Orhun Abideleri*'nde Köktürkler ile ilgili pek çok kültürel bilgi vardır. Ev ve evin bölümleri ile ilgili sözcükler ise şunlardır: *bark*

“bark, ev”, *eb* “ev”, *kapıg* “kapı”, *kerekü/keregü* “çadır, kışlık ev”, *qorgan / qurğan* “kale” (Ergin, 2008).

Köktürlere kıyasla Uygurlardan günümüze kalan eser sayısı daha fazladır. Yerleşik hayata geçmeleri neticesinde Uygur metinlerinde ev ve evin bölümleri ile ilgili sözcükler karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birkaçı şöyle sıralanabilir: *äb/äv/öy* “ev”, *ärgü* “hane, ev, konak”, *aşlık* “mutfak”, *baraq* “mal, mülk, ev”, *batıqlıq* “tuvalet”, *qomsoluk* “erzak deposu, ambar”, *qongu* “konut, konak”, *orun* “yer, mahal, mesken”, *tüşnäk* “ikamet yeri, oturma yeri”, *yunguk* “hamam” (Caferoğlu, 1993).

Türkçenin ilk sözlük çalışması olan *Divânu Lügâti't-Türk*’te ev ve evin bölümleri ile ilgili olan sözcüklerden bazıları şunlardır: *aşlık* “aş evi, mutfak, yemeklik”, *awran* “demirci ocağı şeklinde yapılan ekmek fırını”, *bark* “bark, mülk”, *beçküim* “evin sofası”, *çaçır/çaşır/çatır* “çadır”, *çumuşluk* “abdesthane, ayakyolu”, *ef/ev/ew/üv/üw/öw* “ev”, *karşı* “hakan sarayı, köşk”, *kebit/kepit* “dükkan, mağaza”, *keregü* “çadır, kışlık ev” (Atalay, 1986).

Yeni Tarama Sözlüğü’nde ev ve evin bölümleri ile ilgili olan sözcüklerden bazıları şunlardır: *çıkma* “duvardan dışarı çıkmış olan cumba, balkon, taşlık”, *eşin* “çukur, hendek, mezar”, *hayat/havlı* “avlu”, *ıssı dam/ısıcaq* “hamam”, *qara oba* “küçük kara çadır”, *örtme* “ev önündeki üstü kapalı sofa, sundurma”, *parda* “tavan”, *sin* “mezar, kabir”, *şuevi* “ayakyolu”, *uğ* “zahire ambarı, kiler”, *ycügez* “yercik, barınak”, *yir evi* “bodrum, mahzen” (Dilçin, 1983).

Çalışma sahamız olan Hisarardı Mahallesi ağzında, ev ve evin bölümleriyle ilgili karşımıza çıkan sözcükler şunlardır: *abdashlıq* “evlerde el, yüz ve bulaşık yıkanan yer”, *almalıq* “eşya koymaya yarayan ve tavana yakın yapılan raf, terek”, *ambā* “yiyecek ve bazı eşyanın saklandığı yer”, *ätezyen* “burgu ile delinerek açılan ve suyu yükseğe fişkirtan kuyu, artezyen”, *avlu* “bir yapının veya yapı grubunun ortasında kalan üstü açık, duvarla çevrili alan, hayat”, *ayakyolu* “tuvalet, kenef”, *büküm* “odanın her bir köşesine verilen isim”, *dam_ev* “evlerin avlularında yer alan tek odalı yapı”, *dibeK* “hamamlarda içine su koymaya yarayan içi oyulmuş taş”, *düneK* “ev”, *göz* “oda”, *ğurna* “hamam ve banyolarda musluk altında bulunan, içinde su biriktirilen, yuvarlak, mermer, taş veya plastik tekne”, *ğuyu* “kuyu”, *hani* “oda”,

hayat “avlu”, *hela* “tuvalet”, *kaydīma* “ev ve ahırdan dışarıya çıkık biçimde yapılmış, üstü örtülü yer”, *kenef* “tuvalet, ayakyolu”, *ocak* “ateş yakmaya yarayan, pişirme, ısıtma, ısınma vb. amaçlarla kullanılan yer”, *oda* “evin veya herhangi bir yapının oturma, çalışma, yatma gibi işlere yarayan, banyo, salon, giriş vb. dışında kalan, bir veya birden fazla çıkışı olan bölmesi, göz” , *öllüŋ körü* “yakılacak odunların yığıldığı, ocağın kenarındaki yer”, *sarınc* “yağmur sularının toplandığı su deposu, sarnıç”, *sulukluk/sulhane* “oda içinde küçük banyo, gusulhane”, *temel* “bahçeyi sınırlamak için çalılardan oluşturulan sınır”, *yāceK* “yağ sıkılan yer”, *yüklük* “evlerde yatak, yorgan gibi şeyleri koymaya yarayan yer veya büyük dolap, yük, yük odası”.

6.1.2. Hayvancılıkla ilgili yapılar

Tarihî birer nutuk metni olan *Orhun Abideleri*'nde Köktürkler ile ilgili pek çok kültürel bilgi vardır. Fakat yazıtlarda, hayvancılıkla ilgili herhangi bir yapı ismi bulunmamaktadır.

Köktürlere kıyasla Uygurlardan günümüze kalan eser sayısı daha fazladır. Yerleşik hayata geçmeleri ve hayvancılık yapmalarının sonucu olarak Uygur metinlerinde hayvancılıkla ilgili yapı isimleri karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birkaçı şöyle sıralanabilir: *ağıl* “ağıl”, *ätlik* “mezbaha, et kesilen yer” (Caferoğlu, 1993).

Türkçenin bilinen ilk sözlük çalışması olan *Dîvânu Lüġâti't-Türk*'te hayvancılıkla ilgili yapı isimlerinden birkaçı şunlardır: *agıl* “ağıl”, *akur* “ahır”, *aran* “ahır, at tavlasi”, *ekdi* “sığır, koyun gibi hayvanların kesildiği yer”, *otlug* “yemlik, ahır” (Atalay, 1986).

Yeni Tarama Sözlüğü'nde hayvancılıkla ilgili yer alan mimari yapı isimlerinden birkaçı şöyledir: *döllek* “koyunların kuzuladıkları yer”, *kanara* “mezbaha” (Dilçin, 1983).

Hisarardı Mahallesi ağzında hayvancılıkla ilgili yapılardan tespit ettiğimiz kavramlar şunlardır: *āıl* “evcil küçükbaş hayvanların barındığı çit veya duvarla çevrili yer, ağıl”, *ahī* “evcil büyükbaş hayvanların barındığı kapalı yer, hayvan damı, ahır”, *besi*

“hayvanların beslendiği yer”, *dam* “ahır”, *ganere* “hayvanların etleri için kesildikleri yer, mezbaha”, *holluK* “tavukların yumurtlaması için hazırlanmış özel yer, folluk”, *yalaK* “hayvanların su içtikleri taş veya ağaçtan oyma kap”.

6.2. Mimari ile ilgili adların yapıları bakımından tasnifi

Mimari ile ilgili isimler yapısı bakımından Kök Hâlinde Olanlar, Yapım Ekleriyle Oluşturulanlar, Birleşik Sözcük Hâlinde Bulunanlar olmak üzere üç başlık altında gruplandırılacaktır.

6.2.1. Kök hâlinde olanlar

Hisarardı Mahallesi ağzında tespit ettiğimiz mimari yapılarla ilgili kavramlardan kök hâlinde olanlar şunlardır: *āıl, ahī, ambā, ātezyen, avlu, besi, dam, dibeK, ğanere, göz, ğurna, ğuyu, hani hayat, hela, kenef, ocak, oda, sarınç, temel.*

6.2.2. Yapım ekleriyle oluşturulanlar

Çalışma sahamızda günümüzdeki işlek yapım ekleriyle oluşturulan mimari yapı isimleri yer almaktadır. Bu isimler; fiillere gelen -(A)k (*düneK*), -Im (*büküm*), -mA (*kaydīma*), ekleriyle ve isimlere gelen +lık (*abdaslık*) ekleriyle türetilmiştir.

abdaslık, almalıK, büküm, düneK, holluK, kaydīma, sulukluk, yalaK, yüklük.

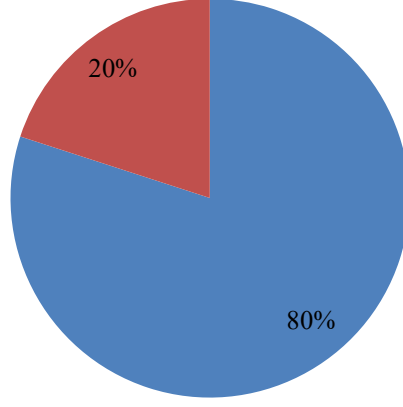
6.2.3. Birleşik sözcük hâlinde bulunanlar

Çalışma sahamızda mimari yapılarla ilgili tespit edilen kavramlardan yapı olarak birleşik sözcük biçiminde bulunanlar şunlardır: *ayakyolu, dam_ev, öllüng körü, sulhane, yāceK.*

Hisarardı Mahallesi ağzında mimari ile ilgili toplam 35 adet kavram tespit edilmiştir. Bunlardan 28'i (%80) evin bölümleri ile ilgiliyken, 7'si (%20) hayvancılıkla ilgili yapılardır (Tablo 6).

Mimari Yapıların Kavram Alanları Bakımından Tasnif Grafiği

■ Evin Bölümleri (28) ■ Hayvancılıkla İlgili Yapılar (7)

Tablo 6

7. Organlar

“Vücutun, belirli bir görev yapan ve sınırları kesin olarak belirlenmiş bölümü, uzuv” olarak tanımlanan organlar dilin kökenini, gelişimini, dil ilişkilerini ve dil akrabalıklarını ortaya koyan en temel sözcüklerdendir. Aynı zamanda, diller arasındaki kelime alışverişinden en az etkilenen kavram alanlarından biridir. Dillerin köken, akrabalık, ilgi ve yapılarını ortaya koyan temel söz varlığı içinde yer alan organ adları; temel söz varlıkları olmalarının yanı sıra bir dilin kendi sistemi içinde, kavramlaştırmada kullandığı önemli kaynaklarındandır.

Organ adları, çeşitlilikleri ve yeni kavramları karşılamadaki kullanışlılıkları bakımından oldukça işlevlidir. Bitki, hayvan, eşya, yemek ve yer adlarından benzetme ilgisiyle buldukları çok sayıda deyim kadar geniş bir kullanım alanına sahip olan organ adlarının işlevli yapısı dikkat çekicidir. Bu yönüyle organ adlarının dilin kavramlaştırma sistemi içinde en sık başvurulan unsurların başında geldiği birçok çalışmada karşımıza çıkmaktadır.³

Türkçenin bilinen ilk yazılı metinleri *Orhun Yazıtları*'dır. Yazıtlarda yer alan kelimeler arasındaki organ isimleri sınırlı olsa da bu durum yazıtların kapsamıyla ilgilidir. Kapsam itibarıyla birer askeri nutuk metni olan bu yazıtlar, Köktürkçenin organlarla ilgili bütün kavramlarını içermemektedir. Bu yazıtlarda organlarla ilgili karşımıza çıkan kavramlar şunlardır: *adağ* “ayak”, *başğu* “alın”, *baş* “baş”, *boğuz* “boğaz”, *elig* “el”, *kan* “kan”, *kargu* “kol”, *kaş* “kaş”, *köz* “göz”, *kulkağ* “kulak”, *oğurka* “sırt”, *saç* “saç”, *süngük* “kemik”, *tiz* “diz”, *udluğ* “uyuk”, *yüz* “yüz” (Ergin, 2008).

Uygurlar, Köktürlere kıyasla günümüze daha fazla yazılı eser bırakmışlardır. Genellikle dinî tercüme metinleri olan Uygur metinlerinde de organ isimlerine rastlanmaktadır. Organ isimlerinden bazıları şunlardır: *ağız* “ağız”, *bil* “bel”, *kögüs/z* “göğüs”, *süngük* “kemik”, *tırangak/tırnak/tırngak/tıngrağ* “tırnak”, *yüräk* “yürek”,

³ Örnek olarak şu çalışma gösterilebilir: Coşar, A.M. (2008). “Bir Adlandırma Ögesi Olarak Organ Adları”, *Turkish Studies-Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Volume 3/4, Fall 2008, s.1049-1079.

önglük “yüz, çehre”, *ämig* “meme”, *ängin* “omuz”, *uça* “sırt, arka, kuyruk sokumu”, *tobık* “topuk”, *karag/ karak* “gözbebeği” (Caferoğlu, 1993).

Karahanlı dönemi metinlerinde de organ adları karşımıza çıkar. Bunlardan Türkçenin ilk sözlük çalışması olan *Divânu Lügâti't-Türk*'te organ odları yer almaktadır. Kaşgarlı, eserinde sadece yaygın olarak kullanılan sözcükleri aldığını ifade etmesine rağmen organ adlarında ayrıntıların yer aldığı görülmektedir. Kaşgarlı'nın cerrah mantığıyla organların küçük bölümlerinin adlarını vermesi, bu sözcüklerin dilimizde yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir.⁴ *DLT*'de yer alan organ adlarından bazıları şunlardır: *bagırsuq* “bağırsak”, *bāş* “baş”, *bıgrıg bıkın* “böğür, boş böğür”, *öpke* “akciğer”, *tamgāq* “boğaz, gırtlak”, *tırsgeķ* “dirsek”, *qara qaraq* “gözün renkli bölümü”, *boğum* “boğum”, *yiñ* “sümük”, *añ* “yanak”, *taşak* “erkeklik organı”, *azıg* “azı dişi”, *emirçge* “kıkırdak” (Atalay, 1986).

Yeni Tarama Sözlüğü'nde çok sayıda organ ismine rastlanmaktadır. Bunların büyük bölümü Türkiye Türkçesi ağızlarında küçük ses ve yapı farklılıklarıyla yaşamaktadır. Bunlardan bazıları: *çatmaķaş* “alın ortasında birbirine bitişik kaş”, *koñak* “başta saç aralarında olan kepek, göz bebeği yerindeki aklık”, *çeñi* “çene”, *boğurtlak* “gırtlak, boğaz”, *oturaķ* “kıç, kaba et”, *ķarın* “karın”, *yürek* “mide”, *gegrek* [geryek, geyrek] “1.yumuşak kemik, kıkırdak. 2. eye kemikleri” (Dilçin, 1983).

Türkiye Türkçesi ağızları, yazı dilinden çok daha fazla kavram barındırmaları ve Türkçenin kavramlaştırma gücünü göstermeleri bakımından çok kıymetlidir. Günümüz Türkiye Türkçesi ağızlarında çok çeşitli adlandırmalar vardır. Bunların büyük bir bölümü Eski Türkçeden beri dilde yaşayan Türkçe kelimelerdir. Bu sözcüklerde fonetik farklılaşma dışında herhangi bir değişiklik görülmemektedir.

Hisarardı Mahallesi ağızında da çok çeşitli organ isimleri bulunmaktadır. Araştırma bölgemizde tespit ettiğimiz organ isimleri çalışmamızda “Kavram Alanları

⁴ “Örneğin; *Boquq, âdemelmasının iki yanı deri ile et arasında oluşan et parçası guatr; Baqānaq, çift toynaklı hayvanlarda toynakların arasında kalan boşluğa ya da toynakların iki yanına verilen ad,* gibi örnekler bu eserin adlandırma gücünü ortaya koymaktadır.” KURT, B. “Yazıtlardan Günümüze Organ Adları ve Bunların Türkiye Türkçesi Ağızlarına Yansımaları”, *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 12 (Nisan 2017), ss. 48-61.

Bakımından” ve “Yapı Bakımından” olmak üzere iki farklı sınıflandırmaya tabi tutulmuştur.

7.1. Organların kavram alanları bakımından tasnifi

Kavram alanı bakımından Hisarardı Mahallesi ağzında yer alan organ adları “İnsan ve Hayvan Organları” ve “İç ve Dış Organlar” olmak üzere iki grupta ele alınmıştır.

7.1.1. İnsan ve hayvan organları

7.1.1.1. İnsan organları

Bu başlık altında sadece insanlardaki organları adlandırmada kullanılan, diğer canlıların organları için kullanılmayan organ adları yer almaktadır. *almeciK* “elmacık”, *am* “kadın cinsel organı”, *avıÇ* “avuç”, *ayı* “aya”, *beñiz* “beniz”, *boşbör* “böbreklerin olduğu boşluk”, *bülüK* “çocuk dilinde erkek cinsel organı”, *çĩm* “omuz”, *çüK* “erkeklik organı”, *el* “el”, *fitiK* “fıtık”, *ğaş* “kaş”, *geñiz* “geniz”, *gēdan* “gerdan”, *ğol* “kol”, *ğıdı* “çene altı”, *göñül* “kalp”, *göñül* “mide”, *imantaTDası* “göğüs kemiği”, *kāse* “göt, popo”, *kası* “göt, popo”, *kesdine* “kadın cinsel organı”, *kulunÇ* “kulunç”, *kutu* “kadın cinsel organı”, *omuz* “omuz”, *pazı* “pazı”, *pēçem* “perçem”, *pipi* “çocuk dilinde erkeklik organı”, *saÇ* “saç”, *sağal* “sakal”, *somaT* “boğaz, boyun”, *şakaK* “şakak”, *zülüh* “zülüf”.

7.1.1.2. Hayvan organları

Bu başlık altında sadece hayvanlarda bulunan, diğer canlılarda bulunmayan organ adları yer almaktadır. *bombā* “büyükbaş ve küçükbaş hayvanların kalın bağırsağı”, *buT* “but”, *daşaKlangeç* “tavuğun midesi”, *daşlıK* “taşlık”, *eten* “plasenta, eten”, *ğaga* “gaga”, *ğanaT* “kanat”, *ğav* “yılanın attığı deri”, *ğuyruK* “kuyruk”, *ibiK* “hayvan gagası”, *pençeviş* “ciğerin perde yağı”, *pençi* “pençe”, *puynuz* “boynuz”, *şırdan* “işkembe”, *yele* “yele”.

7.1.1.3. İnsanlarda ve hayvanlarda ortak olan organ adları

aKciyē “akciğer”, *alıñ* “alın”, *ança* “alın”, *annıñ çatı* “alının ortası”, *apşaK* “bacak arası”, *ayācu* “ayak ucu”, *ayaK* “ayak”, *āz* “ağız”, *bacaK* “bacak”, *balđı* “baldır”,

bāmaḲ “parmak”, *bār* “bağır”, *bārsaḲ* “bağırsak”, *baş* “baş” *bel* “bel”, *beden* “beden”, *bertleK* “patlak, iri göz”, *beyin* “beyin” *bıķınaḲ* “eklem”, *bingıldaḲ* “çene altı”, *bıyıḲ* “bıyık”, *bo_az* “boğaz”, *billō* “erkeklik bezi”, *bileK* “bilek”, *boyun* “boyun”, *bōr* “böğür”, *buruñ* “burun”, *büzzüK* “anüs”, *ciyē* “ciğer”, *çeñe* “çene”, *çatınaḲ* “bacakların gövdeyle birleştiği yer”, *daban* “taban”, *dalaḲ* “dalak”, *damā* “damar”, *damaḲ* “damak”, *daşaḲ* “erkeklik bezi”, *deri* “deri”, *dil* “dil”, *dīnaḲ* “tırnak”, *diş* “diş”, *diz* “diz”, *dudaḲ* “dudak”, *dübür* “anüs”, *eyi kemī* “eğe kemiği”, *ğabīğa kemī* “kaburga kemiği”, *ğalP* “kalp”, *ğan* “kan”, *ğariciyē* “karaciğer”, *ğarın* “karın”, *ğıÇ* “kıç”, *ğırTlaḲ*, *gōbeK* “göbek”, *gōde* “gövde”, *gōs* “göğüs”, *gōT* “göt”, *göz* “göz”, *gözkapā* “gözkapağı”, *gözğarası* “gözbebeği”, *ğulaḲ* “kulak”, *ğulaḲmemesi* “kulakmemesi”, *ğulaḲtözü* “kulağın arka kısmındaki kemik”, *ğuyruḲsoḲumu* “kıyruksokumu”, *hücuT* “vücut”, *iliK* “ilik” *inciK* “dizkapağı ile topuk arası, bunun topuğa yakın olan kısmı”, *kaḫi* “kafa”, *kaḫitası* “kafatası”, *kaḫı* “kalça”, *kaḫıḲ* “kasık”, *kelle* “kelle”, *kemiK* “kemik”, *kıl* “kıl”, *kīpiK* “kirpik”, *kaḫtuḲ_alTı* “koltuk altı”, *kōn* “deri”, *ķursaḲ* “boğaz”, *meme* “meme”, *mesāne* “mesane”, *mīde* “mide”, *safıra* “safra”, *siK* “erkek cinsel organı”, *sīT* “sırt”, *suraT* “surat”, *şahdamarı* “şahdamarı”, *tīseK* “dirsek”, *topuḲ* “topuk”, *tū* “tüy”, *uyluḲ* “uyluk”, *ümüK* “boğaz, boyun, gırtlak”, *yanaḲ* “yanak”, *yaraḲ* “erkeklik organı”, *yargın* “sırt”, *yüreK* “mide”, *yüreK* “kalp”, *yüz* “çehre, surat”.

7.1.2. İç ve dış organlar

7.1.2.1. İç organlar

aḲciyē, *am*, *bārsaḲ*, *beyin*, *bombā*, *ciyē*, *dalaḲ*, *damā*, *damaḲ*, *daşlıḲ*, *daşaḲlangeç*, *eten*, *eyi kemī*, *fituḲ*, *ğabīğa kemī*, *ğalP*, *ğan*, *ğariciyē*, *ğarın*, *geñiz*, *ğırTlaḲ*, *gōñül*, *gōñül*, *iliK*, *işKemme*, *kaḫitası*, *kemiK*, *kesdine*, *ķursaḲ*, *kutu*, *mesāne*, *mīde*, *pençeviş*, *safıra*, *şahdamarı*, *şırdan*, *yüreK*, *yüreK*.

7.1.2.2. Dış organlar

aliñ, almeciK, ança, anniñ çatı, apşaK, avıÇ, ayācu, ayaK, ayı, āz, bacaK, baldī, bāmaK, bār, baş, beden, bel, beñiz, bertleK, bıķınaK, bıngıldaK, bıyıK, bileK, billō, boşbōr, bo_az, boyun, bōr, buruñ, buT, bülük, büzzük, çatınaK, çeñe, çm̄, çük, daşaK, daban, deri, dīnaK, dil, diş, diz, dudaK, dübür, el, eñse, ğanaT, ğaş, ğav, ğēdan, ğıÇ, ğıdı, ğol, göbeK, gōde, gōs, göT, göz, gözkapā, gözġarası, ğulaK, ğulaKmemesi, ğulaKtözü, ğuyruK, ğuyruKsoķumu, hücuT, ibiK, ibiK, imantaTDası, inciK, kaşı, kalçı, kāse, kaşı, kaşıK, kelle, kıl, kīpiK, koltuK_alTı, kön, kılunÇ, meme, omuz, paşı, pēçem, pençi, pipi, puynuz, saÇ, saķal, siK, sīT, somaT, suraT, şaķaK, tīseK, topuK, tū, uyluK, ümük, yanaK, yaraK, yüz, yargın, yele, zülüh.

7.2. Organ adlarının yapıları bakımından tasnifi

Organ isimleri yapısı bakımından Kök Hâlinde Olanlar, Yapım Ekiyle Oluşturulanlar, Birleşik Sözcük Hâlinde Bulunanlar olmak üzere üç başlık altında gruplandırılacaktır.

7.2.1. Kök hâlinde olanlar

Çalışma sahamızda tespit ettiğimiz organ isimlerinden pek çoğu yapı bakımından kök hâlinde bulunmaktadır. Bunlar şöyle sıralanabilir: *aluñ, am, avıÇ, ayaK, ayı, āz, bacaK, baldī, bāmaK, bār, bārsaK, baş, beden, bel, beñiz, beyin, bıyık, bileK, billō, bombā, boyun, bōr, buruñ, buT, bülük, ciyē, çeñe, çm̄, çük, daban, dalaK, damā, daşaK, deri, dil, dīnaK, diş, diz, dübür, el, eñse, eten, fitık, galP, gan, ganaT, garın, gaş, gav, geñiz, gēdan, giÇ, güdi, gırTlaK, gol, göbeK, gönül, gönül, gōde, gōs, göT, göz, gulaK, guyruK, hücuT, ibiK, iliK, inciK, işKemme, kaftı, kalçı, kāse, kası, kasık, kelle, kemiK, kesdine, kıl, kipiK, kön, kulunÇ, kursaK, kutu, meme, mesāne, mīde, omuz, pazı, pēcem, pençeviş, pençi, pipi, puynuz, saÇ, safıra, saşal, siK, sīT, somaT, suraT, şakaK, şırdan, tiseK, tū, ümük, yanaK, yargın, yele, yüreK, yüreK, yüz, zülüh.*

7.2.2. Yapım ekleriyle oluşturulanlar

Çalışma sahamızda tespit ettiğimiz organ isimlerinden günümüzdeki işlek yapım ekleriyle kurulmuş olanlar şunlardır: *almeciK, ança, apşaK, bertleK, bıkınaK, bingildaK, bo_az, büzzük, çatınaK, damaK, daşaKlangeç, daşlık, dudaK, topuk, uyluk, yaraK.*

7.2.3. Birleşik sözcük hâlinde bulunanlar

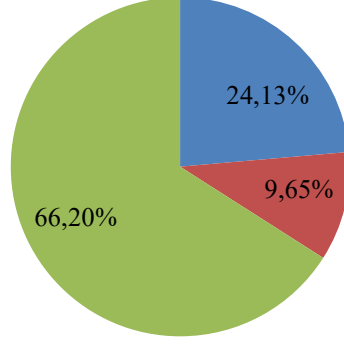
Çalışma sahamızda tespit ettiğimiz organ isimlerinden birleşik sözcük hâlinde olanlar şunlardır: *aKciyē, annuñ çatı, ayācu, boşbōr, eyi kemī, gabīga kemī, garıciyē, gözkapā, gözgarası, gulaKmemesi, gulaKtözü, guyruKsoşumu, imantaTDası, kaftası, koltuk_alTı, şahdamarı.*

Hisarardı Mahallesi ağızında organlarla ilgili toplam 145 adet kavram tespit edilmiştir. Bunlardan 35'i (%24,13) insanlara ait organlara, 14'ü (%9,65) hayvanlara ait organlara, 96'sı (%66,20) insanlarda ve hayvanlarda ortak olan organ adlarına aittir (Tablo 7).

Organların Kavram Alanları Bakımından Tasnif Grafiği

- İnsan Organları (35)
- Hayvan Organları (14)
- İnsanlarda ve Hayvanlarda Ortak Olan Organlar (96)

Tablo 7

8. Tarım

Türklerin geçim kaynaklarından biri ekip biçme faaliyetleridir. Anadolu'nun farklı bölgelerinde yapılan kazılarda farklı dönemlere ait hububatlar bulunmuştur.

Birer nutuk metni olan *Orhun Abideleri*'nde ekincilikle ilgili sözcükler: *çorak* “çorak yer”, *çöl* “bozkır, step”, *bıç*- “biçmek, kesmek” (Ergin, 2008).

Köktürklerden sonra gelen Uygur Türkleri benimsedikleri dinlerin etkisiyle tarımla uğraşmışlardır. Uygurlardan kalma yazılı metinlerde bitki adlarına rastlandığı gibi (*abra*, *arpa* “arpa”, *batatu* “pamuk”, *buğday* “buğday”, *käbüz* “pamuk”, *nuhut* “nohut”, *sinsim* “susam”, *yorunçqa* “yonca”), tarımla ilgili daha pek çok kavram da yer almaktadır: *äbin/ ävin* “tane, adet”, *äkin* “ekin”, *arığ/k* “ark, çay, çay kenarı”, *bağ* “bahçe”, *bağ borluk* “üzüm bağı”, *bıç*- “biçmek, kesmek”, *borlukçı* “bahçıvan”, *bür* “tomurcuk”, *çımkımak* “biçmek, kesmek”, *çu* “ekin yeri”, *kıra* “tarla, ekin yeri”, *täbiz* “kurak yer, çimenlik”, *tana* “tohum, tane.”, *tarı*- “tarla sürmek, ziraatle uğraşmak, dikmek”, *tarıглаğ* “tarla”, *uruğ* “tohum, ekin”, *ürktün* “harman”, *yulat* “oluk, ırmak yatağı, su arkı” (Caferoğlu, 1993).

DLT'de pek çok bitki adına rastlandığı gibi (*arpa* “arpa”, *bitrik* “fıstık”, *bugday* “buğday”, *burçak* “burçak”, *eldrük* “üzerlik otu ve tohumu”, *ügür/ügür* “darı”, *yag ügürü* “susam”, *yügürgün* “darı gibi kırmızı taneli bir bitki”, *yorunçga* “yonca”) tarım işleriyle ilgili kavramlar da yer almaktadır. Bunlardan birkaçı: *alış* “su ağzı, suyun havuzdan veya suvattan döküldüğü ağızlar”, *arık* “ırmak, ark, germeç, kaş, kanal”, *bag* “bağ, üzüm asmaı”, *bagram kum* “geniş, büyük kumluk yer”, *baldır tarıg* “ilkbahar başında ekilen ekin”, *burduz* “bahçe, bostan”, *ekindi tarıg* “ekilen tohum”, *irpemek* “biçmek”, *kapçak* “su kollarının kavuştuğı yer”, *karkag* “çöl, suyu ve bitkisi bulunmayan kırlar”, *kayır* “kum, kaba topraklı yer”, *kester* “sakı”, *kıldruk* “buğday başaklarındaki kılçık”, *kır* “su bendi”, *küvük* “saman”, *örktün* “harman, samanı ayrılmış harman, çeç” (Atalay, 1986).

Yeni Tarama Sözlüğü'nde: *biçin* “ekin biçme, hasat”, *bider* “tohum”, *bitek* “bitki yetişen yer”, *çeç/cec* “samanından ayrılmış tahıl yığını”, *ekin* “buğday”, *ekin başı* “başak”, *ekin biçin* “ekim, ekip biçme işi”, *ekin süñügi* “buğday, arpa gibi bitkilerin

boğumlu sapı, kesmik”, *ekinlik* “ekilmiş yer, üzerinde arpa buğday gibi şeyler bitmiş olan yer”, *ekmek* “tohum atmak”, *kevik* “saman”, *kıraç* “otsuz, susuz, çorak yer”, *otlak* “mera, çayır”, *öri/örü/ürü* “otlak, mera, çayır”, *şamra* “gübre”, *yaylım* “hayvan otlatılan yer, mera”, *yazı yir* “düz ova”, *zegrek* “keten tohumu” kavramları tarımla ilgili tespit ettiğimiz kavramlardandır (Dilçin, 1983).

Çalışma sahamızda tarımla ilgili söz varlıkları oldukça fazladır. Bu söz varlıklarından besin olarak tüketilenler, “Bitkiler”; alet olarak kullanılanlar “Araç Gereçler” başlıkları altında verilmiştir.

Tarımla ilgili tespit ettiğimiz diğer kavramlar, kavram alanlarına ve yapılarına göre aşağıda sınıflanmıştır.

8.1. Tarımla ilgili adların kavram alanları bakımından tasnifi

Tarımla ilgili kavramlar “Bitkilerle İlgili Kavramlar”, “Tarla ile İlgili Kavramlar” ve “Tarla İşleriyle İlgili Bazı Fiiller” olmak üzere üç başlık altında ele alınmıştır.

8.1.1. Bitkilerle ilgili kavramlar

Yazı dilinden farklı olarak tarım işleriyle ilgili pek çok kavram (*ganyeş*, *gavsall*) Hisarardı Mahallesi ağzında karşımıza çıkmaktadır.

Çalışma sahamızda tarım işlerinde bitkilerle ilgili karşımıza çıkan kavramlar şunlardır: *başak* “arpa, buğday, yulaf vb. ekinlerin tanelerini taşıyan kılçıklı kısmı”, *çeş* “savrularak samanından ayrılmış tahıl yığını”, *evin* “buğday tanesinin olgunlaşmış içi, özü”, *ganyeş* “yaprakları kamış yaprağına benzeyen, sulak yerlerde biten zehirli bir ot”, *gavsall* “mısır koçanının dışındaki yeşil kabuk”, *geveK* “kuru mısır sapı”, *ğillü ğırıK* “tütünün en pis, dip kısmı”, *kelle* “ekinlerde başak”, *kemsiK* “mısır koçanı”, *köken* “kavun, karpuz, kabak gibi bitkilerin toprak üstünde yayılan dalları, ağaç, ot ya da sebze kökü”, *saman* “Ekinlerin harmanda dövülüp taneleri ayrıldıktan sonra kalan, hayvanlara yedirilen ufalanmış sapsarı”, *silaÇ* “taze bitkilerin kıyılmış biçiminin bir siloda sıkıştırılarak korumaya ve saklamaya alınması yöntemi”, *tapa* “tütün yaprağı tutamı”, *tefeK* “bitkinin ucundaki taze kısım”, *tene* “bazı bitkilerin tohumu”, *töm* “tohum”, *ürün* “tarlada kurumuş ot”.

8.1.2. Tarla ile ilgili kavramlar

Tarım işlerinde; tarlanın bölümleri, sulama yolları, hasat işleri gibi alanlarda söz varlığı bulunmaktadır. Hisaradı Mahallesi ağzında yer alıp yazı dilinde olmayan *dalığoz* kavramı dikkat çekmektedir.

Çalışma sahamızda tarla ile ilgili yer alan kavramlar şöyle sıralanabilir: *añ* “iki tarla arasındaki sınır”, *añız* “ekin biçildikten sonra sürülmemiş tarla”, *arıK* “su yolu, ark”, *bā* “üzüm kütüklerinin dikili bulunduğu toprak parçası”, *bā bozumu* “sonbaharda bahçe işlerinin sona erip tarlalardaki tüm ürünlerin tamamen bittiği zaman”, *baÇce* “sebze, meyve, çiçek veya ağaç yetiştirilen yer”, *balle* “balya”, *bosTan* “kavun, karpuz tarlası”, *çayī* “çayır”, *dalığoz* “çorak tarla.”, *dizi* “toprakta sabanla açılan ark”, *evleK* “tarlanın, tohum ekmek için saban iziyle bölünen bölümlerinden her biri”, *ganal* “derin ve geniş olarak açılmış su yolu, büyük ark”, *harım* “sebze ve meyve bahçesi”, *hāman* “biçilmiş fakat taneleri, tahıl demetlerinden daha ayrılmamış tahıl yığını”, *salma* “tarlada ekin ekmek için ayrılan toprak parçası”, *tāla* “tarla”, *terke* “sebze bahçesi”, *tezeK* “saban ya da belin kaldırdığı iri toprak parçası”, *tinaz/tinas* “savrulacak duruma getirilmiş dövülmüş ekin yığını, saman yığını”.

8.1.3. Tarla işleriyle ilgili bazı fiiller

Çalışma sahamızda tarım işleriyle ilgili tespit ettiğimiz kimi fiiller yazı dilinden farklı biçimlerde kullanılmaktadır (*çapı çaPlımek*, *enemeK*).

Tarla işleriyle ilgili tespit ettiğimiz fiiller: *añız biçmeK* “ekin biçildikten sonra sürülmemiş tarladaki kalan ekinleri biçmek”, *azlıK almeK* “tarladaki herhangi bir mahsulü sulayabilmek için farklı noktalardan su girişi açmak”, *başaK étmeK* “tahıl tanelerini saplarından ayırmak”, *çakmı dōmek* “buğdayı un hâline getirmek”, *çapı çaPlımek* “çapalama işi”, *çataK étmek* “bitkiyi gereğinden fazla budamak”, *çīl sūmek* “çift sürmek”, *dīmıKlımek* “tırmıklamak”, *diP èllimeK* “tütünü kırmaya başlamak”, *enemeK* “tarlayı tırmıkla taramak”, *evsilemek* “toprağı eşelemek, tahılın içindeki yabancı cisimleri, çöpleri elle ayıklamak, üzerinden üzerinden almak”, *gandaKlımek* “tarlada ark açmak”, *göceKlenmeK* “ekin uygun koşullar içinde

büyümeK, yükselmek”, *hāman dōmeK* “biçildikten sonra tahıl demetlerinin üzerinden düven geçirilerek tanelerin başaklarından ayrılması işi, harman dövmeK”, *hāman hāmanlımeK* “biçildikten sonra tahıl demetlerinin üzerinden düven geçirilerek tanelerin başaklarından ayrılması işi”, *kellelenmek* “ekinin baş bağlaması”, *oraK bişmeK* “orakla ekin biçme işi”, *sētın elliteK* “zeytin toplama işi”, *su sulumeK* “sulama işi”, *tavı gelmeK* “toprağın sürülecek duruma gelmesi”, *tavlanmeK* “suladıktan ya da yağmur yağdıktan sonra toprağın kurumaya yüz tutması, tavlanmak”, *tōm atmeK* “tohum atmak”, *yabilumeK* “düven sürüldükten sonra, ürünü yabayla aktarmak”.

8.2. Tarımla ilgili adların yapıları bakımından tasnifi

Tarımcılıkla ilgili kavramlar yapısı bakımından Kök Hâlinde Olanlar, Yapım Ekleriyle Oluşturulanlar, Birleşik Sözcük Hâlinde Bulunanlar olmak üzere üç başlık altında gruplandırılmıştır.

8.2.1. Kök hâlinde olanlar

Hisarardı Mahallesi ağzında, tarım işleriyle ilgili kök hâlinde tespit ettiğimiz pek çok kavram bulunmaktadır. Kök hâlindeki kavramlar şunlardır: *añ, añız, arıK, bā, baÇce, balle, başaK, bosTan, çayī, çeş, dalıgoz, evin, evleK, ğanal, ğanyeş, ğavsal, harım, hāman, kelle, kemsik, saman, silaÇ, tāla, tapa, teFeK, tene, terke, tezeK, tınaz/tınas, tōm, ürün.*

8.2.2. Yapım ekleriyle oluşturulanlar

Çalışma sahamızda tarım ve ziraat işleriyle ilgili yer alan kavramların bir kısmı günümüzdeki işlek yapım ekleriyle türetilmiştir. Bu kavramlar şunlardır: *dīmıKlımeK, dizi, enemeK, evsilemek, ğandaKlımek, ğevleK, göceKlenmeK, kellelenmek, köken, salma, tavlanmeK, tōm atmeK, yabilimeK.*

8.2.3. Birleşik sözcük hâlinde bulunanlar

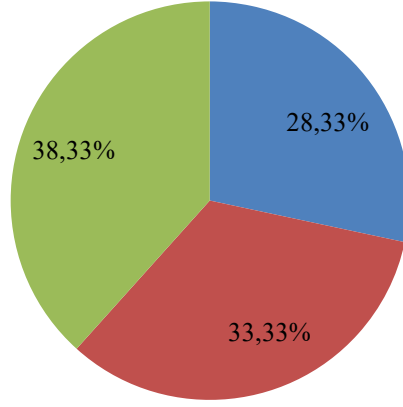
Tarımla ilgili tespit ettiğimiz kavramlardan yapı olarak birleşik hâlde bulunanlar:

añız bişmeK, azlık almeK, bā bozumu, başaK étmeK, çakmı dōmek, çapı çaPlımek, çataK étmek, çīT sūmek, diP elligence, ğıllı ğırık, hāman dōmeK, hāman hāmanlımeK, oraK bişmeK, sētın elligence, su sulumeK, tavı gelmeK.

Hisarardı Mahallesi ağzında tarım ve tarımcılıkla ilgili toplam 60 adet kavram tespit edilmiştir. Bunlardan 17'si (%28,33) bitkilere, 20'si (%33,33) tarla ve 23'ü (%38,33) tarla işleriyle ilgili bazı fiillere aittir (Tablo 8).

**Tarımcılıkla İlgili Kavramların Kavram Alanları
Bakımından Tasnif Grafiği**

■ Bitkiler (17) ■ Tarla (20) ■ Tarla İşleriyle İlgili Fiiller (23)

Tablo 8

SONUÇ

1. Yazı dillerinin söz varlığını oluşturan sözcüklerden büyük bir bölümü, çeşitli etkenlerle zaman içinde kaybolur. Yazı dilinde kaybolan ya da ölen bu sözcüklerin bir kısmı ise ağızlarda yaşamaya devam eder. Bu yüzden ağızlar, dil araştırma ve incelemelerinde önemli birer veri kaynağıdır. Muğla bölgesi ağızları, Türkiye Türkçesi ağızları içinde önemli bir yere sahiptir. Muğla ağız konuşurlarının dilinde farklı kavram alanlarından pek çok söz varlığı bulunmaktadır.

2. *Kavram*; dış dünyada var olan somut ya da soyut nesnelere ve hareketlerin, kişilerin zihninde ortaya çıkardıkları algıların, dilde anlatım bulmuş hâlidir. Dilin temelini ise bu kavramların oluşma, yani *kavramlaştırma süreçleri* meydana getirmektedir. Bu çalışmada Türkçenin kavramlaştırma sırasında başvurduğu anlatım yolları ve kavramlaştırma gücü ortaya konulmaya çalışılmıştır.

3. Ağız araştırmalarında, metin derlemeleri belirli konular (ölüm, doğum, düğün, yemek tarifi, anılar gibi) çerçevesinde yapılmaktadır. Oysa ağızlarda, bu konular dışında farklı alanlarda da söz varlığı bulunmaktadır. Bunlar “gizli kayıp” olarak nitelendirilmektedir. Gizli kayıpların ortaya konulması bakımından, kavram alanı çalışmaları oldukça önemlidir.

4. Hisarardı Mahallesi ağızında sekiz ayrı kavram alanından tespit ettiğimiz sözcükler üzerinde adbilimi ve yapı bilgisi yöntemlerine göre inceleme yapılmıştır.

5. Çalışmamızda kavram alanlarıyla ilgili sekiz farklı kavram alanından, toplam 909 kavram tespit edilmiştir (Tablo 9). Bu kavram alanlarıyla ilgili aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

➤ Araç gereçlerle ilgili, 197 (%21,43) kavram tespit edilmiştir. Araç gereç kavramıyla ilgili tespit edilen 197 kavramın; 69'u (%35,02) ekincilik, 58'i (%29,44) mutfak, 42'si (%21,31) yapı dekorasyon ile ilgili olup 28'i (%14,21) ise evin genel ihtiyacı olan araç gereçlerdir. Kavramlardan birkaçı, *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*’nde yer almamaktadır. Bu kavramlar:

- *alma* “büyük taş”,
- *bāre* “taş kırma, kazık çakma vb. işlerde kullanılan büyük ve ağır çekiç, varyos, balyoz”,

- *burġu* “anahtar”,
- *ġavız kiliT* “ilkel asma kilit”,
- *geye* “aġacın dalını asılmaya yarayan aġaç çubuk”,
- *ġıran* “tırpan, kıran”,
- *ġüdreç* “aġzı açık, toprak küp”,
- *ırza* “kapı kilidi”,
- *işgile* “eşek semerinin arkasındaki kanca”,
- *manġıla* “kilit çengeli”,
- *marġoÇ* “hortum”,
- *nallama* “nal çakmaya yarayan küçük çekiç”,
- *oġlangeç* “oklava”,
- *övendm* “çift süren öküzü dürtmek için kullanılan sopa”,
- *postēki* “ocaġın önüne serilen, üzerinde namaz da kılınan hayvan postu”,
- *turu tatTa* “kiremitin altına konan, çam kütüğünden baltayla yarılmış (testere kullanılmamış) yassı aġaç”,
- *zehdiyan* “semer derisi”.

➤ Bitkilerle ilgili, 202 (%21,98) kavram tespit edilmiştir. Bitkilerle ilgili tespit edilen 202 kavramın; 19’u (%9,40) aġaçlar, 30’u (%14,85) çiçekler, 14’ü (%6,93) ekinler, 38’i (%18,81) meyveler, 38’i (%18,81) sebzeler, 63’ü (%31,18) ise yabancı bitkilerle ilgilidir. Kavramlardan birkaçı, *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*’nde yer almamaktadır. Bu kavramlar:

- *adīleciK* “baharda açan, farklı renkleri olan bir tür çiçek, adilecik”,
- *bidi bidi* “yazın açan, farklı renkleri olan bir tür çiçek”,
- *doñuz topu* “bir tür çiçek, domuztopu”,
- *öküzgöbē* “genellikle sarı renkli bir tür çiçek, öküzgöbeġi”,
- *caġcaġ* “soġan ve pırasanın tohum çıkarırken verdiġi filiz”,
- *ısranca* “yenebilen bir tür yabancı ot”,
- *kişginciK* “yenebilen bir tür yabancı ot”,
- *tay ġulā* “yenebilen bir tür yabancı ot”,

- *tehneli* “defne ağacının yaprağı”,
- *zındancıK* “kuşkonmaza benzeyen bir çeşit bitki”.

➤ Doğa olaylarıyla ilgili, 82 (%8,92) kavram tespit edilmiştir. Doğa olayları ile ilgili tespit edilen 82 kavramın; 11’i (%13,41) doğal afetler, 27’si (%32,92) hava olayları, 44’ü (%53,65) ise zaman adlandırmaları ile ilgilidir. Bu kavram alanında, *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*’nde yer almayan herhangi bir kavram belirlenememiştir.

➤ Giyeceklerle ilgili, 64 (%6,96) kavram tespit edilmiştir. Giyeceklerle ilgili tespit edilen 64 kavramın; 32’si (%50) bedene giyilenlere, 12’si (%18,75) başa giyilenlere, 10’u (%15,62) ayağa giyilenlere, 5’i (%7,81) boyuna takılanlara ve kuşak şeklinde olanlara, 5’i (%7,81) ise takı adlarına aittir. Kavramlardan birkaçı, *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*’nde yer almamaktadır. Bunlar:

- *ğarı şarPa* “tek parça halinde olup altı etek, üstü kolsuz ama başı da örtebilecek şekilde, kadınların genellikle dışarı çıkarken giysilerin üzerine giydikleri bir tür geniş üstlük”,
- *nalınpe* “tahta terlik, takunya”,
- *üsger babıcı* “iskarpın ayakkabı”.

➤ Hayvanlarla ilgili, 134 (%14,58) kavram tespit edilmiştir. Hayvanlarla ilgili tespit edilen 134 kavramın; 49’u (%36,56) evcil, 85’i (%63,44) yaban hayvanlarına aittir. Kavramlardan birkaçı, *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*’nde yer almamaktadır. Bunlar:

- *ebe* “yeşil, büyük kertenkele”,
- *göK ğıra* “bir tür saksağan”,
- *ipliKdepen* “peygamberdevesi”,
- *kel maleş* “ala karga”,
- *küleK* “büyük keklik”.

➤ Mimari yapılarla ilgili 35 (%3,80), kavram tespit edilmiştir. Hisarardı Mahallesi ağzında mimârî ile tespit edilen 35 kavramın; 28’i (%80) evin bölümleri ile

ilgiliyken, 7'si (%20) hayvancılıkla ilgili yapılardır. Kavramlardan birkaçı, *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*'nde yer almamaktadır. Bunlar:

- *büküm* “odanın her bir köşesine verilen isim”,
- *öllüng körü* “ocağın kenarında, yakılacak odunların yığıldığı yer”,
- *yāceK* “yağ sıkılan yer”.

➤ Organlarla ilgili, 145 (%15,77) kavram tespit edilmiştir. Organlarla ilgili tespit edilen 145 kavramın; 35'i (%24,13) insanlara ait organlara, 14'ü (%9,65) hayvanlara ait organlara, 96'sı (%66,20) insanlarda ve hayvanlarda ortak olan organ adlarına aittir. Kavramlardan birkaçı, *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*'nde yer almamaktadır. Bunlar:

- *dübür* “anüs”,
- *göñül* “mide, gönül”,
- *kesdine* “kadın cinsel organı, kestane”.

➤ Tarımla ilgili, 60 (%6,52) kavram tespit edilmiştir. Tarımla ilgili tespit edilen 60 kavramın; 17'si (%28,33) bitkilerle, 20'si (%33,33) tarla ve 23'ü (%38,33) tarla işleriyle ilgili bazı fiillere aittir. Kavramlardan birkaçı, *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*'nde yer almamaktadır. Bu kavramlar:

- *dalıgoz* “çorak tarla”,
- *enemeK* “tarlayı tırmıkla taramak”,
- *geveK* “kuru mısır sapı”,
- *ğilli ğırıK* “tütünün en pis, dip kısmı, kıllı kırık”,
- *terke* “sebze bahçesi”.

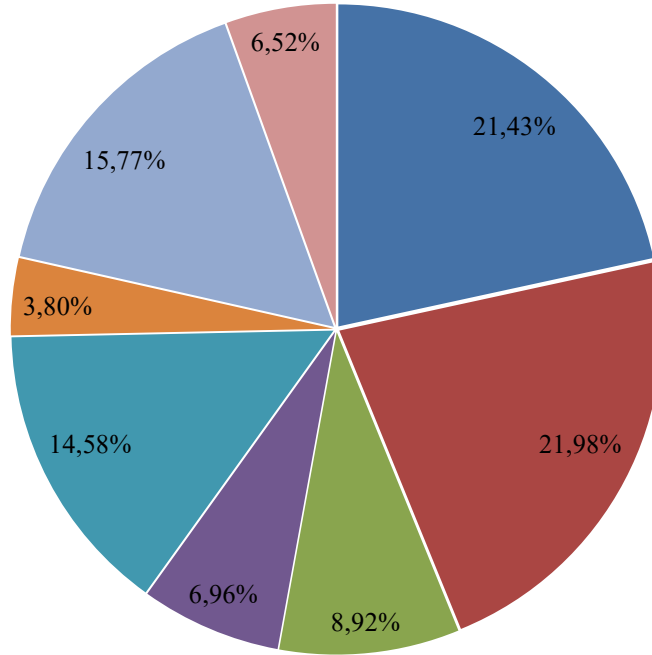
6. Pek çok araştırmacı, ağız çalışmasında metinler derlemiş ve derlenen metinleri gramer bakımından incelemiştir. Derlenen metinler üzerinde kavram alanlarıyla ilgili herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmada, ağız araştırmalarında derlenen metinlerin konu sınırlılıkları göz önünde bulundurularak, farklı alanlara ait söz varlıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bakımdan, bu çalışmanın ağız çalışmalarına katkı sağlayacağına inanılmaktadır.

7. Benzeri çalışmalarda dikkat edilmesi gereken nokta şudur: belirli konular etrafında derlenen metinlerle kavram alanlarını belirlemek zor olduğundan, araştırma yapılacak alandaki ağız konuşurlarıyla farklı zaman dilimlerinde ve farklı uğraşları sırasında bir arada olunmalıdır.

Hisarardı Mahallesi Ağzındaki Kavramların Kavram Alanları Bakımından Tasnif Grafiği

■ Araç Gereçler (197) ■ Bitkiler (202) ■ Doğa Olayları (82) ■ Giyecekler (64) ■ Hayvanlar (134) ■ Mimari Yapılar (35) ■ Organlar (145) ■ Tarım (50)

Tablo 9

DİZİN

- aba*, 40
abdaslıK, 55
acī, 26
ādiç, 24
adıçayı, 27
adīleciK, 25
afaT, 34
aflaT, 26
ahī, 56
āil, 56
aKba^kla, 26
a^kbaş, 26
aKbölce, 26
açıkemesme, 27
aKciyē, 62
aKdarı, 25
aKğavaK, 24
akreP, 48
alcı garanlıK, 35
aliç, 27
aliñ, 62
alma, 17
almalıK, 55
alme, 26
almeciK, 62
altlıK, 15
am, 62
ambā, 55
āmiT, 26
añ, 70
ança, 62
añuz, 70
añız biçmeK, 70
annuñ çatı, 62
aPrul, 36
aşsaK, 62
araP saçı, 27
arıK, 70
arıK çapası, 11
arpa, 25
arpeciK soāni, 26
asfiliK, 19
aslan, 48
aslanāzi, 25
asmı, 24
asTar, 40
āşam, 35
āşam garanlī, 35
āşam_üsTü, 35
ātezyen, 55
aTğı, 42
atmaca, 48
aTsinē, 48
aviÇ, 62
avlu, 55
ayācu, 62
ayaK, 62
ayakyolu, 55
ayçekirdē, 26
ayeççğurTu, 48
ayı, 48, 62
ayrıK_otu, 27

ayşığadın hasille, 26
ayva, 26
āz, 62
azlıK almeK, 70
bā, 70
bā bozumu, 35, 70
babıÇ, 41
bacaK, 62
baÇce, 70
bādaK, 15
bādem, 26
bādeti, 17
badılcan, 26
badına, 17
bağa, 48
baharın, 36
baķi, 15
baķreç, 15
bāldaK, 42
baldī, 62
balıK, 48
balle, 70
bāmaK, 63
banne, 26
bār, 63
bāre, 17
bārsaK, 63
basma, 41
baş, 63
başaK, 69
başaK étmeK, 70
batdāni, 19
bayKuş, 48
bazar, 36
beden, 63
bēgir, 48
bel, 11, 63
beñiz, 62
bertleK, 63
besi, 56
bēşbāmaK, 12
beyin, 63
bezelle, 26
bıķınaK, 63
bıldıcın, 48
bıngıldaK, 63
bırçaK, 25
bıTraK, 27
bıydē, 25
bıyık, 63
biberye, 27
bibi, 48
biçēdövē, 12
bidi bidi, 25
bileK, 63
bileziK, 42
billō, 63
billor, 15
biT, 48
biz, 12
bo_az, 63
boa, 48
bodiK, 48
boKböcesi, 48

bombā, 62
boncuK, 42
bosTan, 70
boşbör, 62
boya, 17
boyun, 63
boyunduruK, 12
boza, 48
böbē, 26
bölce, 26
bör'len, 27
bubeÇce, 25
büleK, 48
bör, 63
burğu, 17
burma, 17
buruñ, 63
buT, 62
buymek, 34
buzā, 48
buzādişi, 48
büküm, 55
büluz, 41
bülüç, 48
bülüK, 62
bürgü, 41
bürümceK cemPeri, 41
bürümceK gōneK, 41
büzzüK, 63
caKcaK, 26
camız, 48
canıvar, 48
carsi, 41
cartiyē, 41
cePKen, 41
circır böcē, 48
cırıK, 48
cibi, 48
ciPciK, 26
cisenTi, 34
civciv, 48
ciyē, 63
cizme, 41
coraP, 41
cümertesi, 36
çakal, 48
çakmı dōmek, 70
çāla, 26
çanaK, 15
çana^klıK, 15
çaPa, 12
çapı çaPlimek, 70
çapıT çalan, 19
çarıK, 41
çataK etmek, 70
çatınaK, 63
çavdā, 25
çay balı, 48
çay gavā, 24
çayı, 70
çebiş, 48
çekeT, 41
çeKiÇ, 17

çekīKe, 48
çelgi, 41
çemPeri, 41
çeñe, 63
çeş, 69
çıkırıK, 19
çinā, 24
çingıraK, 19
çuntā, 27
çıra, 19
çī, 34
çīğan, 48
çileK, 26
çitimeK, 26
çitlembiK, 26
çiviT, 17
çiyan, 48
çī, 34
çīm, 62
çīT sūmek, 70
çoval, 12
çömbeK, 15
çöü, 27
çulluK, 48
çuvaldız, 12
çüK, 62
çümPüş, 19
dā çilē, 26
daban, 63
dāçayı, 27
dalaK, 63
dalğan, 27
dalıgoz, 70
dalōlen, 35
dam, 57
dam_ev, 55
damā, 63
damaK, 63
dana, 48
daşaK, 63
daşaKlangeç, 62
daşlıK, 62
davşan, 48
daylaK, 48
dedete, 12
delce, 27
deli özgē, 34
delme, 41
dePirem, 34
dePme, 15
deri, 63
desTi, 15
desTire, 17
dıan, 15
dıbızan, 17
dibeK, 55
dibeK daşı, 12
dil, 63
dīmiK, 12
dīmiKlımeK, 70
dīnaK, 63
dīngil, 12
diP ellimeK, 70

dirgen, 12
diş, 63
diz, 63
dizi, 70
do_an, 48
dolu, 12
domāte, 26
don hūmeK, 34
don kesmeK, 34
doñuz, 48
doñuz topu, 25
döğen, 12
döveş daşı, 15
dudaK, 63
dūleK, 26
duT, 26
duvaK, 41
dübür, 63
dümbeK, 19
düneK, 55
düve, 48
ebe, 48
ebigümeşi, 27
el, 62
el_arıbası, 12
elciK, 12
êldēmeni, 12
eleK, 15
enemeK, 70
eniK, 48
erKeÇ, 48
eşeK, 48
eşeK arısı, 48
eşeK memesi, 26
etekliK, 41
eten, 62
ētesi gün, 35
evel gün, 35
evin, 69
evleK, 70
evsilemek, 70
eyi kemī, 63
fesligen, 25
fındıK fāresi, 48
fituK, 62
fişeK, 48
fişne, 26
fī, 25
ğabaK, 26
ğabiğa, 15
ğabiğuşluK, 35
ğabiğa kemī, 63
ğağa, 62
ğāğa, 48
ğalbī, 15
ğale, 48
ğalē, 15
ğalP, 63
ğama, 15
ğan, 63
ğanal, 70
ğanaT, 62
ğandaKlımek, 70

ğandil, 17
ğanere, 57
ğanTā, 12
ganyeş, 69
ğaP ğacaK, 15
ğaPcıK, 27
ğar, 34
ğaranfil, 25
ğarc_ot, 27
ğarğan_otu, 27
ğarġı, 27
ğarı çam, 24
ğarı şarPa, 41
ğarıbaş_otu, 27
ğarıciyē, 63
ğarıçalı, 27
ğarıġış, 36
ğarıgöz, 25
ğarın, 63
ğarıngeÇ, 24
ğarıözgē, 34
ğarısineK, 48
ğarıtouK, 48
ğarıyanaK, 27
ğarıyel, 34
ğarnibiT, 26
ğaş, 62
ğatırdırnā, 27
ğatī, 48
ğav, 62
ğavaK, 24
ğavın, 26
ğavinoz, 15
ğavız kiliT, 17
ğavsal, 69
ğayna'ma, 15
ğayraK, 17
ğaz, 48
ğazan, 15
ğazma, 12
ğazyaK, 27
geci, 35
gēcisefası, 25
geçi, 48
geçiboynuzu, 26
gēdan, 62
gēgi, 19
gelinciK, 25, 48
gelingadın, 48
gelinliK, 41
geñiz, 62
gePci, 15
gerdanlıK, 42
geвлеK, 69
geye, 12
geyiK, 48
ġıÇ, 63
ġıdı, 62
ġıllı ġırıK, 69
ġır_azılı, 48
ġırā, 34
ġıran, 12, 34
ġırlangeş, 48
ġırmandal, 12

ğırnaP, 19
ğırTlaK, 63
ğışın, 36
ğızıl çam, 24
ğızıl_kindi, 35
gocuğarı so_u^kları, 34
ğocuK, 41
ğoÇ, 48
ğol, 62
ğolan, 42
ğolasTar, 17
ğollu, 41
ğoruK, 26
ğoruK taviK, 48
ğovan, 15
ğoyun, 48
ğozlaK, 26
ğöbeK, 63
ğöbleK mantarı, 27
ğöceKlenmeK, 70
gök ğıra, 48
gök kelē, 48
gökğuşā, 34
göñül, 62
göT, 63
gövē, 26
gövēcin, 48
göz, 55, 63
gözğarası, 63
gözkapā, 63
ğübā, 48
gōde, 63

ğulaK, 63
ğulaKmemesi, 63
ğulaKtözü, 63
ğulun, 48
ğüm, 15
ğumru, 48
ğundura, 41
ğōneK, 41
ğura^klıK, 35
ğurna, 55
ğurT, 48
ğōs, 63
ğuyruK, 62
ğuyruklu, 49
ğuyruKsoğumu, 63
ğuyu, 55
ğuzğun, 49
ğuzu, 48
ğuzugöbē, 27
ğuzugulā, 27
ğücüK, 36
ğüdreç, 15
gül, 25
ğün diKimi, 35
ğün dönümü, 35
ğünaşırı, 35
ğündüz, 35
ğünnüK, 24
ğüve, 49
ğüzün, 36
hādal, 27

hamamböcē, 49

hāman, 70

hāman dōmeK, 71

hāman hāmanlımeK, 71

hāman zamanı, 35

hamaz, 34

hamsi, 49

hani, 55

hanille, 41

hapaz, 15

harā, 12

haranı, 15

harım, 12, 70

hasille, 26

havı, 35

havıÇ, 26

havıt, 12

hayat, 56

hayıT, 24

hayvan, 48

hēbe, 12

hela, 56

hēlan, 34

hene, 17

henteri, 41

hincan, 15

hıyā, 26

hindi, 48

hisTan, 41

hoKğu hincan, 15

holluK, 57

horaz, 48

horaz_ibī, 25

hoyraz, 35

hötür şaPğa, 41

hulaf, 42

hücuT, 63

ıbrıK, 15

ıhlamī, 24

ıldırım, 34

ımbık, 15

ırza, 17

ısırgan, 27

ısPınaK, 27

ısrın, 15

ısranca, 27

ışıl böcē, 49

ibiK, 62

idari ğandili, 17

ikindin, 35

ilāna, 26

ilēni bazarı, 36

ilgen, 15

iliK, 63

ilK güz, 36

imantaTDası, 62

inahTar, 17

inar, 26

inciK, 63

incī, 26

ineK, 48

ipliKdepen, 49

ispīte, 19

işgile, 12
işliK, 41
kafi, 63
kafitası, 63
ka^ktüs, 25
kalçı, 63
kantıron, 27
kaPaK, 12
kāpız, 26
kāse, 62
kası, 62
kasıK, 63
kasımPaTı, 25
kasīga, 34
kasnaK, 15
kaydīma, 56
kayısı, 26
keci, 48
kecidırnā, 25
kefgire, 15
keciK, 27
kekliK, 49
kel maleş, 49
kelē, 49
keletī, 12
kelibeK, 49
kelle, 63, 69
kellelenmek, 71
kelP, 48
keme, 49
kemiK, 63
kemsiK, 69
kenef, 56
kengē, 27
kerdime, 27
kesdine, 26, 62
kesē, 17
keten, 12
kıl, 63
kılçan çoval, 12
kırk_ikindi, 35
kırkayaK, 49
kırklıK, 19
kısraK, 48
kısTırgeÇ, 19, 49
kile, 12
kiloT, 41
kiraz, 36
kirkit, 19
kirman, 19
kişginciK, 27
kībeT, 17
kīpi, 49
kīpiK, 63
köfün, 12
kökK çapası, 12
köken, 69
kön, 63
köpeK, 48
kösTübeK, 49
kösüre, 19
köşmen, 26
köşü minderi, 17

kū, 26
kōgōçüren, 49
kulunÇ, 62
kumpī, 26
kursak, 63
kusgun, 12
kutu, 62
kuzine, 17
kühe, 12
küldürümeK, 35
küleK, 49
künar, 26
künK, 17
küpeli, 25
küpü, 42
küreK, 13
küsgü, 17
lāle, 25
laylom babıÇ, 42
lēleK, 49
löküs, 17
mala, 17
malaK, 48
manā, 13
mandelin, 26
manğıla, 18
mantıfon ineK, 48
marıl, 26
markoÇ, 13
marT, 36
masaT, 15
maşrıpa, 19
mavıkantıron, 27
mayıs, 36
īde, 26
mēdimen, 18
mēdinoz, 26
mēkeP, 48
melTem, 35
meme, 63
menefşe, 25
mercanköşKü, 27
mesāne, 63
mezro, 19
mık, 18
misī, 25
misıtavī, 48
mısTan kelē, 49
millangaz, 15
minimeÇ, 24
mintan, 41
miyan, 27
mīde, 63
īne, 19
īnelik, 27
mōlu bazarı, 36
motū, 13
muşmula, 26
mürdüm erī, 26
nacaK, 13
nalinpe, 42

nallama, 19
nāne, 27
nelbenK, 15
nergiz, 25
nilüher, 25
nohuT, 27
oban, 13
ocak, 56
oda, 56
oklangeç, 15
ōlaK, 48
omuz, 62
oraK, 13, 36
oraK bişmeK, 71
ortanca, 25
ortu güz, 36
oTuraK, 18
oyuK, 18
öen, 49
öks_otu, 27
öküz, 48
öküz göbē, 25
ölçeK, 13
öllüng körü, 56
örs, 18
ötē gün, 35
övendī, 13
özenKi, 13
özgē, 35
paçalı don, 41
pāda, 18
padişah yanā, 25

pa^kla, 27
palamıT, 26
palanK, 13
paldım, 13
palTa, 13
pamıK, 25
pancā, 27
panton, 41
papaTya, 25
paTdes, 27
patiK, 42
payam, 26
pazartesi, 36
pāzen, 41
pazı, 27, 62
pēçem, 62
pençeviş, 62
pençi, 62
pıransa, 27
pısaT, 41
pıTraK, 27
piliT, 26
pipi, 62
piren, 27
pirinç, 25
pirkeT, 18
piron, 15
piseñ piseñ yāmeK, 35
pisipisi otu, 27
pīnar ayeci, 24
portuKal, 26
postēki, 18

pōsuḲ, 49
potin, 42
potū, 41
puynuz, 62
roḳa, 27
sabā yakın, 35
sabah, 35
sabāleñ, 35
saban, 13
sacaḲ, 15
saÇ, 62
saçaḲ, 18
safira, 63
saḳal, 62
saḳız ayeci, 24
saḳsan, 49
sali, 36
sallanḡoz, 49
salma, 70
salmı çapası, 13
saltalıḲ, 27
saman, 69
samsaḲ, 27
sān, 15
sansā, 49
saplıḲ, 13
sar_ot, 27
sarı papaTya, 25
sarı zambaḲ, 25
sarınç, 56
sarmeşiK, 25
sāT çiçē, 25
saz yastığı, 18
sēçe, 49
sehē tası, 15
sekmeK daşı, 19
sel, 34
sele, 15
semē, 13
sepeT, 13
serpişdīmeK, 35
sētın, 24
sētın elliteK, 71
setre, 41
sıPa, 48
sırıḲ domāte, 27
sırıḲ hasille, 27
sicim, 19
siK, 63
silաÇ, 69
simTel ineK, 48
sincaP, 49
sini, 15
sirken, 27
sis, 35
sīT, 63
sīKe, 49
sīmeK, 35
soān, 27
solcan, 49
somaT, 62
son güz, 36
sövüT, 24

su ğabā, 27
su sulumeK, 71
sūġü, 13
sukēdimesi, 27
sulhane, 56
sulukluk, 56
sulusēPKinTi, 35
suraT, 63
susam, 26
suteresi, 28
sülün, 49
sümüKlü böce, 49
süpürgeliK, 26
sütlügen, 28
süzgeç, 15
süzgü, 15
şahan, 49
şahdamarı, 63
şakaK, 62
şalġam, 27
şalvā don, 41
şamı, 41
şaPġa, 41
şavK, 18
şefTeli, 26
şıra'man, 18
şırdan, 62
şimşeK, 35
taKġe, 41
tāla, 70
tān_otu, 28
tapa, 69
taPġa, 16
tāra, 13
tas, 16
ta'Tı ġurusu, 49
tavı, 16
tavı gelmeK, 71
tavıK, 48
tavıK kıkan, 49
tavlanmeK, 71
tay ġulā, 28
tefeK, 69
tehneli, 28
tēliK, 42
temel, 56
tencire, 16
tene, 69
tepli ġuş, 49
tePsi, 16
tere, 28
terezi, 13
terke, 70
tezeK, 70
tıKtıK çapası, 13
tınas, 70
tınaz, 70
tırPan, 13
tiġolta, 41
tilişKen, 28
tilKi, 49
tilkişen, 28
tīseK, 63
tokeÇ, 19

to^klu, 48
tolu, 35
tōm, 69
tōm atmeK, 71
tonguraK, 13
toPdon, 41
topuK, 63
tosbā, 49
tū, 63
turP, 27
turP_otu, 28
turu ta^tTa, 18
tütün, 26
uçgū, 42
ōdeK, 48
ōlen, 35
urbu, 41
urġan, 13
ōtü, 19
uyluK, 63
üç_eteK, 41
ümüK, 63
ürün, 69
üsger babıcı, 42
üsKüf, 41
üş çatal, 13
üveyiK, 26
üveyiK ġuşu, 49
üzerliK_otu, 28
üzüm, 26
yaban mersini, 26

yabı, 13
yabilimeK, 71
yāceK, 56
yādanlıK, 16
yak_otu, 28
yalaK, 57
yaliñ yüzli çapa, 13
yamalıK, 19
yāmır, 35
yanaK, 63
yangın, 34
yaPşaK, 49
yaraK, 63
yargın, 63
yarısa, 49
yarpız, 28
yassıgeÇ, 16
yatıġan bazarı, 36
yavsa, 49
yayġı, 19
yazın, 36
yazma, 41
yedeK, 16
yele, 62
yemiş, 26
yılan, 49
yılan birçā, 28
yingeÇ, 49
yōġan, 19
yonca, 26
yoz hayvan, 49
yulā, 13

yulaf, 26

yūlangeş, 18

yusufcuK, 49

yüklüK, 56

yüreK, 63

yüsüK, 42

yüz, 63

zahTer, 28

zaKğum, 25

zandal, 24

zehdiyan, 13

zelve, 24

zelzile, 34

zembil sepeTi, 13

zemheri, 36

zemez_otu, 27

zerdeli, 26

zındancıK, 28

zipci, 19

zivāne, 16

zīza, 18

zohralıK, 16

zülüh, 62

zümbül, 25

KAYNAKÇA

- Akalın, Ş. H. (2009). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akar, A. (2004). *Muğla Ağzları*. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Yayınları.
- Akar, A. (2012). *Türk Dili Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Akar, A. (2009a), “Ağız Sözlükleri: Yöntem ve Sorunlar I”, *Turkish Studies-Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Sayı 17. (ss.1-11).
- Akar, A. (2009b). “Ağız Sözlükleri: Yöntem ve Sorunlar II”, *Turkish Studies-Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Volume 4/8. (ss.216-224).
- Akar, A. (2013). *Muğla ve Yöresi Ağzları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (2009a). *Anlambilim-Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Engin Yayın Evi.
- Aksan, D. (2009b). *Her Yönüyle Dil Cilt III*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Alkayış, M. F. (2007), Türkiye Türkçesinde Bitki Adları, Yayımlanmamış Doktora Tezi, *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kayseri.
- Atalay, B. (1986). *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini “Endeks” IV*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bozkaplan, Ş. A. (2007). “Kutadgu Bilig’deki Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme”, *Turkish Studies-Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Volume 2/4. (ss. 1110-1118).
- Caferoğlu, A.(1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Caferoğlu, A.(2000). *Türk Dili Tarihi*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Coşar, A. M. (2008). “Bir Adlandırma Ögesi Olarak Organ Adları”, *Turkish Studies-Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Volume 3/4. (ss. 1049-1079).

Deniz, B. (2014). Orta Asya'daki Eski Türk Evleri. *Akdeniz Sanat Dergisi*. (ss. 17-51).

Denizer, F. U. (2007), Tarihî Metinleri Aktarma Problemleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla*.

Dilçin, C. (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.

Ergene, O. (2014). “Türkiye Türkçesinin Söz Varlığında Hayvan Adlarının Organ Adlarıyla ya da Vücut Bölümlerine İlişkin Adlarla Oluşturduğu Deyim Aktarması Örnekleri”, *Turkish Studies-Türkoloji Araştırmaları Dergisi, Volume 9/6*. (ss. 319-365).

Ergin, M. (2008). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Erkman, F. (2008). *Dile Genel Bir Bakış*. İstanbul: Multilingual Yayınları.

Gemalmaz, E. (1988). *Eski Türkçenin Lügati*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Karataş, M. (2013). *Türk Dilinde (Motif) Adları*. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Yayınları.

Kaya, F. ve Öztürk E. (2015, Aralık). Anadolu Ağızlarında Tarımla İlgili Kelimeler Üzerine. *Tarih Okulu Dergisi Sayı: XXIV*. (ss. 575-606).

Kıran, Z. Eziler Kıran A. (2002). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Seçkin Yayınevi.

Kurt, B. (2017, Nisan). Yazıtlardan Günümüze Organ Adları ve Bunların Türkiye Türkçesi Ağzlarına Yansımaları, *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi. Cilt 6. Sayı 12*. (ss. 48-61).

Mustafa UĞURLU, 2012-2013 Eğitim Öğretim Yılı Güz Dönemi Genel Dilbilim Dersi Basılmamış Ders Notları. Haz: ERSOY Müşerref, Muğla.

Özer, S. (2015). “Türkçede Anlam ve Kavram Terimleri Üzerine”, *International Journal of Language Academy, Volume 3/1.* (ss. 142-158).

Öztürk, F. (2005). Kutadgu Bilig’de Bitki Adları. *Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi Cilt: VI.* (ss. 203-210), İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.

Savran, H. (2010). Türk Dilinin Kavram ve Anlatım Zenginliği. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi Cilt. XCIX.* (ss.492-507), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TDK (1993). *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I-XII.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin, T. (1998). *Orhon Yazıtları.* İstanbul: Simurg Yayınevi.

Tor, G. (2011). Anadolu Ağzlarında Yavru Adları. 38. ICANAS, Cilt IV. (ss.1749-1829).

Uç, T. (2010). Anadolu Ağzlarında Adlandırma ve Kavramlaştırma. *I. Uluslararası Türk Dialektolojisi Çalıştayı, 15-20 Mayıs 2008 Gazi Magosa/Kıbrıs Türk Dilleri Araştırmaları-20.* (ss.251-273).

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Müşerref ERSOY

Doğum Yeri : Muğla

Doğum Tarihi: 02.01.1991

Medenî Hâli : Evli

EĞİTİM VE AKADEMİK BİLGİLER

Lise 2004-20018 : Yatağan Anadolu Lisesi

Lisans 2008-2012 : Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Yabancı Dil : İngilizce

MESLEKİ BİLGİLER

2015- : Milli Eğitim Bakanlığında Öğretmen